

Muligheter og hindringer for barn i lavinntektsfamilier

En kunnskapsoppsummering

CHRISTER HYGGEN, INGAR BRATTBAKK
& ELLING BORGERAAS

Muligheter og hindringer for barn i lavinntektsfamilier

En kunnskapsoppsummering

CHRISTER HYGGEN
INGAR BRATTBAKK
ELLING BORGERAAS

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring

NOVA Rapport 11/2018

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) er fra 1. januar 2014 et forskningsinstitutt ved Senter for velferds- og arbeidslivsforskning (SVA) på OsloMet – storbyuniversitetet (tidl. Høgskolen i Oslo og Akershus).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferdssamfunnets tiltak og tjenester.

© Velferdsforskningsinstituttet NOVA
OsloMet – storbyuniversitetet 2018

ISBN (trykt utgave) 978-82-7894-675-6
ISBN (elektronisk utgave) 978-82-7894-676-3

ISSN 0808-5013 (trykt)
ISSN 1893-9503 (online)

Illustrasjonsfoto: © colourbox.no
Desktop: Torhild Sager
Trykk: Byråservice

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:
NOVA, OsloMet
Stensberggata 26 · Postboks 4, St. Olavs plass, 0130 Oslo
Telefon: 67 23 50 00
[Nettadresse: www.hioa.no/nova](http://www.hioa.no/nova)

Forord

Denne rapporten presenterer en kunnskapsoppsummering av forskning om muligheter og hindringer for barn i lavinntektsfamilier. Rapporten samler kunnskap, på tvers av fagdisipliner, om i hvilken grad og på hvilken måte oppvekst i lavinntektsfamilier påvirker barns utviklingsmuligheter.

Prosjektet er bestilt og finansiert av Barne- og likestillingsdepartementet (BLD). Bakgrunnen for rapporten er BLDs ønske om mer systematisert kunnskap om følgene av å vokse opp i en familie med svak økonomi. Kunnskapsoppsummeringen er gjennomført av forskere fra tre institutter ved Senter for velferds- og arbeidslivsforskning (SVA) ved OsloMet – storbyuniversitetet. Christer Hyggen ved Velferdsforskningsinstituttet NOVA har vært prosjektleder. Ingar Brattbakk ved Arbeidsforskningsinstituttet AFI og Elling Borgeraas ved Forbruksforskningsinstituttet SIFO har vært prosjektmedarbeidere.

Kunnskapsoppsummeringen bygger på et omfattende materiale av forskningslitteratur. Vi har fått god hjelp til å finne og identifisere denne litteraturen. Vi ønsker særlig å takke tre av bibliotekarene ved universitetsbiblioteket ved OsloMet for viktig bistand: Tordis Korvald, Anne Tangen og Malene Wøhlk Gundersen.

Vi har også fått hjelp fra gode kollegaer ved SVA og vil særlig trekke fram Mira Aaboen Sletten og Jon Ivar Elstad som har vist oss vei inn i viktige deler av litteraturen.

Eivind Jacobsen, instituttdirektør ved SIFO, har vært kvalitetssikrer for rapporten. Vi vil også takke Torhild Sager for godt arbeid med å klargjøre det som etter hvert ble en omfattende rapport for trykking og publisering.

Vi vil også benytte anledningen til å takke Familie- og oppvekst-avdelingen i BLD for godt og tett samarbeid gjennom hele arbeidet med denne kunnskapsoppsummeringen. Eli Grut, Merethe Løberg og Åsa Johanne Steinsvik har i prosjektperioden bistått med viktig innsikt, engasjement og stor forståelse for feltet.

Selv om arbeidet har fått god støtte underveis, står forfatterne ene og alene ansvarlige for innholdet og eventuelle feil og mangler i rapporten.

Oslo, 28.November 2018

Christer Hyggen, Ingar Brattbakk & Elling Borgeraas

Innhold

Sammendrag	7
1 Innledning	17
Tidligere kunnskapsoversikter	19
Rapportens oppbygging	22
2 Metode	24
Utfordringer	29
Om litteraturen som er omfattet i denne rapporten	31
3 Omfang og utvikling av fattigdom blant barn og barnefamilier i Norge	35
Lavinntekt som fattigdomsmål	35
Omfang og utvikling i barn som vokser opp i lavinntektsfamilier i Norge	37
Bosettingsmønsteret til barnefamilier med lavinntekt	38
Geografisk variasjon for barnefamilier med vedvarende lavinntekt 2015 – antall barn	39
Andel barn som lever i familier med vedvarende lavinntekt i Norge i 2015	40
Lavinntektshushold i Oslos nabolag	42
Innvendinger mot inntektstilnærmingen	44
Budsjetttilnærmingen	46
Inntektsmål eller deprivasjonsmål?	47
Inntekt – en god fattigdomsindikator?	52
Avslutning	54
4 Sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige utfall	56
Forståelser av sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og utfall	57
Livsløpstilnærmingen	61
En sosio-økologisk modell	64
Konsekvenser av oppvekst i lavinntektsfamilier – muligheter og hindringer	65
Oppsummering	66
5 Relasjoner: Familie, venner, sosial deltagelse og kriminalitet	67
Foreldrestil og samspill i familien	67
Vold, overgrep og omsorgssvikt	72
Omsorgsovertagelse	74
Sosial deltagelse og relasjoner til jevnaldrende	74
Relasjoner til jevnaldrende	76
Deltagelse i organisert idrett og fysisk aktivitet	78
Deltagelse i organiserte fritidsaktiviteter	81
Kriminalitet	82
Oppsummering	85
Foreldrestil og samspill i familien	85
Sosial deltakelse & relasjoner til jevnaldrende	87
Kriminalitet	88
6 Utvikling, utdanning og overgang til voksenroller	89
Utviklingsutfall i barndom	89
Kognitiv utvikling	90
Sosioemosjonell utvikling	91
Mekanismer	93
Utdanning	95
Overgang til voksenroller	102
Intergenerasjonell overføring av fordeler og ulemper	106

Oppsummering.....	109
Utvikling.....	109
Utdanning.....	109
Overgang til voksenroller.....	110
Intergenerasjonell overføring.....	110
7 Helse.....	111
Helseutfall i barndom	112
Helseutfall i ungdomstid	115
Mekanismeforklaringer	121
Mental helse.....	123
Helserelatert atferd.....	128
Kosthold	128
Overvekt.....	130
Alkohol og narkotika	132
Bruk av ulike helsetjenester	134
Dødelighet og helseutfall over livsløpet	137
En samfunnsvitenskapelig forklaringsmodell.....	139
Medisinske og biologiske forklaringsmodeller	140
Oppsummering.....	143
Barn.....	143
Ungdom.....	143
Helserelatert atferd.....	144
8 Lokalmiljø og boforhold	145
Boforhold for barn og unge i lavinntektsfamilier	145
Nabolagseffekter – barn og unge påvirkes av nabolaget.....	150
Studier av nabolagseffekter i USA og Europa.....	150
Nabolagets betydning for barn og unges sosiale mobilitet.....	151
Nabolagets betydning for sosial mobilitet i Norge	153
Sammenhengen mellom etnisk segregasjon og integrasjon i Oslo	159
Rusbruk, helse, kriminalitet og relativ deprivasjon.....	160
Nabolagseffekter – hvordan oppstår de?	162
Interne forhold ved nabolaget.....	162
Eksterne forhold	164
Hvilke grupper påvirkes sterkest av nabolaget?	165
Differensierte effekter - foreldremediering	167
Oppsummering.....	168
Boforhold.....	168
Nabolagseffekter	168
9 Muligheter og hindringer for barn i lavinntektsfamilier	171
Hva har vi lært fra nyere forskning?	172
Hvor er forskningen på vei?	172
Samfunnsøkonomiske kostnader av oppvekst i lavinntekt.....	174
Tidspunkt for eksponering	177
Varighet.....	178
Barn med innvandrerbakgrunn.....	179
Betydningen av penger	181
Norsk og Nordisk forskning i en internasjonal kontekst	183
Konsekvenser for politikkkutforming	184
Videre forskning	187
Summary.....	190
Referanseliste.....	191

Sammendrag

Om rapporten

Denne rapporten samler og systematiserer norsk, nordisk og internasjonal forskning om konsekvenser av oppvekst i lavinntektsfamilier med hovedvekt på forskning som er relevant for norske forhold.

Kunnskapsoppsummeringen bygger på et omfattende litteratursøk. Vi har lett etter forskning som kan etablere sannsynlige sammenhenger mellom mangel på økonomiske ressurser på husholdsnivå og uheldige utfall for barn og unge på kort og lang sikt. Vi har også lett etter forskning som kan si noe om hvordan disse sammenhengene utvikler seg og manifesteres over livsløpet. I rapporten trekker vi særlig fram forskning som kan si noe om i hvilken grad det er mangel på økonomiske ressurser i seg selv, eller om det i hovedsak er andre faktorer som påvirker barns og unges livssjanser. I tillegg har vi lett etter forskning som kan si noe om hvorvidt når og hvor lenge man opplever lavinntekt gjennom oppveksten er av betydning for ulike typer utfall.

Det er et betydelig antall barn som vokser opp i lavinntektsfamilier i Norge, og antallet er voksende. Hvert tiende barn vokser opp i en husholdning som har lavinntekt over tid. Omfang og utvikling i antallet barn som vokser opp i lavinntektsfamilier på nasjonalt plan tilslører den systematiske regionale og lokale konsentrasjonen av lavinntektsfamilier. Barnefamilier med lavinntekt er i stor grad et storbyfenomen, hvert tredje barn som vokser opp i vedvarende lavinntekt bor i en av landets seks største byer.

Oppvekst i lavinntekt behandles ofte synonymt med barnefattigdom i Norge. Det er liten tvil om at det er en sammenheng mellom det å vokse opp i familier med lav inntekt og ulike deprivasjoner blant barn. Sammenhengene er imidlertid gjennomgående svake. Det er ikke slik at en stor andel av barn i lavinntektsfamilier opplever materielle og sosiale mangler i Norge. Det er rimelig grunn til å stille spørsmålstegn ved å bruke et såpass romslig mål som vi gjør i Norge som viktigste mål på barnefattigdom. Det synes åpenbart at dette målet er lite egnet til å måle antall fattige barn. Det er også grunn til å stille spørsmålstegn ved om det er treffsikkert nok.

I dette prosjektet er det identifisert få studier som opererer med en tydelig avgrensning av lavinntekt. I stedet inngår inntekt ofte som en av flere

indikatorer på sosioøkonomisk status, eller i indekser som også inneholder ulike deprivasjonsmål. I de fleste tilfellene er det vanskelig å entydig identifisere effekten av lavinntekt i seg selv. Samtidig finner en rekke studier at lavinntekt kan føre til uheldige utfall for barn og unge.

Rapporten identifiserer tre overordnede teorier om mulig sammenheng mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall: investeringshypotesen, familiestress-hypotesen og hypotesen om bakenforliggende kjennetegn.

I tråd med den rådende forståelsen av at både årsaker til og konsekvenser av oppvekst i lavinntekt er svært komplekse, fokuserer rapporten på utfall og forklaringer innenfor flere felt: familieforhold og samspill i familien, sosial deltagelse og relasjoner til jevnaldrende, kriminalitet, utvikling, utdanning og overgang til voksenroller, helse, helseatferd, nærmiljø og boforhold samt intergenerasjonelle overføringer av muligheter og hindringer.

Relasjoner: Familie, venner, sosiale relasjoner og kriminalitet

Foreldrestil og samspill i familien

Lav husholdsinntekt, økonomiske problemer og fattigdom kan vanskeliggjøre godt foreldreskap på flere måter. En av de sentrale forklaringsmodellene for mulige sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall er knyttet til familiestress-hypotesen. Denne bygger på forståelsen av at økonomiske problemer kan føre til emosjonelt stress og foreldrekonflikt som kan ha uheldige konsekvenser for relasjoner og samspill i familien. En del forskning viser at foreldrenes rolle står fram som en sentral mekanisme som kan forklare den observerte sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall på en rekke områder.

Det finnes en del forskning som sannsynliggjør sammenhenger mellom økonomiske problemer i husholdet og foreldrestiler, som økt bruk av autoritære eller inkonsekvente foreldrestiler. Denne sammenhengen kan til en viss grad forklares av økt stressnivå i familien knyttet til økonomiske problemer. Foreldrestiler påvirker barn og unge på flere måter. Opplevd støtte og oppfølging fra foreldre påvirker blant annet barns vurdering av egen skolekompetanse og er viktig for barns mentale helse. En forbedret husholdsøkonomi er assosiert med en positiv endring i unges opplevelse av foreldre som forståelsesfulle, lette å kommunisere med, aksepterende, støttende og troverdige.

Lavinntekt kan ha innvirkning på husholds sammensetningen og endringer i denne med økt sannsynlighet for samlivsbrudd og skilsmisse. Skilsmisse er assosiert med påfølgende økonomiske problemer og familiekonflikter – to betingelser som er sterkt assosiert med psykologiske problemer hos barn og unge. Studier har vist at atferdsproblemer er mer utbredt blant barn i lavinntektsfamilier som opplever skilsmisse, enn blant barn fra familier med høyere inntekt som opplever skilsmisse.

Internasjonal forskning viser at barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier, er mer utsatt for vold, overgrep og omsorgssvikt. Dette gjelder også i en norsk og nordisk kontekst. Internasjonal forskning viser at en økning av husholdsinntekt reduserer risiko for vold, omsorgssvikt og overgrep.

Lav husholdsinntekt utgjør en økt risiko for omsorgsovertagelse fra barnevernet. Substansielle negative endringer i tilgjengelige økonomiske ressurser i lavinntektsfamilier medfører en økt risiko for omsorgsovertagelse.

Sosial deltakelse og relasjoner til jevnaldrende

I Norge, som i de fleste andre land, er det en sosial gradient i rekruttering til og deltakelse i organiserte fritidsaktiviteter. Deltakelsen er lavere blant unge fra familier med lavere sosioøkonomisk status, der foreldre har lavere utdanning, i mindre grad deltar i yrkeslivet eller har lav inntekt.

Barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier, forteller i intervjuundersøkelser om situasjoner der knapp økonomi gjør det vanskelig å delta i sosiale fritidsaktiviteter som koster penger. Det er også flere som rapporterer om opplevd mobbing og utestengelse fordi de ikke har råd til forbrukssteder som gir status i miljøer med jevnaldrende.

Det er også påvist sammenhenger mellom familieøkonomi og ungdoms relasjoner til jevnaldrende. Barn og unge fra lavinntektsfamilier har, i mindre grad enn andre, en nær venn og de er mindre populære blant jevnaldrende. Forskning viser at det er en svak til moderat sammenheng mellom ulike mål på familiens økonomiske ressurser og sannsynlighet for å være utsatt for mobbing.

Det er særlig når oppvekst i lavinntektsfamilier påvirker mulighet til å delta i sosiale aktiviteter sammen med jevnaldrende det kan få uheldige konsekvenser med hensyn til popularitet og mobbing.

Kriminalitet

Den mulige sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og økt sannsynlighet for kriminell aktivitet er kompleks. Sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og kriminalitet er ikke entydig dokumentert i den tilgjengelige forskningen.

Sammenhengen mellom inntekt og kriminalitet er sterkest helt nederst i inntektsfordelingen. Den observerte sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og kriminalitet, både med hensyn til siktelser, straff og fengslinger, ser i større grad ut til å skyldes den indirekte effekten lav husholdsinntekt kan ha på familierelasjoner og familiestress enn manglende tilgang på økonomiske og materielle ressurser.

Utvikling, utdanning og overgang til voksenroller

Utvikling

Norsk og internasjonal forskning finner sannsynlige sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og en rekke utfall knyttet til barn og unges utvikling. Dette omfatter blant annet kognitiv utvikling og språklig utvikling. I tillegg er det identifisert en økt risiko for utvikling av ulike former for atferdsproblemer og ADHD. En negativ endring i husholdsinntekt er assosiert med en økning i atferdsproblemer.

Utdanning

Det er relativt godt dokumentert at oppvekst i lavinntektsfamilier kan utgjøre en hindring for barns skoleprestasjoner. Forskning dokumenterer at også andre kjennetegn ved familien og foreldre er viktige faktorer for å forklare utdanningsrelaterte utfall. Dette gjelder særlig foreldres utdanningsnivå, men studier antyder at også sosiale problemer i familien, som alkoholmisbruk, kriminalitet, og psykiske lidelser kan forklare store deler av de sosio-økonomiske forskjellene i unges utdanningsprestasjoner.

Foreldres skoleinvolvering, foreldres forventninger til barnas prestasjoner og foreldrestil er de viktigste faktorene for å forklare skoleutfall blant barn som vokser opp i familier med lav husholdsinntekt. Særlig for barn som vokser opp i lavinntektsfamilier, er det å gjøre lekser sammen med foreldre svært viktig for skoleprestasjoner.

Overgang til voksenroller

Oppvekst i lavinntektsfamilier påvirker sannsynlighet for overgang til arbeid negativt over hele Europa. Oppvekst i lavinntektsfamilier i Norge og de nordiske landene er assosiert med lavere utdanningsopptak, tidligere overgang inn i arbeidslivet, høyere risiko for arbeidsledighet, lengre varighet av arbeidsledighet, lavere alder for inngåelse av parforhold og lavere alder for foreldreskap.

Helse

Internasjonalt viser forskning at barn i lavinntektsfamilier, fra fødsel til myndighetsalder, i større grad er utsatt for risiko for tidlig død og sykdom enn barn som kommer fra mer velstående familier.

En stor og variert kunnskapsbase dokumenterer assosiasjoner mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og hjerte- og karsykdommer, overvekt og diabetes, enkelte krefttyper, psykiske lidelser, benskjørhet, brudd og sannsynligvis demens som voksen.

Sosioøkonomiske faktorer under oppvekst påvirker barns helse og utvikling gjennom hele oppveksten, med en økende betydning fram til skolestart. Internasjonal forskning viser at lavinntekt i løpet av de første fem leveårene utgjør en risiko for en rekke negative helseutfall som begrenser barnets aktivitet ved eksempelvis akutte og tilbakevendende infeksjoner, økende BMI og hospitalisering gjennom senere barndom og ungdomstid.

Barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier i Norge, har dårligere helse enn barn og unge som ikke vokser opp i lavinntektsfamilier. De har også omtrent dobbelt så høyt skolefravær på grunn av sykdom som andre barn og unge. Tilsvarende funn identifiseres blant barn og unge ellers i Norden og også internasjonalt. I flere av de nordiske studiene ser det ut til at betydningen av husholdsinntekt for ulike helseutfall, særlig psykosomatiske symptomer, øker med barnas alder.

Forskningen på sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og negative helseutfall i barndom er likevel ikke entydig, og de fleste identifiserte korrelasjonene er relativt svake.

I vestlige land er det omtrent dobbelt så vanlig for ungdom fra familier med de laveste inntektene å rapportere om daglige helseplager som for unge fra familier med de høyeste inntektene. Dette gjelder også i gjennomsnitt for ungdom i de nordiske landene. Av de nordiske landene er Norge det landet

der den observerte sammenhengen mellom familiens inntekt og ungdoms helse er svakest.

Norsk forskning konkluderer med at det er sannsynlig at familiens økonomiske situasjon har en selvstendig innvirkning på unges helse. Særlig familiens formue ser ut til å beskytte mot utvikling av dårlig helse blant unge.

Unge som opplever relativ lavinntekt i husholdet gjennom ungdomstiden, har en mer negativ endring i helseutfall enn unge som ikke vokser opp i lavinntektsfamilier. Flertallet av undersøkelsene dokumenterer at oppvekst i kronisk eller vedvarende lavinntekt er alvorligere enn oppvekst i kortere perioder med lavinntekt. For ungdom i Norge ser det særlig ut som en negativ endring i husholdsinntekt har negative konsekvenser for helserelaterte utfall og særlig utfall knyttet til mental helse.

Helserelatert atferd

Oppvekst i lavinntektshushold predikerer en mindre sunn livsstil i voksen alder, og øker risikoen for utvikling av overvekt og fedme, gjennom oppvekst og i voksen alder. Det er likevel lite som tyder på en direkte sammenheng mellom mangel på økonomiske ressurser i husholdet og overvekt og fedme blant barn og unge. Den observerte sammenhengen handler mer sannsynlig om ulik livsstil, og for eksempel tilgang til grøntområder og muligheter for fysisk aktivitet.

Forskning identifiserer sosioøkonomiske ulikheter i kosthold og matvaner blant barn og unge. Unge fra lavinntektsfamilier spiser mindre frukt og grønnsaker og mindre fisk og mer kjøtt enn unge fra familier med høyere inntekt.

Det er ingen klar relasjon mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og økt alkoholbruk i ungdomsalder. Det er derimot etablert sannsynlige sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og alkoholrelaterte lidelser senere i livet. Oppvekst i lavinntektsfamilier er i internasjonal forskning assosiert med økt bruk av illegale rusmidler blant ungdom og unge voksne.

Lokalmiljø og boforhold

Boforhold

Barn i lavinntektsfamilier bor i større grad enn andre til leie og har dårligere boforhold enn andre barn. Ustabilitet, trangboddhet, uheldig bomiljø og lav standard preger deler av boligforholdene i den delen av utleiesektoren hvor

mange av barnefamiliene med lav inntekt bor. Flere studier finner dessuten at dårlige boforhold har en negativ effekt på barn og unges livssjanser. Videre er lavinntekt blant barnefamilier først og fremst et urbant fenomen. De bor dermed i områder hvor boligprisene er høyest. Internt i byene følger bosettingsmønsteret dessuten i stor grad de sosioøkonomiske og etniske segregasjonsmønstrene.

Nabolagseffekter

Vår litteraturgjennomgang viser at nabolagseffekter for barn og unge generelt er godt dokumentert, både i positiv og negativ retning. Oppvekststedet spiller en rolle for barn og unges livssjanser. Mens noen har drahjelp fra nabolaget sitt representerer oppvekststedet en ulempe for andre.

Dessuten finner vi også studier som viser at barn og unge fra familier med lavere sosioøkonomisk posisjon påvirkes sterkere av nabolaget enn de som kommer fra hjem hvor foreldrene har høyere utdanning og inntekt. Dette er et særlig viktig funn med tanke på situasjonen til barn og unge fra lavinntektsfamilier – som også ofte bor i områder med et mer krevende oppvekstmiljø. Barnefamiliene med lavest inntekt er i større grad enn andre prisgitt de rimeligste boområdene internt i byene og områder med høy andel kommunale og private utleieboliger. Et viktig funn, særlig for større byer, er derfor at mange barn i lavinntektsfamilier, i tillegg til å få med seg mindre ressurser hjemmefra, også ofte er utsatt for en høyere grad av kollektiv ressursfattigdom i nærmiljøet sitt – blant annet i form av høyere andel utsatte naboer og dårligere fysisk utemiljø – enn andre barn.

Det er altså svært godt dokumentert at nabolaget og boforholdene har betydning for barn og unges livssjanser. Særlig mange studier påviser nabolagseffekter på barn og unges sosiale mobilitet – ofte i form av utdanning, yrkesposisjon, arbeidstilknytning og inntekt. Men vi finner også en rekke studier som viser at trekk ved nabolaget påvirker somatisk og mental helse, helseatferd, rusbruk, sosiale normer, avvikende atferd, kriminalitet og utsatthet for vold.

Samtidig er det verdt å minne om at den gjennomsnittlige effekten fra nabolaget for det enkelte individ er relativt liten eller moderat. Det er den sosiale bakgrunnen knyttet til ulike trekk ved familien som har klart størst betydning. Men fordi nabolagseffektene omfatter så mange barn og unge er samfunnseffekten likevel betydelig.

Blant studiene som utforsker variasjon i effektene etter sosioøkonomisk posisjon, og for lavinntektsfamilier spesielt, viser de fleste at barn og unge fra familier med svake sosioøkonomiske ressurser – målt som familier med lav inntekt eller utdanning – preges sterkere av nabolaget sitt, både i positiv og negativ retning, enn øvrige barn. Barn og unge fra familier med svake sosioøkonomiske ressurser ser ut til å tilbringe mer tid ute og eksponeres dermed i sterkere grad for nabolaget. Dette forklares igjen med høyere grad av familiestress i hjemmet, at foreldre i mindre grad beskytter barna mot uheldige sider ved nabolaget, at barna er mer sårbare og at trangboddhet og dårlige boforhold gjør at de tilbringer mindre tid hjemme. Gutter påvirkes dessuten i større grad enn jenter. Alder har også betydning for graden av eksponering for nabolaget: De yngste barna preges minst, mens litt eldre barn og ungdom påvirkes sterkere.

Oppsummert kan vi si at gutter fra hjem med lav sosioøkonomisk posisjon som tilbringer mye tid ute i nabolaget påvirkes mest av nabolaget sitt, både i positiv og negativ retning.

Muligheter og hindringer for barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier

Hvor står forskningen?

Forskningen om barn som vokser opp i lavinntektsfamilier, har vokst betydelig det siste tiåret. Et av de viktigste bidragene har blant annet vært å gi oss bedre forståelser og et mere nyansert bilde av konsekvenser av å vokse opp i slike hushold. Nyere forskning har blant annet lært oss mye om hvordan tilgang på materielle ressurser påvirker samspillet i familien, barns muligheter til læring – og også hvordan materiell ressurstilgang og tilgang på god utdanning kan bidra til å motvirke uheldige konsekvenser av oppvekst i lavinntektsfamilier.

Nyere pågående forskning bidrar blant annet til videreutvikling av modeller som bedre skal forstå samspillet mellom biologiske, atferdsmessige og psykologiske mekanismer for muligheter og hindringer for barn og unge i lavinntektsfamilier over livsløpet.

Det er vanskelig å anslå de samfunnsøkonomiske kostnadene av at en relativt stor andel barn og unge vokser opp i lavinntektshushold. Bidrag som likevel har forsøkt, antyder at kostnadene er betydelige. De aller fleste slike bidrag konkluderer med at det vil lønne seg å sette i gang tiltak som kan

redusere antall barn som vokser opp i fattigdom, og eventuelt også redusere de negative konsekvensene av å vokse opp i fattigdom.

Tidspunkt og varighet

Internasjonal forskning har lenge vist at særlig tidlig oppvekst i lavinntektsfamilier kan ha negative konsekvenser for barn og unges livssjanser på en rekke felt. Norsk og nordisk forskning tyder derimot på at husholdsinntekt under oppvekst får sterkere betydning ettersom barn blir eldre og vokser inn i tenårene. Flere bidrag identifiserer midten og slutten av tenårene som særlig sårbare perioder for eksponering for lavinntekt med hensyn til risiko for senere negative utfall relatert til helse generelt, mental helse, utdanning og overgang til voksenlivet.

Det aller meste av den identifiserte forskningen i denne gjennomgangen støtter en antagelse om at lengre eksponering for fattigdom og lavinntekt, herunder også langvarig sosialhjelpsmottak i husholdet, fører til økt risiko for uheldige utfall gjennom barndom, ungdomstid og inn i voksen alder.

Dette betyr ikke at endringer i husholdsinntekt i kortere perioder i ulike deler av oppveksten ikke utgjør risiko for barn og unge. Flere av bidragene vi har funnet peker nettopp på svingninger i husholdsøkonomien, eller også særlig nedadgående økonomisk mobilitet, som viktige risikofaktorer.

Mye av forskningen viser at den relative betydningen av andre sosio-økonomiske mål enn inntekt, for eksempel foreldres utdanningsnivå, har større betydning for å forklare uheldige utfall på en rekke områder. Dette betyr ikke at penger ikke betyr noe. Forskning viser at både økning og reduksjon av husholdsinntekten for lavinntektsfamilier kan ha henholdsvis positive og negative konsekvenser for eksempelvis foreldrestil, familiestress, og utdanningsoppgåelse.

Konsekvenser for politikkutforming

I det aller meste av den identifiserte forskningen er det tydelig at mekanismer som kan beskrives med alle de tre modellene: investeringsmodellen, familiestress-modellen og bakenforliggende kjennetegn, er i spill. Dette kan bety at man for å utvikle god politikk og tiltak for å motvirke de negative konsekvensene av oppvekst i lavinntektsfamilier må benytte helhetlige strategier.

Funnene som viser økt betydning av husholdsinntekt ettersom barn og unge blir eldre, tyder på et behov for økt politisk fokus og innsatser rettet inn mot eldre barn og tenåringer.

Funnene som viser de negative konsekvensene av nedadgående økonomisk mobilitet i et hushold, tyder på at det ikke holder å fokusere på barn og unge som vokser opp i vedvarende lavinntekt. Det bør også rettes oppmerksomhet mot barn og unge som vokser opp i familier med ustabil og uforutsigbar inntekt.

Funnene som viser negativ påvirkning på barn og unge fra dårlige boforhold og utsatte nabolag, tilsier at man kan ha mye å hente på å styrke den boligsosiale politikken og all politikk som styrker de kollektive ressursene i utsatte skoler og nabolag. Samtidig bør man satse sterkere både når det gjelder grunnleggende inntektssikring og overordnet bolig-, skole-, plan- og byutviklingspolitikk som kan bidra til mindre segregasjon, mer blandede nabolag, bedre boforhold og en jevnere geografisk fordeling av byrder og goder i utgangspunktet, slik at behovet for lindrende tiltak overfor utsatte grupper og områder reduseres.

En viktig observasjon vi har gjort i denne kunnskapsoppsummeringen er den gjennomgående lavere sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall på de fleste områder i Norge enn det som identifiseres i internasjonal litteratur. Dette betyr sannsynligvis at det allerede er mye som fungerer godt på dette feltet i Norge.

1 Innledning

Det er liten tvil om at norske barn, i gjennomsnitt, har det bedre enn barn i de fleste andre land i verden. Norge er preget av økonomisk velstand, gode materielle levekår og høy yrkesdeltagelse. Den norske velferdsstaten sikrer befolkningen i de fleste risikosituasjoner, og mens man i mange land må betale for utdanning og helsetjenester, er dette gratis tilgjengelig for barn i Norge. I tillegg er det god tilgang på en rekke andre velferdstjenester som skal sikre barn og deres familier. Likevel er det slik at andelen barn som lever i økonomisk vanskeligstilte familier øker, særlig bekymringsfull er den økende andelen barn og unge som vokser opp i vedvarende risiko for fattigdom. Det har de siste to tiårene vært en bred politisk oppmerksomhet og enighet om at det er et mål å bekjempe fattigdom i barnefamilier i Norge. De siste regjeringene har alle hatt dette som uttalte mål. I kjølvannet av dette er det utviklet en rekke utredninger, politiske strategier, tiltak, indikatorer og kunnskapsoppsummeringer. I tillegg er det initiert mye original forskning på feltet de senere år.

For å kunne jobbe videre med bekjempelse av fattigdom i barnefamilier og negative konsekvenser av å vokse opp i lavinntektsfamilier i Norge i forlengelsen av strategiperioden for regjeringens strategi «Barn som lever i fattigdom» (2015–2017), er det behov for god og systematisk kunnskap. For å utvikle politikk, tiltak og strategier for å motvirke uheldige konsekvenser av å vokse opp i lavinntektsfamilier må vi ha en forståelse av *hva* fattigdom og lavinntekt er, om fenomenets *utvikling* og *omfang*, om hva det *skyldes* og hvilke *konsekvenser* det kan ha på kort og lang sikt for den enkeltes muligheter og livssjanser. I tillegg må vi ha kunnskap om hva slags *politikk* og hvilke *tiltak* og innsatser som kan virke forebyggende og avhjelpende. Og vi må ha kunnskap om hvordan disse eventuelt virker – og for hvem. I tillegg til de mulige kostnadene og konsekvensene for den enkelte bør vi, i tråd med et sosialt investeringsperspektiv, også ha et begrep om de mulige samfunnsøkonomiske kostnadene og konsekvensene av at noen vokser opp med begrensede muligheter og livssjanser på grunn av fattigdom.

For å kunne jobbe målrettet og effektivt med bekjempelse av barnefattigdom og de mulige uheldige konsekvensene av å vokse opp i lavinntektsfamilier trenger vi gode mål og indikatorer. Dette for å kunne evaluere

om innsatsene virker etter hensikten og for å få en ide om hvor, mot hvem og på hvilken måte innsatsene bør rettes. Det er altså et behov for gode indikatorer for om og på hvilke felt innsatsene ser ut til å ha ønsket effekt, og på hvilke felt det ser ut til å være behov for justering av innsatser og tiltak eller politisk og tiltaksmessig innovasjon og nytenkning.

Denne rapporten presenterer en kunnskapsoppsummering, basert på norsk, nordisk og internasjonal forskning, om muligheter og hindringer for barn som vokser opp i lavinntektsfamilier. Kunnskapsoppsummeringen samler kunnskap, på tvers av fagdisipliner, om i hvilken grad og på hvilken måte, oppvekst i lavinntektsfamilier påvirker barns muligheter. For å sikre at oppsummeringen dekker barns utvikling og muligheter gjennom oppvekst – fra tidlige barneår, skolegang, ungdomstid og overgang til voksenroller – anlegger kunnskapsoppsummeringen et livsløpsperspektiv.

Livsløpsperspektivet ser individets livsløp som innvevd i, strukturert og formet av institusjoner som familie, lokalmiljø, utdanningsinstitusjoner, velferdsinstitusjoner, lokal og nasjonal politikk samt makroøkonomiske forhold. Sentralt i denne forståelsen ligger også hvorvidt konsekvenser av manglende, eller ulik fordeling av, ressurser påvirker muligheter og livs-sjanser og hvordan og på hvilken måte disse konsekvensene modereres av forholdet til, og samspillet med, de ulike institusjonene.

Tidligere forskning har vist at årsaker til og konsekvenser av fattigdom er kompliserte og sammensatte. En kunnskapsoppsummering av denne forskningen fordrer en bred og tverrfaglig tilnærming. Siden kunnskapsoppsummeringen skal ta for seg årsaker til – og konsekvenser av – oppvekst i lavinntektsfamilier for barn og unge, vil forskning som dekker forhold og samspill i familien, helse, lokalmiljø og boforhold, sosial deltagelse, utdanning og overgang til voksenroller være av særlig relevans.

Problemstillinger

Vårt overordnede mål med denne rapporten har vært å samle og systematisere kunnskap knyttet til muligheter og hindringer for barn som vokser opp i lavinntektsfamilier. Dette er en omfattende oppgave og vi har utviklet et sett av relativt generelle problemstillinger.

Den første problemstillingen knytter seg til hvorvidt det finnes kunnskap som kan etablere sammenhenger mellom mangel på økonomiske ressurser på husholdsnivå og uheldige utfall for barn som vokser opp i slike

hushold på kort og lang sikt. Her tar vi for oss en rekke mulige utfall gjennom barns oppvekst, ungdomstid og overgang til voksenliv.

Om det er slik at vi kan finne sammenhenger eller kausale sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall for barn, er vi videre opptatt av hvordan og på hvilken måte disse sammenhengene utvikler seg og manifesteres over livsløpet. Vi er altså opptatt av forskning som kan gi oss innsikt i mekanismene som leder fra en oppvekst i hushold med lavinntekt til uheldige utfall og stiller spørsmålet: i hvilken grad er det mangel på økonomiske ressurser som i seg selv påvirker barns muligheter?

En tredje sentral problemstilling handler om hvorvidt uheldige konsekvenser av oppvekst i lavinntekt avhenger av tidspunkt og varighet på eksponering for oppvekst i lavinntektsfamilier. Betyr det noe når og hvor lenge man opplever lavinntekt gjennom oppveksten? Er det bare såkalt «vedvarende lavinntekt» i oppvekst som er en risiko for barns utvikling og muligheter, eller kan også kortere perioder med lavinntekt være risikofaktorer?

På bakgrunn av disse problemstillingene er vi opptatt av å gjøre en generell vurdering av hvor godt kunnskapsgrunnlaget om sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall er. Under denne problemstillingen vil vi forsøke å gi en vurdering av hvorvidt internasjonale funn kan overføres til en norsk og nordisk kontekst. På bakgrunn av disse vurderingene har vi også identifisert en del områder der kunnskapsgrunnlaget er for mangelfullt – og områder der det er behov for mer forskning.

Tidligere kunnskapsoversikter

Det er viktig å presisere at dette arbeidet ikke starter på bar bakke. Gjennom flere år har det vært stor oppmerksomhet i offentligheten, i politikk og også i forskning, på muligheter og hindringer for barn som vokser opp i lavinntektsfamilier. Dette betyr blant annet at det er laget kunnskapsoppsummeringer og gjennomganger på feltet tidligere, også i en norsk kontekst. Det er også lagt ned et betydelig arbeid for å kartlegge og monitorere utviklingen og omfanget av barnefattigdom. Dette har blant annet resultert i den oppdaterte nettressursen www.barnefattigdom.no. Det er også lagt ned betydelig innsats i å kartlegge og evaluere innsatser rettet inn mot å forebygge eller motvirke konsekvensene av oppvekst i lavinntektsfamilier på kort og lang sikt.

En svært viktig kilde til kunnskap om muligheter og hindringer for barn i lavinntektsfamilier, er rapporten fra arbeidet med regjeringens strategi mot

barnefattigdom i perioden 2015–2017 (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2018). Rapporten tar utgangspunkt i det som oppfattes som den alarmerende utviklingen i andelen barn som vokser opp i familier med vedvarende lavinntekt. Rapporten er blant annet viktig fordi den anerkjenner og behandler kompleksiteten i tematikken. Den bygger på en forståelse av at foreldrenes økonomiske situasjon kan påvirke barn både direkte og indirekte. Rapporten peker særlig på at familiens økonomiske utfordringer ofte opptrer sammen med andre typer problemer, problemer som både kan påvirke familiens mulighet til inntekt og som kan påvirke barns levekår og utviklingsmuligheter. En viktig konklusjon er nødvendigheten av mange familiers behov for helhetlig oppfølging med tverrsektoriell innsats. En slik konklusjon ansvarliggjør større deler av ulike tjenester og sektorer.

Som et grunnlag for rapporten om Barn som lever i fattigdom, har Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet publisert en rapport med et kunnskapsgrunnlag om barnefattigdom (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2016). Denne legger blant annet til grunn at barnefattigdom i Norge er et relativt fenomen og at oppvekst i lavinntektsfamilier i stor grad handler om at barn opplever å være ekskludert fra sosiale sammenhenger på grunn av familiens økonomiske situasjon. Denne eksklusjonen kan få konsekvenser for det enkelte barn på kort og lang sikt. Kunnskapsgrunnlaget legger også an til et barne- og ungdomssentrert fokus på opplevelse og konsekvenser av oppvekst i lavinntekt. I tillegg understreker den samfunnets ansvar i forebygging og motvirkning av uheldige konsekvenser av oppvekst i lavinntekt og knytter dette til barns sosiale stilling, der de ikke kan forsørge seg selv og har små muligheter for å endre situasjonen de er i. I tillegg legger kunnskapsgrunnlaget vekt på de samfunnsøkonomiske kostnadene ved å la noen vokse opp i barnefattigdom gjennom lavere produktivitet og høyere utgifter knyttet til sykdom. Kunnskapsgrunnlaget inkluderte 29 primærstudier. Av disse var det 22 norske bidrag, fem danske og to svenske. Av de norske inkluderte primærstudiene var 13 basert på kvantitative data fra studien «Barns levekår, betydningen av familiens økonomi for barns hverdag» (M. Sandbæk & West Pedersen, 2010). I tillegg var tre av bidragene basert på data fra Ung i Norge eller Ungdata og en av studiene var basert på data fra studien Barn i Bergen. Kunnskapsgrunnlaget inkluderer også et knippe originale studier basert på intervjuer med barn, unge og foreldre i familier med lav husholdsinntekt. De identifiserte norske studiene basert på kvantitative data er i hovedsak også inkludert i vår kunnskapsoversikt. Vi har i tillegg inkludert enkelte av de andre studiene.

Tidligere kunnskapsoppsummeringer har også vært opptatt av å avgrense og beskrive omfang og utvikling av fattigdom generelt i Norge og har dermed også omfattet barnefamilier (Fløtten, Hansen, Grødem, Grønningsæter & Nilsen 2011). En særlig sentral publikasjon er Tone Fløttens bok om barnefattigdom fra 2009 (Fløtten, 2009). Rapporten barnefattigdom i et rikt land omfatter også kunnskap om barn og unge med spesiell risiko for fattigdom og eksklusjon som barn og unge i familier som mottok sosialhjelp, unge med innvandrerbakgrunn og unge som har vært under barnevernets omsorg (H. Larsen & Seim, 2011).

Det finnes også flere kunnskapssammenstillinger som omfatter gjennomganger og evalueringer av tiltak og innsatser i Norge som er innrettet for å bekjempe barnefattigdom og konsekvenser av denne. En kunnskapsoppsummering har sett nærmere på helhetlige tiltak mot barnefattigdom (Fløtten, 2014). Gjennomgangen viste at svært få av de eksisterende tiltakene i Norge kunne betegnes som helhetlige tiltak. De aller fleste tiltakene var rettet direkte mot barn i økonomisk vanskeligstilte familier, for eksempel i form av ferie- eller fritidstilbud, leksehjelp, tilskudd til kjøp av sportsutstyr, aktivitetskort eller hjelp til å skaffe sommerjobb for ungdom. Et mindre antall tiltak var rettet mot hele familien. Gjennomgangen pekte på at det var svært få av tiltakene som er evaluert. Det er også små muligheter til å undersøke effektene av de igangsatte tiltakene og hvilke virkemidler som kan ha størst betydning for eventuelle positive resultater. Gjennomgangen peker likevel på en del momenter som kan være særlig relevante med hensyn til utvikling av helhetlige tiltak i Norge: tett oppfølging, myndiggjøring, kompetanse og egnethet, lokale eller nasjonale satsinger, koordinering og samarbeid på tjenestesiden, helhet i tiltakene heller en enkeltdele, fokusering på individ heller enn fokusering på struktur og betydningen av å utforme tiltak som gir mulighet for senere evaluering. En tidligere gjennomgang har også undersøkt hvordan barnehage og skole kan fungere som arena for inkludering og marginalisering (Arnesen, 2011).

Også riksrevisjonen har gitt sitt bidrag til feltet med en undersøkelse og vurdering av i hvor stor grad virkemidler og tiltak som er satt i gang i kommunene bidrar til å redusere konsekvensene av fattigdom blant barn og unge (Norge Riksrevisjonen, 2014). Undersøkelsen omfattet perioden 2002 til 2013. Riksrevisjonen pekte særlig på det mulige behovet for at Barne-,

likestillings- og inkluderingsdepartementet måtte utrede og styrke samarbeidet med særlig Inkluderings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) og Arbeids- og sosialdepartementet i innsatsene for å motvirke konsekvensene av oppvekst i lavinntektsfamilier i Norge.

Et annet viktig bidrag er en nyere rapport som formidler forskningsbasert kunnskap om hva kommunene kan gjøre for å redusere problemer relatert til barnefattigdom (Bekken, Dahl, & Van der Wel, 2018). Også evalueringen av nasjonal tilskuddsordning mot barnefattigdom bidrar med viktig kunnskap (Fløtten, Tone & Skog-Hansen, Inger Lise, 2018). Evalueringen viser at det er stor oppmerksomhet knyttet til utfordringer med barnefattigdom i kommunene, at det jobbes planmessig og at det er et relativt utbredt samarbeid med frivillige organisasjoner i arbeidet. Evalueringen viser at barnefattigdom ofte står på den politiske dagsorden.

Fra våre nordiske naboland finnes det også en del oppsummeringer av kunnskap om barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier. Et nyere eksempel er den danske gjennomgangen «Børn i lavindkomstfamilier» (Sievertsen & De Montgomery, 2015). Denne rapporten belyser sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og vilkår senere i livet. Oppsummeringen presenterer en kunnskapsoversikt, gjennomfører en original analyse og gir oversikt over utvikling i andelen barn i lavinntektshushold i perioden fra 1980 til 2012. Analysene som presenteres viser hvordan oppvekst i lavinntektshushold er korrelert med inntekt, utdanning og arbeidsmarkedstilknytning senere i livet.

Rapportens oppbygging

Denne rapporten er bygget opp gjennom ni kapitler. I kapittel 2 beskriver vi vår tilnærming metodiske. I kapittel 3 redegjør vi for ulike forståelser av fattigdom og lavinntekt. I tillegg viser vi her utbredelse, omfang og utvikling av antall barn som vokser opp i lavinntektshushold i Norge. I kapittel 4 presenterer vi noen overordnede modeller som benyttes for å forklare og forstå sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og ulike uheldige utfall. Kapittel 5 til 8 presenterer en kvalitativ narrativ gjennomgang av den innsamlede forskningen om muligheter og hindringer for barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier under en rekke områder.

Kapittel 5 gjennomgår forskning på familieforhold og samspill i familien. Vi ser på hva forskningen kan si oss om husholds sammensetningen,

foreldrestil, risiko for vold, overgrep og omsorgssvikt og risiko for omsorgsovertagelse for barn som vokser opp i lavinntektsfamilier. I tillegg ser vi på forskning som omhandler sosial deltagelse og relasjoner til jevnaldrende, samt forskning som har undersøkt den mulige sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektshushold og kriminalitet.

Kapittel 6 omfatter forskning om utvikling, utdanning og tilegnelse av voksenroller. Her presenterer vi forskning som kan si noe om de mulige sammenhengene mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og utviklingsrelaterte utfall knyttet til kognitiv og sosioemosjonell utvikling. Vi ser videre på hva forskningen sier om sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og utdanningsrelaterte utfall. Tilegnelse av voksenroller handler om overgang til arbeidslivet, om etablering av samlivsrelasjoner og om foreldreskap. I tillegg ser vi på noe av den forskningen som omhandler intergenerasjonell overføring av muligheter og hindringer for barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier.

Kapittel 7 omfatter helserelevante utfall gjennom barndom, ungdomstid og inn i voksenlivet. Ett avsnitt er viet mental helse før vi ser nærmere på ulike former for helserelevante atferd knyttet til kosthold, overvekt, alkohol og narkotika samt bruk av ulike helsetjenester. Kapitlet avsluttes med en gjennomgang av forskning som kan belyse forhold knyttet til dødelighet og helseutfall over livsløpet.

I Kapittel 8 ser vi nærmere på betydningen lokalmiljø og boforhold kan ha for barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier. Vi gjennomgår internasjonale, nordiske og norske studier av nabolagseffekter for barn og unge med hensyn til utfall knyttet til fullføring av videregående skole, sosial mobilitet, rusbruk og helse. Vi forsøker også å forklare en del relevante mekanismer knyttet til sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og ulike typer av utfall.

I kapittel 9 oppsummerer vi de viktigste funnene fra gjennomgangen i de foregående kapitlene og diskuterer noen av de sentrale spørsmålene knyttet til tidspunkt for eksponering, betydningen av varighet og betydningen av penger. I kapitlet diskuterer vi kort norsk og nordisk forskning på muligheter og hindringer for barn i lavinntektsfamilier og noen mulige konsekvenser for politikktutforming. Avslutningsvis gir vi noen vurderinger av kunnskapsgrunlaget i den eksisterende kunnskapsbasen og peker på noen kunnskapshull og retning for framtidig forskning.

2 Metode

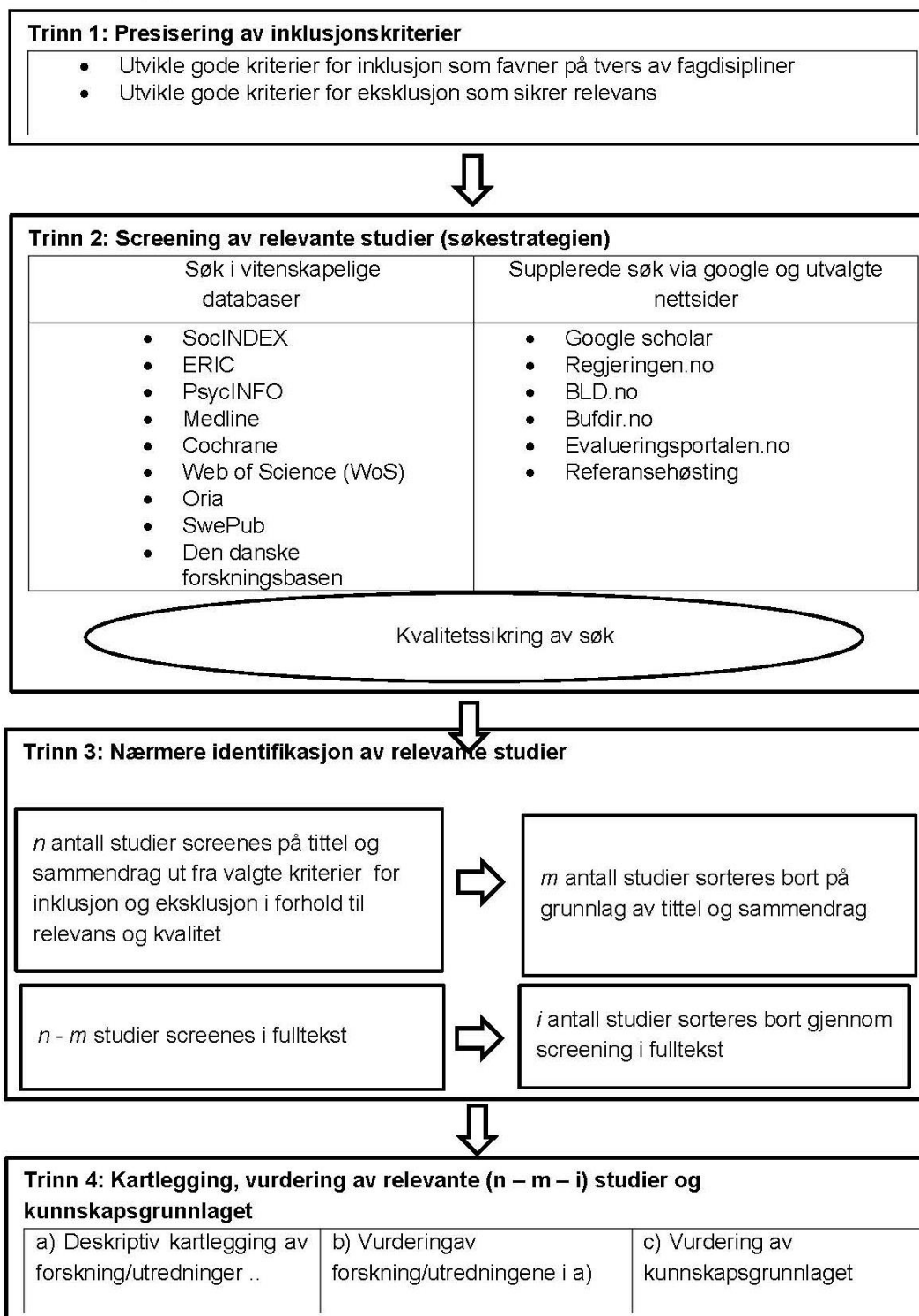
Denne kunnskapsoppsummeringen har et svært bredt siktemål. Det stiller store krav til tilnærmingen og metoden vi har brukt for å samle og systematisere litteratur. Det stiller også store krav til behandling av innsamlet materiale. Prosjektet ble gjennomført i fire trinn som illustrert i figur 1. Gjennomføringen er inspirert av tilnærminger for systematiske litteraturgjennomganger. Bredden i gjennomgangens siktemål og mangel på ett spesifikt forskningsspørsmål gjorde det umulig å gjennomføre en systematisk litteraturstudie etter strenge kriterier. Vi har derfor benyttet ulike strategier innenfor rammene av det som kalles for et scoping-review (Arksey & O'Malley, 2005; Peters mfl., 2015).

Trinn 1 bestod av presisering av inklusjons og eksklusjonskriteriene med hensyn til studienes relevans og studienes kvalitet. I samråd med BLD, referansegruppe og en gruppe av universitetsbibliotekarer på OsloMet ble det gjort et grundig forarbeid gjennom denne prosessen. For å sikre relevans lette vi etter studier der fattigdom eller lavinntekt var i fokus. I tillegg inkluderte vi studier som sammenlignet assosiasjoner og effekter for ulike grader av sosioøkonomisk status. Det finnes mange ulike tilnærminger til fattigdom og lavinntekt og det finnes en rekke ulike definisjoner og bruk av begrepene. For å sikre inklusjon av et bredt utvalg av relevante studier tok vi ikke utgangspunkt i en spesifikk definisjon eller forståelse av fattigdom eller lavinntekt, men forholdt oss til de definisjoner og operasjonaliseringer som anvendes i litteraturen.

I tillegg anla vi et kriterium om at studiene skulle omhandle barn, unge eller unge voksne, eller også familier med barn, unge eller unge voksne. Primært var vi på jakt etter studier som kunne si noe om konsekvenser av å vokse opp i lavinntektsfamilier, på kort og lang sikt. Vi lette bredt etter konsekvenser på felt som er sentrale for barns velferd, oppvekstvilkår og muligheter til utvikling og samfunnsdeltagelse. Vi fokuserte særlig på følgende felt og på det mulige samspillet mellom levekårsulemper på disse feltene: *familieforhold og samspill, helse, lokalmiljø, boligforhold, sosial deltagelse, utdanning og overgang til arbeid.*

Kunnskapsoppsummeringen skulle være særlig oppmerksom på relevans. Dette betyr at vi ble nødt til å anlegge en del eksklusjonskriterier. De viktigste eksklusjonskriteriene handler om målgruppe for studien, tid og kontekst.

Figur 1. Prosjektdesign for kunnskapsoppsummering av muligheter og hindringer for barn som vokser opp i lavinntektsfamilier

Trinn 2 bestod av selve litteratursøket. Litteratursøket skulle fange opp både det samfunnsfaglige perspektivet, men også den medisinske litteraturen om oppvekst i lavinntekt og dens konsekvenser for den enkelte. Etter en serie med diskusjoner og testsøk valgte vi å søke i SocINDEX etter samfunnsfaglig litteratur, ERIC for å fange skoleprestasjoner o.l., PsycINFO for psykologisk behandling av emnet og Medline og Cochrane for det medisinske perspektivet. I tillegg søkte vi i den tverrfaglige databasen Web of Science (WoS).

For å finne de skandinaviske publikasjonene som ikke er indeksert i de internasjonale databasene, utførte vi søk i Oria på de skandinaviske språk. Tilsvarende søk ble utført på svensk og dansk i henholdsvis SwePub og Den danske forskningsdatabasen (DEF).

Søket ble begrenset til å gjelde fra 2008 til 2018 i det skandinaviske søket. I de internasjonale databasene utførte vi to søk. Det ene av disse er avgrenset på søk som omfattet forskning fra Nordiske land, språk og utvalgte steder i perioden 2008–2018. I det andre søket i de internasjonale databasene gjorde vi en ytterligere avgrensning på periode til å kun omfatte publikasjoner fra perioden 2012 til 2018. I tillegg spesifiserte vi søket slik at det skulle fange litteraturgjennomganger og studier med et eksplisitt fokus på utfall.

Søket består dermed hovedsakelig av tre elementer som handler om manglende økonomiske ressurser, om barn og unge og om eksplisitte utfall av oppvekst i lavinntektsfamilier. I litteraturen om ulike typer utfall, er ord og begrep for dette i noen tilfeller svært generelle og kan fort handle om helt andre emner enn tema for oppdraget. Innledende test-søk viste raskt at søket gav enorme treffmengder. Blant annet gjorde koblingen mellom søkeord som «child and low income», med en eller flere av utfallene, at vi fikk mange treff på barn i «low income countries», noe som ikke var relevant for dette prosjektet. Elementet i søket som beskriver familien/nabolaget ble innført for å redusere antall artikler på nivået for lavinntektsland, samtidig som konteksten holdes nærmere individene. Her ble elementet en medvirkende faktor til et litt mer presist søk, men samtidig kan dette elementet ha resultert i at noen relevante artikler ikke ble identifisert.

Vi ønsket spesielt å finne det nordiske materialet på feltet. Vi søkte i de internasjonale databasene på de fire elementene «økonomiske ressurser og barn/unge og familie/nabolag og utfall» koblet med ord for land, språk og

noen sentrale byer i Norden. Med dette søket som utgangspunkt utviklet vi de øvrige to søkene.

I Oria, SwePub og DEF søkte vi kun på tre elementer ettersom treffmengden ville bli unødig begrenset. Her søkte vi med norske, svenske og danske ord for økonomiske ressurser og barn/unge og utfall. Målet var å finne det som er utgitt om tema som ikke er indeksert i de store internasjonale databasene vi ellers har søkt i.

I det internasjonale søket viste det seg at treffmengden fortsatt ble uhåndterlig og uhensiktsmessig. I flere databaser ble det flere titalls tusen treff. Noen av begrensningene som ble lagt på deler av søket var avgrensning i publikasjonsår, avgrensning i språk, avgrensning til oversiktsartikler og lignende. Videre ble tekstordene for barn og inntekt justert slik at søkeordene fra disse elementene skulle stå med inntil 15 ords avstand fra hverandre. Slik sett kunne litteratursøket bli noe mer presist, men samtidig på bekostning av at relevant forskning kan være mistet. Det samme gjelder tillegget av søkeord som uttrykker kausale sammenhenger, effekt, med mer. Dette grepet var også et ledd i å få ned antall treff, men som i enhver annen avgrensning som kan legges på et litteratursøk, kan denne også resultere i mistede artikler.

I de databasene som har tesaurus, brukte vi disse til å søke på emneord. Alle de internasjonale databasene har dette, med unntak av WoS. De skandinaviske databasene har ikke denne muligheten. Når dette ble kombinert med tekstordsøk ble vi sikret å fange artikler som muligvis var blitt tildelt feil/annet emneord samt den nyeste forskningen som enda ikke var tildelt emneord. Søkehistorikken¹ inneholder full oversikt over søkeord brukt og avgrensninger lagt til søket.

Totalt ble det identifisert 9603 forskningsbidrag gjennom de strukturerte søkene i bibliotekbasene. Etter at dubletter var fjernet satt vi igjen med 6664 forskningsbidrag.

I trinn 3 ble det gjennomført arbeid for nærmere identifikasjon av relevante studier. På det første stadiet ble det foretatt en manuell gjennomgang av litteraturen med utgangspunkt i tittel og sammendrag. På dette stadiet ble studier skilt ut med utgangspunkt i de etablerte inklusjons- og eksklusjonskriteriene. En del studier ble også ekskludert ved gjennomgang av fulltekst.

¹ Ligger på prosjektets nettsiden på oslomet.no.

En av de viktigste grunnene til eksklusjon av forskningsbidrag var manglende mål på lavinntekt eller fattigdom, eller manglende mulighet til å skille effektene av de ulike dimensjonene i sosioøkonomiske mål fra hverandre. En annen hovedgrunn til eksklusjon var at en stor del av bidragene var studier av den generelle befolkningen, uten muligheter til å se spesielt på eksponering for lavinntekt blant eller utfall for barn og unge. En annen viktig grunn til eksklusjon var den store mengden litteratur som undersøker betydningen av lavinntekt på vilkår under svangerskap. I vårt prosjekt har vi avgrenset oppvekst til å handle om perioden etter fødsel. En god del bidrag ble også fjernet fordi vi anså utfallsmålene for å være av mindre interesse generelt eller for en norsk kontekst spesielt. I tillegg ekskluderte vi en del litteratur på bakgrunn av små og lokale utvalg, eller der det manglet god nok dokumentasjon på utvalg og analysemetode.

I tillegg til eksklusjon av litteratur på bakgrunn av de ovenstående kriteriene så vi oss nødt til å gjøre noen ytterligere avgrensninger. Mye litteratur undersøker mulige sammenhenger mellom det som på engelsk går under betegnelsen Adverse Childhood Experiences med akronymet ACE. ACE er en samlebetegnelse for belastende eller traumatiske hendelser, inkludert omsorgssvikt og overgrep. ACE kan også inkludere dysfunksjonelle hushold med innslag av vold i hjemmet eller rusmisbruk. Selv om det er påvist en opphopning av ACE blant lavinntektsfamilier og altså en assosiasjon mellom lav inntekt og ACE (Widom & Nikulina, 2012) ligger en nærmere gjennomgang av dette feltet utenfor rammene av denne kunnskapsoppsummeringen. For nyere systematiske gjennomganger på feltet se for eksempel (Holman mfl., 2016; Hughes mfl., 2017).

En annen avgrensning i vår gjennomgang knytter til den mulige sammenhengen mellom lavinntekt og vilkår under svangerskap, fødselsvekt, for tidlig fødte og senere konsekvenser for helse og utvikling gjennom barndom, ungdomstid og senere i livsløpet. Vi utelater i tillegg den delen av litteraturen som omhandler assosiasjonen mellom lav husholdsinntekt og spedbarnsdødelighet.

I tillegg til litteratur identifisert gjennom de systematiske søkene i internasjonale, nordiske og norske databaser inkluderte vi et relativt stort antall bidrag fra andre kilder. Vi inkluderte blant annet en del studier identifisert gjennom tidligere forskningsoversikter og oppsummeringer, litteratur som var kjent av prosjektteamet fra før, litteratur som ble foreslått av BLD,

litteratur som ble anbefalt av vår referansegruppe og kollegaer samt en del litteratur som ble identifisert gjennom referanser og henvisninger i den gjennomgåtte litteraturen.

I prosjektets fjerde trinn gikk vi gjennom litteraturen. Litteraturen og forskningsbidragene ble grovsortert under hvilket område de i hovedsak hørte hjemme før de ble gjennomgått i detalj. Gjennom denne prosessen identifiserte vi også en del nøkkelbidrag samt andre bidrag som vi har valgt å inkludere i den kvalitative gjennomgangen av kunnskapen. Den kvalitative gjennomgangen presenteres i kapitlene 5 til 8.

Utfordringer

Gjennom innsamlingen og systematiseringen av forskningsbidragene identifiserte vi noen nøkkelutfordringer og mangler i de identifiserte bidragene.

En utfordring er mangelen på forskning som kan skille effekten av familiens økonomi fra andre kjennetegn på sosioøkonomisk status og posisjon. For mange utfall kjenner man assosiasjonen mellom foreldres utdanning og utfall for barn og unge. Det er også slik at det er en assosiasjon mellom foreldres utdanning og deres inntekt, men hvorvidt de ulike utfallene over barns livsløp handler om økonomisk utsatthet under oppvekst, eller om de er effekter av foreldrenes utdanning eller andre mål på familiens ressurser er i mange tilfeller ikke kjent. Av hensyn til omfang og avgrensning ser vi i hovedsak bort fra forskning som kun benytter foreldres utdanningsnivå, eller yrkesstatus som indikasjon på familiens sosioøkonomiske posisjon. Det samme gjelder for forskning som benytter foreldres arbeidsmarkedstilknytning. Det er også en del forskning som benytter mottak av ulike former for overføring fra velferdsstaten som indikator på familiens sosioøkonomiske status. Helserelevante overføringer eller arbeidsrelaterte ytelser er ikke direkte indikasjoner på lavinntekt i en familie, og vi ser derfor heller ikke i særlig grad på forskning som i hovedsak benytter slike mål på familiens sosioøkonomiske posisjon. Der forskerne har benyttet indikatorer på lavinntekt eller sosioøkonomisk posisjon som er direkte relatert til risiko for fattigdom og lavinntekt, som sosialhjelp og bostøtte, ytelser som er basert på en vurdering av økonomisk behov i familien, har vi i større grad inkludert disse.

En utfordring i gjennomgangen var det, i utgangspunktet, store antallet treff i de ulike basene vi benyttet som utgangspunkt for litteratursøket. For å gjøre prosjektet gjennomførbart måtte vi gjøre ganske strenge avgrensninger

gjennom søkestrengene. Dette kan ha medført at en del sentral og relevant litteratur og forskningsresultater er utelatt. For å forsøke å rette på dette har vi lett gjennom henvisninger og referanser i den identifiserte litteraturen, såkalt referansehøsting, for på den måten å forhåpentligvis identifisere de fleste nøkkelbidragene.

En kjent utfordring for forskningsgjennomganger er det som er kjent som publikasjonsbias eller publikasjonsskjevhet. Dette er en tendens i forskermiljøet, både hos forskere, forskningsinstitusjoner, redaktører og tidsskrifter, til å presentere publikasjoner som viser en effekt. Dette kan for eksempel føre til en underrapportering og underrepresentasjon av studier der det ikke identifiseres effekter i forventet retning, eller der det identifiseres 0-effekter – altså studier som ikke klarer å påvise forventede sammenhenger – mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og utfall.

Det at vi for en del områder har lagt vekt på konklusjoner og observasjoner fra systematiske gjennomganger og meta-studier har mange fordeler, men også noen ulemper. Konklusjonene fra systematiske gjennomganger har en del svakheter. En svakhet er en mangel på standardisering av ulike former for mål. Ulike forskere som benytter ulike datasett forholder seg til ulike operasjonaliseringer av sentrale elementer som lavinntekt, sosioøkonomisk status osv. I tillegg er det ofte stor variasjon i hvordan man operasjonaliserer og måler utfallsmålet. En del systematiske gjennomganger har også begrenset mulighet til å kontekstualisere nasjonale forskjeller i institusjonell organisering av eksempelvis utdanningssystemer og velferdstjenester, noe som kan gjøre en del av konklusjonene mindre overførbare.

En siste, men ikke mindre viktig, utfordring knyttet til det å lage en kunnskapsoppsummering av muligheter og hindringer for barn som vokser opp i lavinntektsfamilier, er at mye av forskningen som sikter mot å etablere sammenhenger og dokumentere konsekvenser og mekanismer ikke evner å inkludere familiene med de aller laveste inntektene. Dette er en generell utfordring i forskningen – det er for eksempel lavere responsrater i surveyundersøkelser blant hushold i lavinntektssegmentet. I tillegg er det en del barn i familier med de aller største økonomiske utfordringene som heller ikke fanges opp i registre, de såkalte «manglende» eller «usynlige» barna (Vizard, Obolenskaya, Shutes & Battaglini 2018).

Om litteraturen som er omfattet i denne rapporten

Det internasjonale søket vi gjennomførte var spesifikt innrettet for, blant annet, å identifisere systematiske forskningsgjennomganger av relevant internasjonal forskningslitteratur. Vi vurderte systematiske gjennomganger av forskningslitteratur som viktige for dette prosjektet. Vi gjorde det på denne måten fordi det kunnskapsområdet vi skal dekke inkluderer en rekke svært ulike felt og på grunn av den store mengden litteratur som i en eller annen form berører ulike dimensjoner og faktorer som kan være relevant kunnskap om muligheter og hindringer for barn som vokser opp i lavinntektsfamilier. Søket identifiserte en rekke slike systematiske gjennomganger. Etter sortering og ekskludering endte vi med å inkludere 34 systematiske gjennomganger publisert i perioden fra 2004 og fram til 2018 i den foreliggende kunnskapsoppsummeringen. Strategien muliggjorde en viss oversikt over den internasjonale forskningen på feltet. Vi gikk også gjennom den inkluderte litteraturen i de fleste av disse gjennomgangene for å identifisere nøkkelbidrag som ikke ble fanget opp i det generelle søket.

Et mindretall av de inkluderte forskningsgjennomgangene hadde fattigdom eller lavinntekt som viktigste inklusjonskriterium. Kun seks av de inkluderte forskningsgjennomgangene så utelukkende på konsekvenser av fattigdom eller lavinntekt mens 22 av gjennomgangene benyttet andre mål på husholdsøkonomi, og da særlig samlemål på sosioøkonomisk status eller økonomisk ulikhet. En del forskningsgjennomganger er også inkludert uten at de hadde et konkret fokus på husholdsinntekt, fordi de tematiserte sentrale temaer for barn og unge, og fordi fattigdom, lavinntekt eller sosioøkonomisk posisjon var en av dimensjonene som ble omtalt.

Den største andelen av forskningsgjennomganger tematiserte helse-relaterte utfall. Tjue av forskningsgjennomgangene omhandlet helserelaterte utfall. I tillegg tematiserte henholdsvis ti og fem utfall relatert til mental helse og utvikling blant barn og unge. En del av gjennomgangene inkluderte flere utfallsområder samtidig. Det vanligste var å inkludere helse og utvikling eller helse generelt og mental helse. Åtte av de systematiske forskningsgjennomgangene omhandlet temaer knyttet til sosiale relasjoner, sosial deltagelse eller idrettsdeltagelse blant unge. Gjennom søket ble det bare identifisert to systematiske gjennomganger som tematiserte oppvekst i lavinntekt eller fattige hushold og utdanningsrelaterte utfall.

De fleste systematiske gjennomgangene omfattet både forskning om barn og ungdom.

I tillegg til å gjøre systematiske gjennomganger av forskningslitteratur på sine felt gjorde noen av gjennomgangene i tillegg meta-analyser. Slike meta-analyser stiller store krav til presisjon i forskningsspørsmålet og til data i de inkluderte studiene. De fleste systematiske gjennomgangene som også inkluderte meta-analyser av funnene fra et utvalg av de inkluderte studiene kommer fra en medisinsk forskningstradisjon og omfatter helse-relaterte utfall.

Det nordiske søket var i hovedsak innrettet for å identifisere primærstudier som hadde undersøkt konsekvenser av oppvekst i lavinntektsfamilier på kort og lang sikt. Søket identifiserte 2787 artikler. Etter en omfattende eksklusjonsprosess satt vi igjen med et bibliotek på 325 artikler. Disse ble lest, vurdert og sortert videre inn i en rekke tematiske underoverskrifter. Siden svært mange av artiklene omhandler sammensatt problematikk tematiserer de også flere ulike områder. Flere av de relevante inkluderte artiklene er derfor kategorisert under flere samtidige overskrifter.

I det endelige inkluderte biblioteket fra det nordiske søket ble flest bidrag kategorisert som helserelevante. Denne kategorien omfattet 44 artikler. De aller fleste bidragene er nordiske. Det er et stort innslag av norske, men også finske, svenske og danske bidrag ble identifisert. En stor andel av de helserelevante finske artiklene bygger på longitudinelle registeranalyser. Dette gjelder også en stor del av de svenske bidragene og i noe mindre grad norske og danske bidrag, selv om det også i norsk og dansk forskning foreligger bidrag basert på longitudinelle registerundersøkelser. Den største andelen av bidrag som benytter fattigdomsmål og/ eller mål på lavinntekt finnes i denne kategorien. Det er en overvekt av bidrag som undersøker utfall i ungdoms- eller voksen alder. Og det er flere bidrag som undersøker konsekvenser av oppvekst i lavinntekt gjennom barndom enn det er bidrag som konkret undersøker konsekvenser av oppvekst i lavinntekt gjennom ungdomstid. Helse er et svært vidt begrep i den delen av litteraturen som undersøker mulige konsekvenser av oppvekst i lavinntektsfamilier. Det spenner fra globale selvrapporterte helsemål og livskvalitet til helt spesifikke sykehusinnleggelser eller diagnostisering for bestemte kreftformer. De fleste inkluderte studiene er nasjonale studier. Et mindretall av studiene er komparative.

Kategorien av inkluderte artikler som omhandlet utfall relatert til mental helse omfattet 37 artikler. Kategorien inkluderer bidrag fra alle de nordiske landene. Også her finnes det en rekke, særlig finske og svenske, bidrag basert på longitudinelle registerundersøkelser. Det er også et relativt stort innslag av surveyundersøkelser som i mange tilfeller kobler surveydata med registeropplysninger om inntekt. Også mental helse er en svært vid kategori og omfatter en rekke ulike utfall. De vanligste utfallene knytter seg til mildere psykiske lidelser som depresjon og angst, men også psykiatriske diagnoser og sykehusinnleggelseser er tematisert.

Relatert til helse finner vi også en del artikler som undersøker den mulige sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og helseatferd eller bruk av helsetjenester. Vi kategoriserte syv artikler under denne overskriften basert på det nordiske søket.

Vi identifiserte ti bidrag gjennom det nordiske søket som konkret undersøkte ulike elementer av familiestress-hypotesen for sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall senere gjennom barndom, ungdomstid og inn i voksen alder. Vi fant også ti bidrag som tematiserte utfall relatert til barn og unges sosiale relasjoner, som for eksempel, mobbing og vennskap. I tillegg inkluderte vi åtte nordiske bidrag om utfall relatert til kriminalitet.

Nabolagsrelatert forskning om konsekvenser av oppvekst i lavinntektsfamilier ser ut til å være viktig for nordiske forskningsmiljøer. Hele 42 bidrag ble identifisert gjennom det nordiske søket.

Også utdanningsrelaterte utfall er relativt godt dekket gjennom bidrag identifisert i det nordiske søket. 34 primærstudier og systematiske gjennomganger ble inkludert med utgangspunkt i dette søket.

Det var relativt få bidrag i det nordiske søket som undersøkte eller tematiserte nevrologiske forskning, hjerneforskning eller genforskning.

Etter å ha lagt til forskningsbidrag identifisert gjennom referansehøsting og innspill fra BLD og kollegaer var det endelige biblioteket omfattende. Vi har derfor i tillegg til ekskludering av artikler og bidrag gjennom filtrering basert på inklusjons- og eksklusjonskriteriene som ble anlagt for prosjektet, vært nødt til å utelate en del relevante bidrag. Den narrative gjennomgangen i denne rapporten inkluderer med andre ord ikke all innsamlet forskning som omhandler muligheter og hindringer for barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier. Vi har likevel forsøkt å inkludere

bidrag som favner bredden i feltet, som evner å identifisere viktige mekanismer og forklaringer på de mulige uheldige konsekvensene. Endelig har vi også valgt å, i hovedsak, fokusere på bidrag som er relevant for en norsk kontekst, herunder bidrag som bygger på empiriske undersøkelser av barn som vokser opp i lavinntektsfamilier i de andre nordiske landene. Vi har valgt ut noen sentrale bidrag som presenteres mer utdypende under de ulike overskriftene. Dette er bidrag som skiller seg ut ved at de benytter spesielt gode data, gode analytiske tilnærminger eller presenterer sentrale innsikter som er relevant for en norsk kontekst.

3 Omfang og utvikling av fattigdom blant barn og barnefamilier i Norge

I dette kapitlet ser vi på omfanget og utviklingen av antall barn og unge som vokser opp lavinntektsfamilier. Siden lavinntekt er systematisk skjevfordelt, både geografisk og sosialt, gir vi en rask oversikt over utviklingen av antall barn i lavinntektsfamilier i Norge og den geografiske fordelingen av disse. Vi bruker her 60 prosent av medianen som mål på lavinntekt, som er det mest anvendte målet på lavinntekt i Norge. Siden det ikke er helt åpenbart at dette målet er i stand til å fange opp antall barn som lever i fattigdom, dvs. som ikke har tilstrekkelig inntekt til å kunne dekke grunnleggende behov, skisserer vi kort noen svakheter ved det konvensjonelle lavinntektsmålet. Derneft skisseres noen mulig alternative tilnæringer som i større grad tar hensyn til barneperspektivet enn det konvensjonelle lavinntektsmålet.

Lavinntekt som fattigdomsmål

De fleste assosierer trolig begrepet lav inntekt med fattigdom, dvs. at fattige har en inntekt som ikke er tilstrekkelig for å dekke grunnleggende behov. Det er med andre ord koblingen mellom inntekt og behov som er den essensielle problematikken i utviklingen av begrepet inntektsfattigdom. Det har historisk sett vært en viss uenighet om grunnleggende behov er absolutte eller om behovene vil variere etter tid og sted. Absolutte behov er gjerne knyttet opp mot fysiologiske behov, som det å ha tilstrekkelig med ernæring og beskyttelse mot elementene. I et globalt perspektiv er dette fremdeles en aktuell problemstilling. I fattige land er det overlevelse som fremdeles står på dagorden når fattigdommen diskuteres og skal bekjempes. I moderne velferdsstater er imidlertid ambisjonene om hva som er et minimum av økonomisk og materiell velferd i befolkningen forholdsvis langt unna problematikken om overlevelse. I stedet er det bred aksept for at behovene er relative i en viss forstand. Det vil si at grunnleggende behov må forstås i forhold til hva som er «vanlig», eller hva befolkningen forventer av behovstilfredsstillelse, både for seg selv og sine medborgere.

Det er i denne konteksten en bør se dagens gjeldende avgrensinger av inntektsfattigdomsbegrepet. EU-avgrensingen av inntektsfattigdom ved å sette en fattigdomsgrense på 60 prosent av medianinntekten i en populasjon,

er i dag det mest anvendte målet i Europa. I denne tilnærmingen er det relative ved fattigdommen satt i system, ved at det er avstanden til medianen, dvs. den inntekten som deler en ordnet inntektsfordeling i to like store grupper (halvparten ligger under denne inntekten og halvparten ligger over). De med en inntekt under 60 prosent av den nedre halvparten, blir her definert som inntektsfattige. Eller mer korrekt- de står i fare for (in risk of) å ende opp i fattigdom. I tillegg til å ha lav inntekt tenker en seg at det bør innføres et varighetskriterium for å bli definert som fattig. I EU har man valgt å definere fattige som de med en inntekt under 60 prosent av medianinntekten i minst to år i en sammenhengende tre-års periode (vedvarende lavinntekt). OECD har derimot valgt et noe strengere kriterium for fattigdom ved å velge 50 prosent av medianinntekten som grense for fattigdom.

For å kunne sammenlikne andelen fattige for ulike husholdstyper, f.eks. med ulikt antall barn, er det utviklet ulike vekter for voksne og barn i husholdet, såkalte ekvivalensskalaer. Spørsmålet en slik sammenlikning reiser er dels hvordan en håndterer stordriftsfordelen (husholdets felles utgifter) og dels om hvordan man skal ta hensyn til kostnadene ved å dekke de ulike husholdsmedlemmenes forbruksbehov. I den konvensjonelle økonomiske tilnærmingen defineres også kostnadene ved å dekke disse behovene relativt. Vektene sier noe om hvor stor relativ del av husholdets inntekter (totalt forbruk) som bør tilfalle de ulike husholdsmedlemmene. I hushold med høy inntekt vil den absolutte summen for å dekke forbruksbehovet til f.eks. barna, være vesentlige høyere enn for barn i et hushold med lavere total inntekt.

I de vanligste vektene legges stordriftsfordelen til kun én av de voksne i husholdet, dvs. den voksnes eget forbruksbehov + husholdets felleskostnader. I EU-målet på fattigdom (60 % av medianen), tenker man at de øvrige voksne har et forbruksbehov som er 50 prosent (0.5) av den «første» voksne, mens barn under 14 år har et forbruksbehov som er på 30 prosent (0.3) av den første voksne. Selv om OECD har et «strengere» inntektskriterium for fattigdom enn EU-målet er den noe rausere mht. til vektene. Her har øvrige voksne en vekt på 70 prosent (0.7) og barn under 14 år en vekt på 50 prosent (0.5).

I Norge har Statistisk sentralbyrå publisert tall over årlig og vedvarende lavinntekt ved å anvende EU-kriteriene. I noen land, bl.a. i Danmark bruker en imidlertid OECD-målet, dvs. 50 prosent av medianinntekten som offisiell fattigdomsgrense. Hovedgrunnen til det er at man ønsker å sette en lav fattigdomsgrense for å identifisere de med alvorlige fattigdomsproblemer (Ekspertudvalg om fattigdom, 2013. s. 8) Et annet argument for en lavere

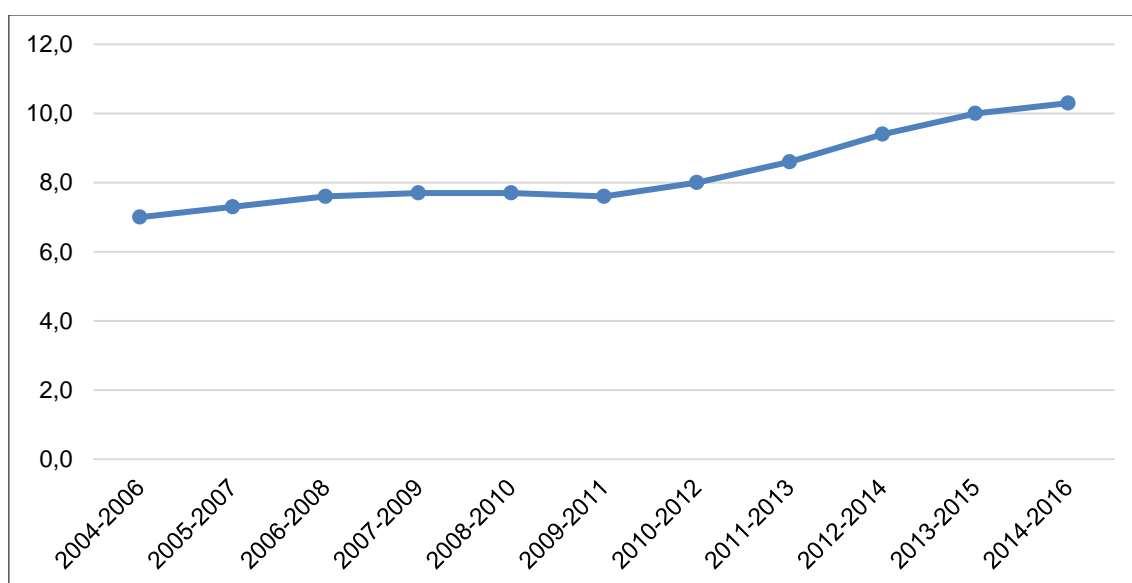
grense er at den danske velferdsstaten har gode ordninger for inntektssikring og mange kollektive goder andre EU-land ikke har.

Det er uavklart i Norge om vedvarende eller årlig lavinntekt skal bety det samme som fattigdom. På den ene siden er Statistisk sentralbyrå klare på begrepsbruken ved at man konsekvent bruker betegnelsen lavinntekt og ikke fattigdom. På den annen side er det slik at den norske offentligheten – inklusive det politiske Norge og de toneangivende mediene – setter likhetstegn mellom fattigdom og lavinntekt som lik EU60. Slik sett er vedvarende lavinntekt det målet som nærmest ligger opp til en offisiell definisjon av fattigdom i Norge i dag. Følgen av det er at den norske lavinntektsgrensen er blant de høyeste i Europa, også etter justering for forskjeller i prisnivå (Kirkeberget mfl. 2012).

Omfang og utvikling i barn som vokser opp i lavinntektsfamilier i Norge

Utgangspunktet for dette prosjektet var ønsket om å undersøke muligheter og hindringer for barn og unge som vokser opp i «lavinntektsfamilier». Vi mener det ikke er helt urimelig å tolke dette som 60 prosent av medianen, enten på et gitt tidspunkt, eller for barn som opplever vedvarende lavinntekt (i minst to av de tre siste årene). Det er i alle fall det nærmeste vi kommer en operasjonell definisjon av lavinntekt og fattigdom i Norge.

Figur 2. Andelen barn under 18 år med vedvarende lavinntekt. 2004–2016. EU-skala 60 prosent av medianen.

Kilde: SSB statistikkbanken

Omfanget av barnefattigdommen – målet som benytter 60 prosent av medianen – har økt betydelig fra 2000 til 2016, og gir åpenbart grunn til bekymring for disse barnas oppvekst og framtidige livssjanser. Mye av denne økningen i antall fattige barn skyldes økende innvandring (Langeland mfl. 2017).

Omfang og utvikling i antallet barn som vokser opp i lavinntektsfamilier på nasjonalt plan tilslører den systematiske regionale og lokale variasjonen i andel lavinntektsfamilier. Det er også mye som taler for at effektene av å vokse opp i lavinntektsfamilier varierer etter kjennetegn ved bosted og etter den geografiske konsentrasjonen av lavinntektsfamilier. Det blir derfor sentralt å også se på den geografiske fordelingen av barn i lavinntektsfamilier.

Vi starter med et sosialgeografisk blikk på lavinntekt i Norge og presenterer noen hovedtrekk i det geografiske mønsteret med vekt på hvilke typer steder og boligsegmenter som har konsentrasjoner av familier med vedvarende lavinntekt og hvor slike konsentrasjoner er særlige høye.

Bosettingsmønsteret til barnefamilier med lavinntekt

Å studere geografiske mønstre for det som potensielt kan være barnefattigdom kan sies å være en variant av å studere sosio-økonomisk segregasjon for en bestemt demografisk gruppe; nemlig lavinntektsfamilier med barn og unge. Siden lavinntekt blant barnefamilier er særlig høy blant visse innvandrergrupper med bestemte landbakgrunner henger den også nøye sammen med den etniske segregasjonen. Samtidig er det verdt å minne om at nesten halvparten av barna i lavinntektsfamilier er etnisk norske.

Segregasjon og nabolagseffekter² assosieres i første rekke med byområder som har et tydelig segregert bosettingsmønster, og det er også i en bykontekst at de fleste studier av nabolagseffekter er gjennomført. Nabolagseffekter er i så måte et storbyfenomen, men det finnes også et økende antall studier som påviser slike effekter i samtlige typer av nabolag, inkludert spredtbygde strøk, både i og utenfor Norge.

Den interne geografiske fordelingen av grupper og ressurser i storbyene har tradisjonelt vært regnet som en av de typiske storbyutfordringene (Brattbakk mfl. 2016, 2017). Segregasjonsmønstre er påvist og godt

² Se kapittel 8 for definisjon og drøfting av begrepet.

dokumentert i samtlige norske storbyer (Aase og Dale 1976, Dale og Jørgensen 1986), og studiene oppdateres jevnlig (Wessel 1999, St. meld. nr. 31 (2002–03), Søholt og Wessel 2010, NOU 2011:14, Ljunggren & Andersen 2017). Den sterkeste hopningen av levekårsulemper har man funnet i visse sentrums- og drabantbyområder. Bystørrelse og omfanget av befolkningskonsentrasjoner har betydning for styrken og utslagene av segregasjon. Videre påvirkes segregasjonen i Norge av den norske velferdsmodellen og den særegne norske eierstrukturen for boliger (Brattbakk og Hansen 2004).

Flere studier viser dessuten at den sosioøkonomiske segregasjonen i norske storbyer har økt etter årtusenskiftet parallelt med økende inntektsulikhet og innvandring (Wessel 2015, Ljunggren & Andersen 2017, Markussen og Røed 2018). Sistnevnte viser at dette betyr at færre barn vokser opp i blandede middelklassenabolag, mens flere vokser opp enten i mer ensidige arbeiderklassenabolag eller overklassenabolag.

Beregningene tar høyde for antall voksne og barn i husholdet. Målet på lavinntekt som brukes er 60 prosent av medianinntekten. Vi vil, som tidligere nevnt, understreke at det å vokse opp i familier med lavinntekt ikke nødvendigvis betyr et liv i fattigdom, men at risikoen for fattigdom er betydelig høyere blant disse.

Målt på denne måten vokser hvert tiende barn i Norge opp i en husholdning som har lavinntekt over tid (2013–2015), og den geografiske variasjonen mellom fylker, kommuner og internt i de største byene er relativt stor.

Geografisk variasjon for barnefamilier med vedvarende lavinntekt 2015 – antall barn³

Vi kan først fastslå at barnefamilier med lavinntekt i stor grad er et storbyfenomen. Landets seks største byer huser hvert tredje barn i Norge – disse utgjør om lag 31 500 av de totalt 98 000 barna – som bor i familier med vedvarende lavinntekt. Dette omfatter Drammen, Kristiansand, Stavanger, Bergen, Trondheim og Oslo. Hvert femte barn – som utgjør om lag 18 500 av disse barna – bor i Oslo (Brattbakk & Andersen 2017).

Over halvparten (55,5 prosent) av barna som lever i familier som har lav inntekt over tid (minst 3 år) bor i 29 av landets 426 kommuner. I disse

³ Antall barn 0–17 år i husholdninger med vedvarende lavinntekt (3 år, EU-skala 60 prosent). Barn i studenthusholdninger er utelatt. 2015.

kommunene varierer antallet barn som lever i vedvarende lavinntekt fra 600 på Gjøvik, Ringsaker og i Ålesund til 18 552 i Oslo.

Hvis vi hadde fordelt storbyenes bydeler på samme vis ville ti av Oslos bydeler, samt to av Bergens og to av Trondheims bydeler vært på denne listen (med 600 eller flere fattige barn i hver bydel). Det er også verdt å merke seg at Bydel Alna i Oslo har like mange barn i lavinntektsfamilier som hele Trondheim kommune til sammen, og fire av bydelene i Oslo har hver for seg betydelig flere barn i lavinntektsfamilier enn totalen i Stavanger.

Andel barn som lever i familier med vedvarende lavinntekt i Norge i 2015⁴

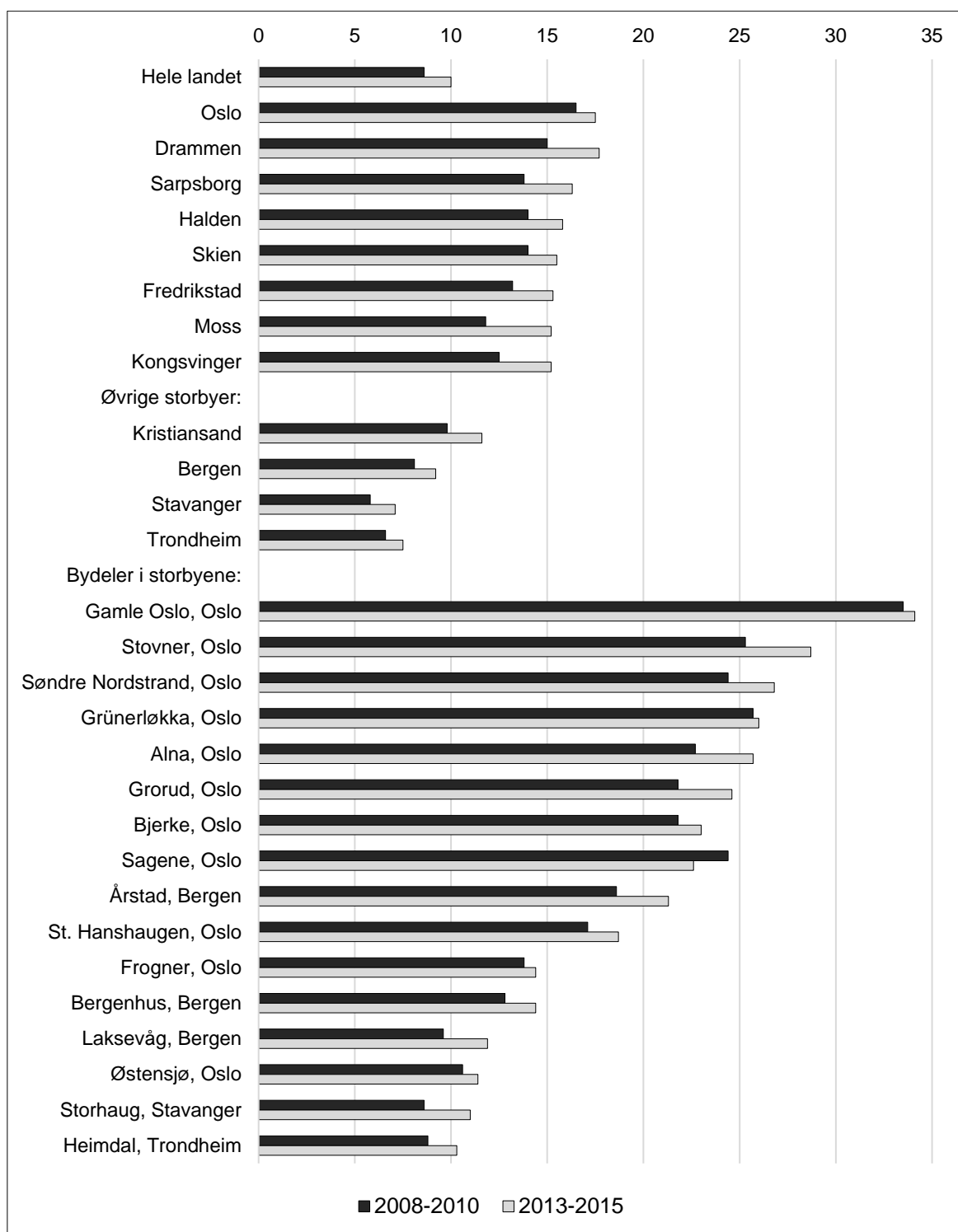
Det er tidligere dokumentert at andelen barn i lavinntektsfamilier er høyest på Sør- og Østlandet, men også at variasjonen internt på Østlandet er stor (Nadim & Nielsen 2009). Akershus ligger lavt, mens Oslo, Østfold og Telemark, samt Drammen i Buskerud ligger høyt. En del småkommuner i Nord-Norge har også relativt høy andel barn i lavinntektsfamilier, men i antall utgjør disse imidlertid svært få i nasjonal målestokk.

Når vi studerer nabolagets betydning er vi særlig opptatt av konsentrasjonen av befolkning med levekårsulemper. Dermed blir andelen barn som lever i vedvarende lavinntekt innenfor et mindre geografisk område særlig interessant. Gjennomsnittsandelen for landet ligger på 10 prosent (figur 2). Hvert tiende barn levde altså i familier med vedvarende lavinntekt i 2015. Tar vi for oss enkeltkommuner viser det seg at to av de største byene i Norge – Oslo (17,5 %) og Drammen (17,7 %) – har de høyeste andelene (figur 3 neste side).

Andre mellomstore bykommuner som ligger høyt (over 15 %) er alle de fire største Østfold-byene, samt Skien og Kongsvinger. Blant de øvrige storbyene ligger andelen relativt lavt. Kristiansand ligger litt over landsgjennomsnittet, mens Bergen, Stavanger og Trondheim ligger lavere. Ellers er det også en gruppe av åtte mindre bygdekommuner som har høye andeler (18 prosent eller mer).

⁴ Antall barn 0–17 år i husholdninger med vedvarende lavinntekt (3 år, EU-skala 60 prosent). Barn i studenthusholdninger er utelatt. 2015.

Figur 3. Andel barn i hushold med vedvarende lavinntekt (3 år, EU60) 2008–2010 og 2013–2015, for hele landet, byer med høyest andel, øvrige storbyer og bydelene med høyest andel i storbyene. Kilde: SSB, 2017.

Når vi tar for oss tilsvarende tall for bydeler i storbyene ser vi at åtte av Oslos bydeler har de klart høyeste andelene i landet – betydelig høyere enn noen enkeltkommuner. Dette gjelder bydelene Gamle Oslo (34 %), Stovner (29 %), Søndre Nordstrand (27 %), Grünerløkka (26 %), Alna (26 %), Grorud

(25 %), Bjerke (23 %) og Sagene (22 %). I hver av disse bydelene bodde det i 2015 mellom 27 000 (Bjerke) og 55 000 (Grünerløkka) innbyggere tett innenfor et svært avgrenset areal.

En slik konsentrasjon vil, i seg selv, potensielt kunne ha helt særskilte utfordringer knyttet til nabolagseffekter. Utenfor Oslo er det kun Årstad i Bergen som ligger på et tilsvarende nivå med 21 prosent, mens Storhaug i Stavanger og Heimdal i Trondheim ligger om lag på landsgjennomsnittet (10 prosent). Man kan imidlertid spørre seg hvordan konsentrasjonen er i en rekke mellomstore byer med høy forekomst av barnefamilier med lavinntekt som Drammen, Fredrikstad, Sarpsborg og Skien. Her mangler vi foreløpige tall på bydelsnivå.

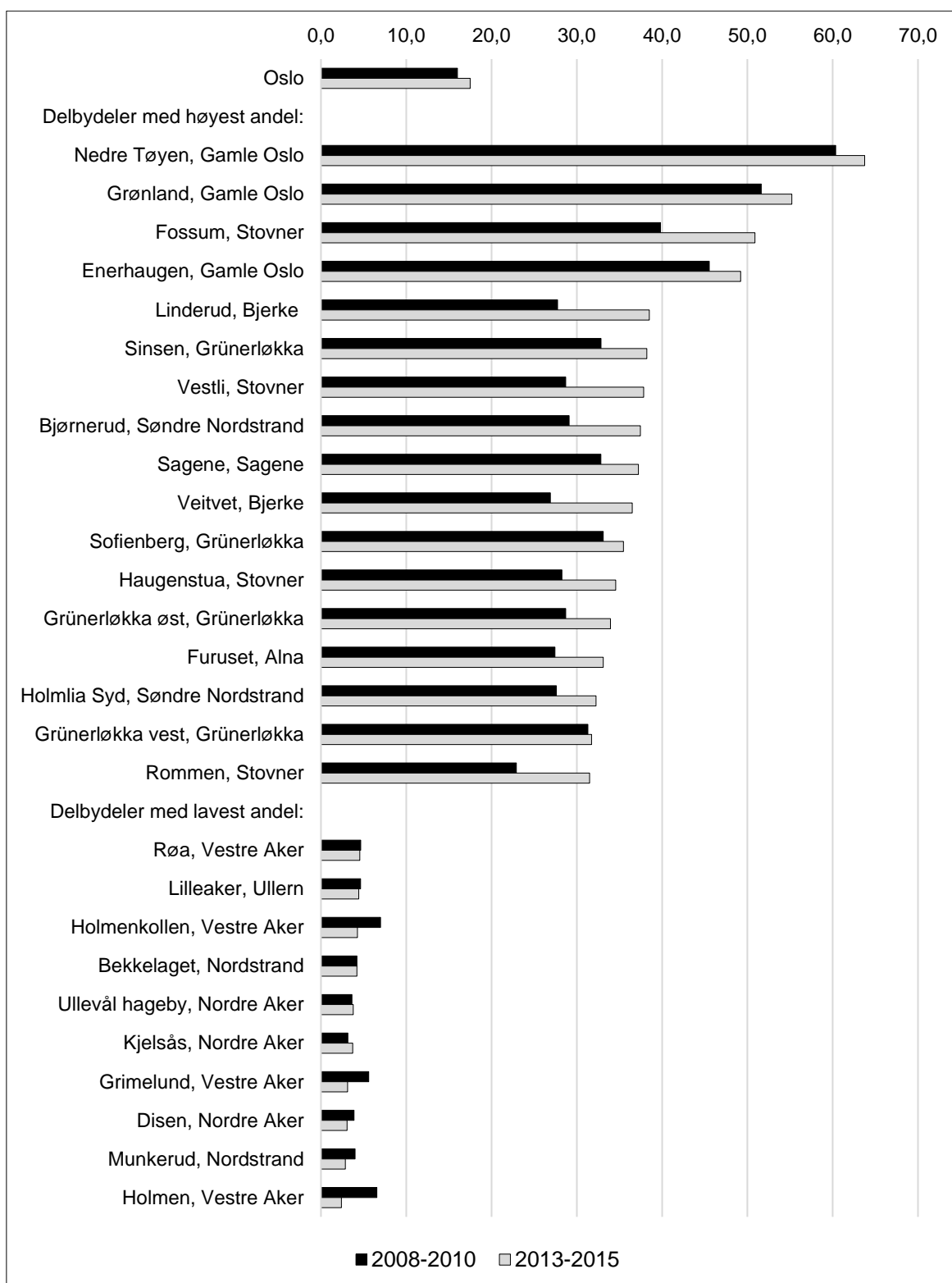
Det er verdt å merke seg at landet som helhet, og samtlige av områdene – kommuner og bydeler – som er trukket fram her har hatt en klar økning i andel barn i lavinntektsfamilier (figur 3). Det eneste unntaket er Bydel Sagene i Oslo som har hatt en nedgang, som trolig skyldes den sterke boligutbyggingen som har tiltrukket seg mange økonomisk ressurssterke barnefamilier. Antallet barn i lavinntektsfamilier har nemlig økt også her fra 2010 til 2015.

Lavinntektshushold i Oslos nabolag

For Oslo finnes tall helt ned på det såkalte delbydelsnivået. Brattbakk og Andersen (2017) sammenligner forekomsten mellom Oslos 92 delbydeler, som i størrelse grovt sett tilsvarer det mange vil tenke på som byens nabolag. Blant disse delbydelene i Oslo ligger andelen mange steder betydelig høyere enn for bydeler og byen som helhet.

Figur 4 viser andel barn 0–17 år i husholdninger med vedvarende lavinntekt (3 år, EU60) for Oslo og delbydelene i Oslo med høyest og lavest andel for periodene 2008–2010 og 2013–2015. Tallene viser at andelen barn som vokser opp i lavinntektsfamilier i Oslo har økt i perioden, i likhet med landet som helhet. Andelen lå på 17,5 prosent for Oslo i 2015.

Figur 4. Andel barn i hushold med vedvarende lavinntekt (3 år, EU60) 2008-2010 og 2013-2015, for hele Oslo og utvalgte delbydeler i Oslo med høyest og lavest andel. Kilde: SSB, 2017.

Det er imidlertid uvanlig sterk variasjon mellom delbydelene i Oslo når vi måler hvor barn i lavinntektsfamilier er bosatt i byen. Andelen varierer fra 2,4 prosent i et av nabolagene i Bydel Vestre Aker i ytre by vest til 63,7 prosent i et av nabolagene i Bydel Gamle Oslo i indre by øst. Sistnevnte bydel er spesiell fordi det er her vi finner tre av de fire delbydelene i Oslo med klart høyest andel (Nedre Tøyen 63,7 %, Grønland 55,2 % og Enerhaugen 49,2 %). Vi må mer enn ti prosentpoeng ned før vi finner neste pulje. I Bydel Gamle Oslo finner vi dessuten den sterkeste interne variasjonen blant bydelene i Oslo.

Som nevnt skiller de fire øverste bydelene, hvor halvparten eller flere av barna tilhører lavinntektsfamilier, seg fra resten av delbydelene. Det neste sjiktet av delbydeler har fra 30 til 38 prosent barn i lavinntektsfamilier. Her finner vi 13 delbydeler fordelt på bydelene Grünerløkka (4), Sagene (1), Bjerke (2), Stovner (2), Alna (2) og Søndre Nordstrand (2). Ellers har om lag én av tre delbydeler i Oslo andeler som ligger under 10 prosent (29 av de 92 delbydeler), og 10 ligger under 4,5 prosent. De fleste av disse ligger i ytre by vest, Vestre Aker, Ullern og Nordre Aker, men også noen i bydel Nordstrand.

Fremstillingen i figur 4 viser også at samtlige av delbydelene som hadde høye andeler i 2015, samtidig har hatt en klar økning siden 2010, mens delbydelene som hadde lavest andel har ligget stabilt eller har redusert andel.

Barnefamilier hvor ingen av foreldrene har yrkestilknytning er også et mål som gir sterk indikasjon på lavinntekt. Personer uten yrkestilknytning er definert som dem som har en yrkesinntekt på 2 G (to ganger grunnbeløpet) eller lavere. Fordelingsmønsteret mellom delbydelene er identisk med andelen barn som lever i hushold med vedvarende lavinntekt (samvariasjonen er nesten fullstendig (pearsons $r = 0,96$)) (Brattbakk og Andersen 2017). Andelen barn i familier uten yrkestilknyttede i delbydelene ligger for øvrig gjennomgående litt lavere (5 prosentpoeng lavere i gjennomsnitt for hele byen) enn andelen barn i hushold med vedvarende lavinntekt. Dette antyder, ikke overraskende, at det kun er en liten andel av barnefamiliene med vedvarende lavinntekt hvor foreldrene er i jobb.

Innvendinger mot inntektstilnærmingen

Vi har i de tidligere avsnittene vist at det er et betydelig antall barn i lavinntektsfamilier i Norge og at det er en systematisk regional og lokal konsentrasjon av denne type familier. Det er imidlertid viktig å understreke at

avgrensingen av lavinntekt i dette tallmaterialet – dvs. 60 prosent av medianinntekten – ikke nødvendigvis sier så mye om alvorlighetsgraden. Dette blir trolig spesielt viktig dersom en mer eller mindre setter likhetstegn mellom lavinntekt og inntektsfattigdom. Det er viktig å nyansere dette ved å minne om en del grunnleggende svakheter ved inntektstilnærmingen til fattigdom.

Det er reist en del innvendinger mot inntektstilnærmingen. Den prinsipielle innvendingen er at det ikke er veldokumenterte empiriske grunner til å legge et kutt i inntekten, hverken på 60 prosent eller 50 prosent av medianen, eller på noen som helst nivå i en inntektsfordeling. Inntektskuttene blir følgelig tilfeldige.

Det er også reist innvendinger mot det tunge og ekstremt relative grunnlaget i disse beregningene. Endringer i medianinntekten kan medføre at antall fattige i et samfunn kan økes eller reduseres uten at det kan dokumenteres at individer med en inntekt over/under et gitt nivå har fått merkbare endringer i sine levekår. Det er flere europeiske land som i perioder har en registrert nedgang i antallet inntektsfattige utelukkende fordi medianinntekten er blitt redusert, og ikke for eksempel fordi tiltakene mot barnefattigdom har virket. I England og på Island ble antall fattige redusert utelukkende som en effekt av at medianinntekten sank etter finanskrisen i 2008 (Fløtten, 2014:23). Det samme skjedde i Portugal (Herranz mfl. 2016). Økonomisk krise reduserer ikke bare det allmenne inntektsnivået, men også antallet inntektsfattige.

En tredje innvending mot koblingen opp mot inntektsnivået er at tiltak direkte rettet mot fattige, f.eks. subsidiering av barnehager og andre offentlige tjenester, aktivitetskort rettet mot barn ol. ikke vises i statistikken over fattige barn. Slik en fram til nå definerer fattigdom i Norge – vedvarende lavinntekt – er det kun en inntektsøkning for de utsatte barnefamiliene, eller en generell inntektsnedgang i befolkningen for øvrig, som reduserer den registrerte fattigdommen. Fattigdomsbekjempelse – slik at den synes i offentlig inntektsstatistikk – blir da primært tiltak for å øke barnefamiliers inntekt. Andre tiltak for å bedre barn og barnefamiliers levekår vil ikke redusere den offentlige fattigdommen. Det er dermed mye som tyder på at inntektstilnærming til fattigdom blir noe for snever, spesielt dersom det skal kunne gi innspill til konkrete tiltak.

Budsjetttilnærmingen

Det er to svakheter ved det rene inntektsmålet som kan bøtes på ved å heller benytte en forbrukstilnærming; mangelen på en direkte kobling mot (forbruks)behov og den automatiske koblingen opp mot inntektsfordelingen.

Siden inntekt kun er et indirekte mål på levekår, kobler budsjetttilnærmingen – eller forbrukstilnærmingen – inntekt opp mot kostnader ved å ha et gitt nivå på forbruk. Alternativet til å definere en budsjettbegrensing ved et tilfeldig punkt på inntektsfordelingen, er å konstruere et eksempel på et konkret forbruksnivå som representerer et minimum (eller i prinsippet et hvilket som helst nivå) i et gitt samfunn på et gitt tidspunkt. Kostnadene ved å tilegne seg og vedlikeholde dette nivået, illustrerer samtidig hvilken inntekt som er nødvendig for å kunne befinne seg på dette nivået.

Det finnes en rekke slike initiativ i Europa (Stormset mfl., 2013), USA (Fisher, 2007) og Australia (Saunders, 2006). Metodologien som er anvendt for å definere disse forbruksnivåene varierer imidlertid betydelig. Det er ikke etablert konsensus i fagmiljøet for hvilke tilnærminger som er mest optimale. Her kan det være verdt å vise til tre sentrale europeiske tilnærminger.

En variant er utviklingen av sammenliknbare budsjett i seks europeiske land, finansiert gjennom EU-midler (Storms mfl., 2013) og et pilotprosjekt for å utvikle en felles metodologi for referansebudsjett i Europa (Goedemé mfl. 2015). En annen variant er budsjettstandarden som ble utviklet i England på 1980 og 90 tallet (Bradshaw, 1993; Parker, 2000) der det ble utviklet to forbruksstandarder «Low cost» og «Modest But Adequate». Denne modellen ble også implementert i Australia (Saunders mfl., 1998). Beslutninger om hvilke forbruksgjenstander som skulle inkluderes ble tatt på bakgrunn av hvor mange i befolkningen som selv hadde gjenstanden (80 prosent) eller om flertallet (minst 2/3-deler) i befolkningen anså disse forbruksgjenstandene som nødvendige (Deeming, 2010a, 2010b). Den tredje varianten er en såkalt konsensuell budsjettstandard (CBS) utviklet ved Centre for Research in Social Policy (CRSP) ved Loughborough University. Her ble ekspertenes rolle av mindre betydning enn i de øvrige budsjettvariantene. I stedet ble budsjettstandarden etablert ved hjelp av et større batteri av fokusgrupper som representerte ulike familie- og husholdstyper (Middelton, 2000). I kjølvannet av dette arbeidet utarbeidet blant annet Bradshaw og Middleton og andre forskere «Minimum Income Standard (MIS)», som i all hovedsak baserer seg på arbeid med fokusgrupper. I denne

tilnærmingen blir eksperter og surveydata brukt til å validere beslutninger i fokusgruppene (Bradshaw mfl., 2008).

I Norden finnes det tilsvarende forbruksbaserte inntektsmål i Danmark (Hansen mfl. 2015), (Bonke & Weise Christensen, 2016) Finland (Lethinin, Varjonen, Raijas, & Aalto, 2011), Sverige (Konsumentverket, 2018) og Norge (Borgeraas, 2017).

Fordelen med budsjetttilnærmingen i forhold til en ren inntektstilnærming er at koblingen opp mot behov og kostnader er konkret og synlig. En annen fordel er at selv om nivået i prinsippet endres i takt med pris- og velferdsutvikling, er det ingen automatikk i koblingen til endringer i inntektsfordelingen.

Den viktigste prinsipielle kritikken mot forbrukstilnærmingen er det normative grunnlaget for utviklingen av disse forbrukspakkene. Data-materialet, dvs. bruk av ekspertkunnskap, surveys og fokusgrupper, er dominert av et voksenperspektiv. I så måte skiller ikke denne tilnærmingen seg fra inntektstilnærmingen. Barneperspektivet er viktig i denne sammenhengen, siden barns behov og levestandard kan være svært forskjellig fra voksne, selv innenfor det samme husholdet (Guio mfl. 2018a). Det er, så vidt vi vet, ingen eksempler på denne type budsjett som barn og ungdom selv er med på å utvikle. Den mer prinsipielle innvendingen er knyttet til legitimiteten til hvem som i siste instans beslutter innholdet i disse forbrukspakkene (Borgeraas & Stø, 2015).

Inntektsmål eller deprivasjonsmål?

I rapporten «Fattigdomsrisiko. En levekårstilnærming» sammenlikner Normann (Normann, 2009), ulike presiseringer av lavinntektsmålene til EU og OECD og forbrukstilnærmingen ved SIFOs referansebudsjett (Borgeraas, 2010). Han finner, for det første, at anslagene for antall fattige er svært ømfintlig med hensyn til hvilken innteksdefinisjon som brukes. Dessuten finner han at referansebudsjettet ligger tett opp til anslagene over fattige i EU60-målet. Det samme gjelder evnen til å fange opp levekårsproblemer. Det kan imidlertid være på sin plass å påpeke at SIFOs referansebudsjett *ikke* er ment å definere et minimumsnivå, men et rimelig og nøkternt forbruksnivå, og slik sett antyder det at 60 prosent av medianinntekten er et noe raust mål på inntektsfattigdom.

I tillegg til referansebudsjettet har SIFO utviklet et minimumsbudsjett, eller et forbruksbasert fattigdomsmål (Borgeraas, 2017). Her er det størst samsvar i anslagene på totalt antall fattige mellom OECD50-målet og minimumsbudsjettet. I EU60 var det 11,6 prosent årlige fattige, mens det tilsvarende for OECD50 var 5,8 og 5,1 for minimumsbudsjettet. Men fordelingen av fattige på hushold og alder skiller disse beregningene betydelig. Mens SIFO anslo at fire prosent av alle barn var under lavinntektsgrensen, var det tilsvarende for EU60 11,5 prosent og OECD50 6,4. Forskjellen i totalt antall fattige i Norge ved å bruke EU60 og SIFO-tallene var på nesten 276 000 personer. Den samme forskjellen mellom EU60 og OECD50 var på 246 000 fattige. Det er med andre ord ingen uskyldig øvelse å velge mellom ulike definisjoner av fattigdom dersom en ønsker å målrette og dimensjonere tiltakene.

Legitimiteten til, og nytten av å definere lavinntektsgrenser, er at man antar at dette fanger opp barn (og voksne) med vanskelige levekår. Det er følgelig en utfordring for mediantilnærmingene å dokumentere at inntekt er en fornuftig indikator på svake og problematiske levekår. Ringen (Ringens, 1987) understreker da også at et fattigdomsmål må kunne identifisere de som lever som fattige og at de lever som fattige fordi de ikke har økonomiske midler til å unngå det.

En variant av «å leve som fattig» er at man mangler materielle og sosiale ressurser som er vanlig i et gitt samfunn på et gitt tidspunkt (Townsend, 1979). En lakmустest av inntektsfattigdomstilnærmingen er at den er i stand til å identifisere barn og unge som har slike mangler. Den svakeste testen er at det er en signifikant sammenheng mellom å leve i inntektsfattigdom og materielle og sosiale mangler. En mer robust test er om dette målet fanger opp de mest utsatte barn og unge og at få eller ingen med slike mangler ekskluderes. I tillegg bør et operativt inntektsmål unngå at for mange som ikke har slike mangler inkluderes, dvs. som unødvendig blir stemplet som fattige. Det er selvsagt umulig å gi en entydig avgrensing av hvor mange som skal befinne seg i disse kategoriene for at avgrensing skal være akseptabel. Likevel må det være rimelig å forvente at en større andel av dem som blir karakterisert som inntektsfattige mangler ressurser som er vanlig i et gitt samfunn.

I en panelstudie av barn og unges (i alderen 12–18 år i 2009) levekår i lavinntektsfamilier i perioden 2000–2009 undersøkte de den materielle levestandarden i lavinntektsfamilier (dvs. under 60 prosent av medianen)

barnas opplevelse av familieøkonomien og egne materielle ressurser (Sandbæk & West Pedersen, 2010) Vi holder oss til data fra 2009, dersom det ikke er gjort oppmerksom på noe annet.

Studien fant at andelen forbruksfattige (mangler minst to av følgende goder: oppvaskmaskin, tørketrommel og bil) var signifikant høyere blant lavinntektsutvalget enn kontrollutvalget. Forbruksfattigdommen var videre høyere for ikke-vestlige innvandrere, enslige forsørgere og gruppen med stabil lavinntekt. Men sammenhengen var imidlertid ikke signifikant når det ble kontrollert for yrkesaktivitet.

Henholdsvis to prosent av norske lavinntektshushold, og tolv prosent av ikke-vestlige innvandrere, oppgir at de ikke er i stand til å skaffe seg 10 000 kroner til uforutsette utgifter. Hushold med stabil lavinntekt og med svak inntektsmobilitet, har lavere sannsynlighet for å klare dette enn gruppen med klar oppadgående mobilitet og stabilt ikke-lavinntekt (Sandbæk og West Pedersen 2010:88). Studien viser også at det er en betydelig høyere andel blant lavinntektsfamiliene som oppgir at pengene ikke strekker til enn i kontrollutvalget. Videre viste studien at det er liten grad av akkumulering av levekårsproblemer, målt ved subjektiv fattigdom, boligfattigdom og forbruksfattigdom.

Når det gjelder barnas opplevelser av familieøkonomien og egne materielle ressurser, konkluderes det med at barn i «lavinntektshushold rapporterer noe dårligere familieøkonomi enn andre barn, men at forskjellene er mindre klare enn hva vi kan forvente og kun et fåtall av lavinntektsbarna oppgir at familien har dårlig råd». Og hovedkonklusjonen er at «Majoriteten av barna, uansett familiens økonomiske situasjon, virker å ha relativt god materiell levestandard» (Sandbæk og West Pedersen 2010:183).

I hovedrapporten fra prosjektet oppsummeres sammenhengen mellom lavinntekt og levekårsproblemer med at det er en betydelig risiko for levekårsproblemer, både blant de som er inntektsfattige i en kortere periode, og blant gruppen med vedvarende lavinntekt. Men det er også mye som tyder på at svingningen i økonomien kan være et like stort problem som å leve med stabil lav økonomi (Sandbæk og West Pedersen 2010:236).

I en større dansk survey blant fattige og ikke fattige i Danmark fra 2016 (Benjaminsen mfl. 2016) ble det stilt spørsmål til barn/ungdom i alderen 11–17 år om materielle og sosiale mangler, eller afsavn i dansk språkdrakt. I motsetning til mange øvrige studier av inntektsfattigdom, anvendes her det

offisielle danske fattigdomsmålet, som blant annet legger inntektsgrensen til 50 prosent av medianinntekten.

Hovedkonklusjonen i denne studien er at det ikke er et spesielt høyt omfang av materielle og sosiale mangler blant barn i økonomisk fattige familier. Det var heller ingen forskjell mellom barn i fattige og ikke-fattige familier når barna ble bedt om å vurdere sin tilfredshet på en skala fra 0 til 10.

Likevel finner de at det er lang flere barn (19 prosent) i fattige familier som rapporterer om minst 5 av 22 mangeltilstander totalt enn blant ikke-fattige familier (5 prosent). Selv om forskjellen mellom fattige og ikke-fattige barn ikke er spesielt stor for hver enkelt indikator, registreres en viktig kumulativ negativ effekt for barn i fattige familier. Det var spesielt barn av innvandrere og barn av foreldre på sosialhjelp som rapporterte om mangler. Også barn av foreldre med marginal tilknytning til arbeidsmarkedet skiller seg negativt ut her. Det er også noen flere av barn i fattige familier som opplever manglende sosial deltakelse enn materielle mangler.

Forfatterne forklarer at det ikke er et markant skille mellom fattige og ikke-fattige barn, dels ved særtrekk ved den danske velferdsstaten, og dels ved at fattige foreldre prioriterer barna framfor egne behov.

Også EU har vært sentral i utviklingen av indikatorer som kan fange opp barns materielle og sosiale situasjon (se (Guio mfl. 2018b) for en beskrivelse av denne prosessen). I 2009 ble det lagt til en adhoc modul i «*EU Statistics on Income and Living Conditions*» (EU-SILC) med 13 indikatorer som skulle fange opp materiell og sosial deprivasjon blant barn i alderen 1 til 16 år.

De barnespesifikke temaene dreier seg om tilgang til nye klær og sko, mat (spise frukt og grønnsaker minst en gang per dag, minst tre måltider per dag og minst ett daglig måltid med kjøtt, fisk eller kylling), tilgang til bøker og leker, samt sosiale aktiviteter (regelmessige fritidsaktiviteter, egne markeringer ved spesielle anledninger, invitere venner for å spise og leke og dra på ferie minst en uke i året).

I en studie på grunnlag av EU-SILC data og nasjonale datasett knyttet til denne, har Roelen & Notten analysert i hvilken grad det er overlapp mellom inntektsfattigdom (ved 60 prosent av medianinntekten) og deprivasjoner blant barn innen fire domener; bolig, nærmiljø, grunnleggende tjenester og finansielle ressurser (Roelen & Notten, 2013). Analysen ble gjort for England, Frankrike, Nederland og Tyskland.

Hovedkonklusjonen i denne studien er at inntekt ikke alltid øker sannsynligheten for både å være inntektsfattig og domene-fattig. Barn i inntektsfattige familier øker riktignok oddsen for å være domene-fattige, men langt fra alle som er domene-fattige er også inntektsfattige. Det er f.eks. et betydelig antall barn som opplever bolig og finansielle problemer uten å være inntektsfattig. Ved å bruke inntekt som eneste indikator på fattigdom, vil dette med andre ord utelukke et relativt stort antall som ikke er inntektsfattige, men domene-fattige. Det vil si at inntektsmålet ikke er i stand til å fange opp vesentlig materiell og sosial deprivasjon blant mange barn. Dessuten vil mange barn bli definert som (inntekts)fattige uten å være deprivert innen noen av disse domene.

Statistisk sentralbyrå har analysert den norske delen av dette materialet for EU-SILC 2006 (Normann, 2009, 2011) og 2014. (With & Thorsen, 2018) Hvilket bilde gir disse studiene av de materielle og sosial levekårene for barn i Norge? Og hvilken sammenheng er det mellom mål på lavinntekt og fattigdomsproblemer i barnefamilier?

Den første studien av den norske delen av EU-SILC materialet, viser at mangelen på grunnleggende materielle goder, er et svært marginalt problem i Norge. Dette gjelder også barn i lavinntektsfamilier. Når det er sagt, bør det nevnes at mellom tre og fire prosent av lavinntektsfamilier med barn (avhengig av hvilket lavinntektsmål som brukes), oppga at de ikke hadde råd til å spise frukt og grønt hver dag og tre prosent av enslige forsørgere oppga at de ikke hadde råd til middag hver dag (Normann, 2009: 35). Det er også svært få barnefamilier som oppga at de ikke hadde råd til klær, sko, bøker og passende innendørsleker. Andelen som ikke hadde råd til å delta i sosiale aktiviteter var noe høyere, men også her et marginalt problem.

Kapittelet som analyserer materielle og sosiale mangler konkluderer analysen på følgende måte:

Selv om få barnefamilier rapporterer at de ikke har råd til disse godene for barna, og selv om gruppene vi sammenlikner er så små at forskjellene er statistisk usikre, er det en entydig tendens til at mangelen på grunn av økonomi forekommer oftere i lavinntektsfamilier enn i andre familier (Normann 2009: 39).

I et forsøk på å beregne risikoen for å mangle en eller flere av godene, ved å kontrollere for flere bakgrunnsvariabler var det utdanning som best

predikerte denne risikoen. Det vil si at barn i hushold med grunnskole som høyeste fullførte utdanning har større risiko for mangler enn barn i hushold med høyere utdanning (Normann 2009:39).

Den nyeste oversikten over materielle og sosiale mangler blant barn er fra EU-SILC materialet fra 2015 og publisert av Statistisk sentralbyrå i 2018 (With & Thorsen 2018). Til tross for at antall fattige barn har økt i perioden fra 2006–2014, er det ikke rapportert store endringer i omfanget av materiell og sosial deprivasjon blant barnefamilier i Norge. Andelen barn i alderen 1–15 år med materiell og sosial deprivasjon er lav og er i det store bildet et marginalt problem. 93 prosent av alle barnefamilier oppgir at de ikke mangler noen av de materielle og sosiale godene som inngår i EU-SILC.

Når dette er sagt, finnes det også en god del barn som ikke har tilgang på goder som det store flertallet har. Fem prosent oppgir at de mangler ett gode, og to prosent mangler to eller flere goder. Blant lavinntektsfamiliene er det 31 prosent som oppgir at de mangler ett av 14 oppgitte goder, mens 14 prosent mangler to eller flere goder.

Selv om en ikke skal undervurdere problemene i barnefamilier som ikke har råd til for eksempel å spise middag hver dag (0,9 prosent), er det mangelen på sosiale goder som er vanligst. Det å ha råd til ferie har vært et tema som ofte er oppe i norske medier som et eksempel på utfordringer fattige barn står ovenfor. Mens to prosent av alle barnefamiliene oppgir at de ikke kan dra på ferie minst en gang i året av økonomiske grunner, oppgir 17 prosent av familier med årlig lavinntekt det samme. Selv om det i antall ikke er så mange, er det en relativt stor andel av barn i lavinntektsfamilier som ikke har anledning til å dra på ferie av økonomiske årsaker. Den samme tendensen finner vi når det gjelder ikke å ha råd til skoleturer og andre arrangementer som koster penger. 9,5 prosent av barnefamilier med lavinntekt oppgir dette.

Inntekt – en god fattigdomsindikator?

Det er liten tvil om at det er en sammenheng mellom det å vokse opp i familier med lav inntekt og ulike deprivasjoner blant barn. Forskingen indikerer at det er den sosiale deprivasjonen som er mest relatert til lav inntekt. Sammenhengene er imidlertid svake. Det er ikke slik at en stor andel av barn i lavinntektsfamilier opplever materielle og sosiale mangler i Norge. Det er rimelig grunn til å stille spørsmålsteget ved å bruke et såpass romslig

mål som 60 prosent av medianinntekten som eneste mål på barnefattigdom. Det synes åpenbart at dette målet er lite egnet til å måle antall fattige barn. Det er også grunn til å stille spørsmålsteget ved om det er treffsikkert nok.

Selv om sammenhengen mellom lavinntektsmålene og ulike materielle og sosiale mangler ikke er så tydelig som man kunne forvente, identifiserer lavinntektsmålene og deprivasjonsmålene i all hovedsak de samme gruppene barnefamilier; sosialhjelpsmottakere, lav utdanning blant foreldre (kun grunnskole), enslige forsørgere, innvandrere (spesielt fra Afrika og Asia) og lav arbeidsintensitet. Dette indikerer at den målrettede fattigdomsbekjempelsen bør rettes inn mot disse gruppene. I en oppsummerende artikkel om blant annet inntektsbegrepet status i fattigdomsforskningen, inklusive egne bidrag, konkluderer Fløtten (Nordens Velfærdscenter, 2013) med at «konvensjonelle mål på inntektsfattigdom treffer dermed ikke så dårlig som noen vil ha det til» (s.15). Det er ingen grunn til å være uenig i denne konklusjonen. Likevel er det god grunn til å stille spørsmålsteget ved å bruke et såpass upresist mål som 60 prosent av medianen som det rådende lavinntektsmålet i Norge?

For å fange opp barn som befinner seg i fattigdomssituasjoner er det ikke tilstrekkelig med et enkelt inntektsmål. I forskermiljøet på feltet er det stor enighet om at inntekt må suppleres med ulike mål på deprivasjoner, slik EU og dominerende fagmiljøer i Norge (Aaberge & Peluso, 2012) (Aaberge mfl. 2015) og Europa (Chzhen mfl.. 2016) allerede gjør. Den internasjonale forskningen om utvikling av et mange-dimensjonelt fattigdomsmål, der inntekt kun er en av mange indikatorer, er lovende og har kommet langt i utviklingen av en egen metodologi for dette arbeidet (Alkire mfl. 2015)

Spørsmålet denne gjennomgangen reiser er imidlertid om hvor egnet indikatorene som brukes er for å gi et godt bilde av materielle og sosiale mangler blant barn i Norge. Indikatorene som vanligvis brukes skal dekke hele EU-området, dvs. land med svært ulike velferdsregimer og økonomisk nivå. Nivået på alvorlig deprivasjon blant barnefamilier (tre eller flere mangler) i Norge er på linje med de øvrige nordiske land (1 prosent av barnefamiliene), men betydelig lavere enn i land lengre sør og øst i Europa (With og Thorsen 2018:64).

Det er følgelig et åpent spørsmål om ikke det bør utvikles barnespesifikke indikatorer som er tilpasset norske og nordiske forhold. Det vil si indikatorer som kan gi kunnskap om hvilke materielle og sosiale forhold som

kjennetegner barnefamilier med lav inntekt, og som er egnet til å vise hvordan de skiller seg ut fra andre inntektsgrupper. Det trenger med andre ord ikke nødvendigvis bare være lavinntektsmålet som ikke treffer deprivasjoner blant barn i Norge, men også hvilke indikatorer som brukes. Parallelt med dette arbeidet kan det også tenkes at det legges inn en innsats i å utvikle et inntektsbegrep som fanger opp ulike deprivasjonstilstander.

I arbeidet med å utvikle treffende deprivasjonsindikatorer for barn, er det også en utfordring å finne tilstander og situasjoner som er viktige for barna. Indikatorene som hittil er utarbeidet har et voksenperspektiv. Det trengs å utvikles metoder som tar barna eget perspektiv på alvor og som kan identifisere tilstander som er viktige og problematiske for barna. (Se Redmond (2008) for en tidligere litteraturogjøring).

Main og Bradshaw argumenter for å la barn komme til orde f.eks. ved hjelp av fokusgrupper og på den måten være med i prosessen med å utvikle indikatorer for barns velbefinnende (se også (Guio mfl. 2018b) for arbeidet med å utvikle et barnesentrert mål på deprivasjoner i EU).

Avslutning

Hovedtyngden av empiriske studier viser at det er en beskjeden «overlapp» mellom ulike mål på inntektsfattigdom. Mange av dem som blir definert som fattige har ikke spesielt dårlige levekår og en ikke ubetydelig andel med dårlige levekår blir ikke klassifisert som fattige. Dette betyr ikke at inntekt, hverken som lavinntektsmål eller som fattigdomsmål, er uegnet. Lavinntektsmålet er i stor grad i stand til å identifisere viktige kjennetegn ved gruppene av barnefamilier som har svakest levekår; enslige forsørgere, innvandrere, spesielt fra Afrika og Asia og personer med svak tilknytning til arbeidsmarkedet. Det er videre mye som indikerer at lavinntektsmålet også identifiserer det vi kan betegne som deprivasjonsområder som f.eks. finansielle problemer og spesielt utsatte bo- og nærområder. Vi har imidlertid påpekt at det er gode grunner til å se nærmere på hvordan lavinntektsmålet best avgrenses for å kunne gi bedre estimater på antallet fattige barn og kanskje også bli mer treffsikkert enn det gjeldende lavinntektsmålet i Norge. I tillegg bør inntektsmålet suppleres med mål på fattigdomstilstander som reflekterer virkeligheten til barn og ungdom i dagens Norge eller i Norden.

Til slutt bør det også påpekes at i mange av studiene som er referert i denne kunnskapsoppsummeringen er inntektsbegrepet uklart. Det er få

studier som opererer med en tydelig avgrensning av lavinntekt – f.eks. 60 eller 50 prosent av medianen. I stedet inngår inntekt ofte som en av flere indikatorer som f.eks. i begrepet sosioøkonomisk status, eller i indekser som også inneholder ulike deprivasjonsmål. I de tilfellene er det vanskelig å entydig indentifisere kun effekten av lavinntekt. Vi har likevel inkludert disse siden de opplagt gir fruktbare analyser av mulighetene og hindringene til barn i lavinntektsfamilier.

4 Sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige utfall

For å kunne identifisere muligheter og hindringer for barn i lavinntektsfamilier holder det ikke bare å måle hvor mange de er, hvilke kjennetegn de har, hvilke familier de bor i eller hvor i landet de bor. Vi må også identifisere et sett av utfallsmål og mulige forklaringer som kan sannsynliggjøre en mulig sammenheng mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og utfall på disse målene. I tillegg må vi finne mulige mekanismer og forklaringer som kan bidra til å sannsynliggjøre denne sammenhengen og hvordan den utspiller seg og manifesterer seg i barn og unges liv, gjennom oppvekst og inn i voksen alder.

Utgangspunktet er det som ofte omtales som relativ fattigdom. Som vi så i forrige kapittel kan relativ fattigdom knyttes til det å mangle ressurser for å kunne fungere sosialt, og delta i de aktivitetene og å ha den levestandarden som er vanlig i samfunnet. Denne forståelsen bygger på sosiale normer i samfunnet for hva som er akseptable og ikke akseptable levekår (Seim & Larsen, 2011). Dette er også forståelsen som ligger til grunn for den siste i rekken av satsinger på innsatser mot fattigdom (BLD, 2015).

De ulike fattigdoms- og lavinntektsmålene gir alle ulike anslag for omfang og utvikling med hensyn til hvilke og hvor mange barn og unge som eksponeres for lavinntekt, men kanskje viktigere – de fanger også opp ulike dimensjoner av fenomenet. Dette er viktig å ha i bakhodet når man leser studier som forsøker å identifisere mulige konsekvenser av å vokse opp i lavinntektsfamilier, og kanskje særlig når man leser om effekter av tiltak som skal motvirke mulige uheldige virkninger av oppvekst i slike familier på kort og lang sikt.

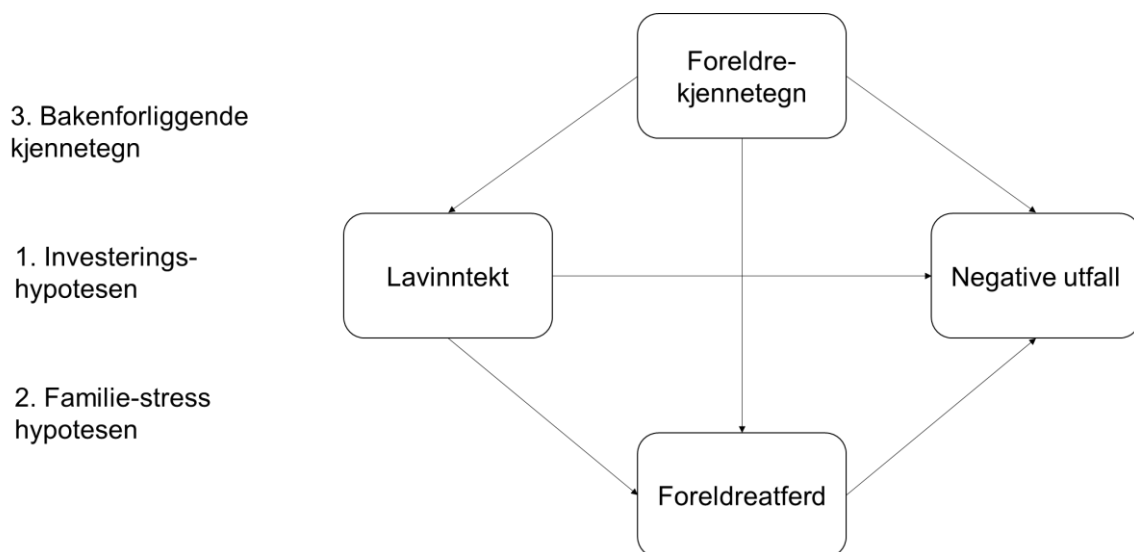
Bruk av en gitt fattigdomsgrense betyr en relativt vilkårlig avgrensning av en gruppe i samfunnet. Det betyr ikke nødvendigvis at de som havner like under eller like over denne grensen skiller seg betydelig fra hverandre med hensyn til eksempelvis levekår eller livssjanser. Ulikheter i levekår og livssjanser beskrives ofte bedre med en sosial gradient. Med sosial gradient mener vi for eksempel at de som lever litt over en slik fattigdomsgrense har det litt bedre, og de som lever litt over der igjen har det enda noe bedre. Dette kalles gradientfenomenet. Utfordringene for familier med barn og unge er altså på ingen måte avgrenset til dem som måtte befinne seg under en gitt fattigdoms- eller lavinntektsgrense (Bekken mfl., 2018).

Det aller meste av forskningen som er identifisert i dette prosjektet har ikke bare som ambisjon å avdekke omfang og utvikling i antall og andel barn som vokser opp i relativt fattige familier. Det meste av forskningen har heller ikke bare som ambisjon å påvise korrelasjoner eller påvise sammenhenger. De aller fleste bidragene forsøker også å forklare de mulige sammenhengene. Forskningen bygger i hovedsak på noen hovedtyper av forklaringer på den mulige sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall gjennom barndom, ungdomstid og inn i voksen alder. I tillegg er det slik at en del av forskningsbidragene forsøker å finne ut hvilke av forklarings-typene som best forklarer observerte sammenhenger mellom husholdsinntekt generelt, eller oppvekst i lavinntektsfamilier spesielt, og uheldige utfall: om de virker sammen, og i noen tilfeller også om deres relative forklaringskraft. I dette kapittelet gir vi en kort beskrivelse av noen av disse hovedtypene av forklaringer som figurerer i forskningslitteraturen.

Forståelser av sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og utfall

I dette avsnittet presenterer vi noen rådende teorier om sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og konsekvenser for barn på kort og lang sikt. Vi viser også noen forenklete modeller som ofte benyttes i forskning på feltet om disse sammenhengene. Figur 5 viser en forenklet framstilling av tre måter oppvekst i lavinntektsfamilier kan få negative konsekvenser.

Figur 5. Mekanisme-modeller for sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og negative utfall. Tre hovedtyper.

Den enkleste mulige koblingen mellom oppvekst i lavinntekt og negative utfall handler konkret om mangel på tilgang på økonomiske ressurser. Dette handler om den enkle forestillingen om at foreldre med større finansielle ressurser kan investere mer i barna sine. Dette vil kunne gi bedre utfall på en rekke områder. Utgifter eller investeringer som kan ha betydning for barns utvikling og etter hvert også livssjanser inkludert faktorer som kosthold, klær, lære-ressurser og kulturelle aktiviteter. I tillegg kan det handle om muligheter til å investere i bolig og bosted. Denne forklaringen kalles ofte for *investeringshypotesen (1)*.

Dette er en forlokkende teoriretning, særlig for tiltaks- og politikktutvikling. I et slikt perspektiv vil det være relativt enkelt å gjøre noe med problemet: et barns livssjanser kan forbedres ved å øke investeringene i det fattige barnet, enten gjennom å øke den tilgjengelige inntekten familien har til å bruke på barnet, eller gjennom å øke summen brukt på barn fra fattige familier gjennom institusjoner som eksempelvis barnehage, skole og helse-tjenester.

Den andre potensielle forklaringen for koblingen mellom lavinntekt og barns utfall er knyttet til foreldreatferd. Denne forklaringen, som er basert på *familiestress-hypotesen (2)* lansert av Conger mfl. (1994) antyder at det å ha lav inntekt øker foreldres stressnivå, og dette negative stresset begrenser foreldrenes evne til å tilby et godt oppvekstmiljø. Med utgangspunkt i denne teoretiske tilnærmingen er hypotesen at inntekt har en indirekte effekt på utfall i barndommen gjennom påvirkningen lav inntekt har på foreldreskap og relasjoner i familien. Dette økte stresset kan ha forsterkende konsekvenser; foreldre med høye nivåer av negativt stress har med større sannsynlighet dårligere fysisk helse, dårligere mental helse og dårligere ekteskapsrelasjoner. Stress er et vidt begrep som er tillagt mange ulike betydninger, for en gjennomgang av stressbegrepet, teori, anvendelse og dets betydning i folkehelse i en norsk kontekst se for eksempel helsedirektoratets rapport «Stress og mestring» (Samdal Wold Harris & Torsheim 2017).

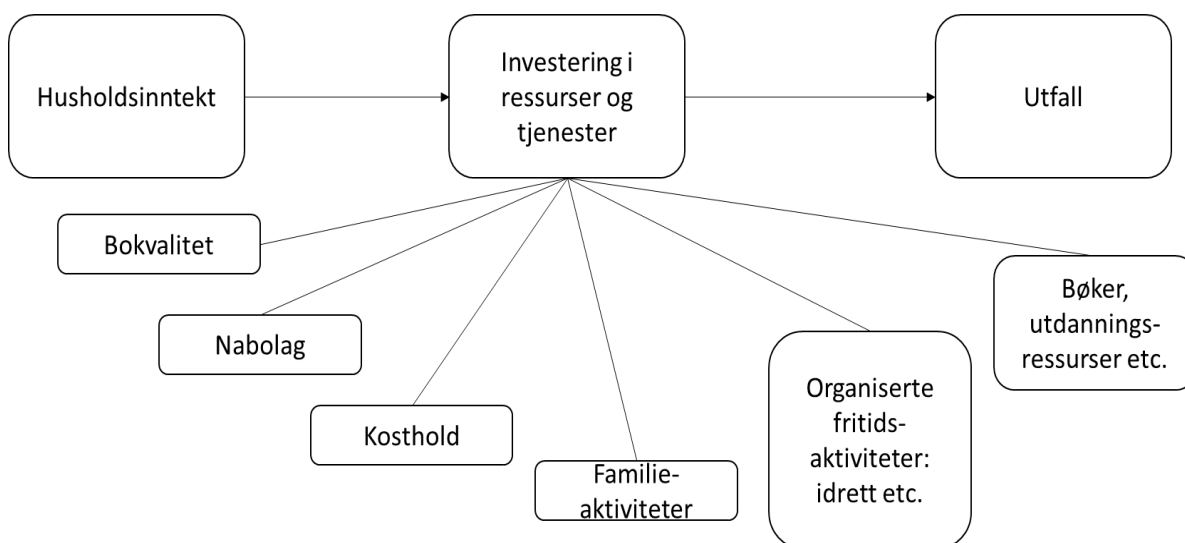
Den tredje mulige forklaringen forskningen ofte forsøker å teste er at det er andre kjennetegn ved foreldrene (3) som er korrelert med inntekt, for eksempel foreldrenes utdanning, foreldrenes atferd, motivasjon, holdninger og forestillinger, og at det er disse kjennetegnene som påvirker barnas utfall (Mayer, 1997, 2010). I denne forklaringsmodellen er den observerte assosiasjonen mellom inntekt og barns utfall ikke kausal, og reflekterer heller

kjennetegn ved foreldre som ser ut til å være korrelert med inntekt og «godt» foreldreskap. I de tilfellene der denne forklaringen finner støtte, vil økt husholdsinntekt i seg selv ha mindre å si for barns utfall.

Forskning som søker å etablere og forstå sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og negative utfall bygger i ulik grad på de ovennevnte hovedforståelsene. Det er flere grunner til at det er viktig å forholde seg til disse mulige mekanismene fordi de har store konsekvenser for hvilke typer av politikk, tiltak og innsatser som vil kunne ha en positiv effekt.

Vi har derfor i denne kunnskapsoppsummeringen forsøkt å legge stor vekt på forskning som klarer å skille ut og sannsynliggjøre de mulige mekanismene. Under gir vi noen mer utfyllende beskrivelser av de ulike mekanisme-modellene. Her vil vi også peke på noen hovedutfordringer for forskning som forsøker å isolere de mulige mekanismene.

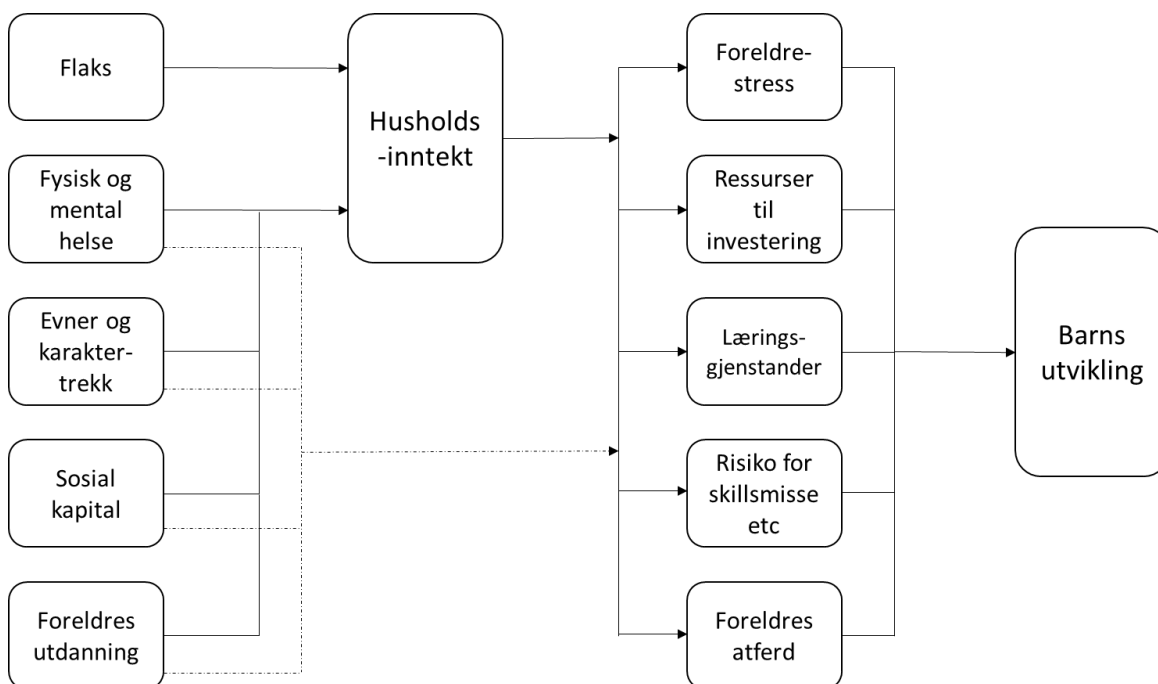
Figur 6. Investeringsmodellen.

Figur 6 viser en utvidet versjon av investeringsmodellen med noen eksempler på type av investeringer. Modellen bygger på forutsetningen om at husholdsinntekt er bestemmende for mulighetene til å investere i barns utvikling og livssjanser – og at dette igjen påvirker mulige utfall.

Avhengig av tilgang på økonomiske ressurser kan foreldre investere i eksempelvis læringsressurser, tjenester, aktiviteter og annet som kan påvirke barns livssjanser. Herunder gjelder også mulig investering i bolig og bosted som kan ha positive konsekvenser for barna.

Figur 7. Kombinert modell – investering, familiestress og bakenforliggende foreldrekjennetegn

Figur 7 viser en forenklet kombinert modell som, i tillegg til investeringsmodellen, inkluderer både familiestress-modellen og en modell med bakenforliggende foreldrekjennetegn. I tillegg illustrerer den hvordan forskere kan gå fram for å illustrere de mulige sammenhengene mellom oppvekst i lavinntekt og senere utfall. Modellen er utviklet av forskere ved det nationale forskningscenter for velfærd SFI i forbindelse med den danske gjennomgangen av «Børn i lavindkomstfamilier» (Sievertsen & De Montgomery, 2015).

Figuren viser altså hvordan inntekten i en familie kan være påvirket av egenskaper ved foreldrene som samtidig påvirker barnets oppvekstvilkår gjennom de samme mekanismene. Dette er illustrert ved pilene med stiplet omriss. For å avgjøre hvorvidt inntekten i seg selv er avgjørende for barns muligheter må vi klare å skille de to mulige mekanismene fra hverandre.

I forskning kan dette gjøres på ulike måter. For å isolere effekten av foreldrenes inntekt fra de bakenforliggende egenskapene ved foreldrene har forskere for eksempel benyttet naturlige eksperimenter for å belyse årsaks-sammenhengen. Dette kan for eksempel være innføringen av en bestemt politisk endring eller eksterne hendelser som påvirker enkelte familiers inntekt «tilfeldig». Denne «tilfeldige» forandringen i familiens inntekt er

representert med pila fra boksen som her for enkelhets skyld er kalt «flaks». En utfordring med en slik tilnærming er å sikre at denne mulige sammenhengen ikke henger sammen med andre systematiske forskjeller mellom familiene som berøres.

En annen metode i forskningen som søker å isolere effekten av inntekt på barns utfall benytter eksempelvis strukturelle matematiske modeller som representerer alle de prosessene som er vist i figuren. En slik tilnærming gjør det dermed mulig å si noe om størrelsen på de enkelte sammenhengene som inngår som direkte komponenter i analysen.

En utfordring for de aller fleste studiene av mulige konsekvenser av oppvekst i lavinntektsfamilier er begrenset datatilgang. Det finnes ingen studier eller datakilder som fullt ut klarer å ta hensyn til kompleksiteten i erfaringer og mulige konsekvenser for alle mulige påvirkningskilder, mekanismer eller utfall. Forskere benytter derfor ulike datakilder og ulike analytiske tilnærminger for å identifisere og forstå sammenhenger og mulige mekanismer på avgrensede felt.

Mekanisme er et begrep fra forskningen som i vårt tilfelle benyttes for å beskrive den underliggende prosessen som kan forklare den mulige sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og mulige uheldige utfall. I forskningen benyttes også ofte begrepet *mediator* om et forhold som kan forklare denne prosessen. Når et forskningsbidrag eksempelvis rapporterer om en observert sammenheng mellom oppvekst i lavinntekt og dårlig mental helse, men at sammenhengen medieres av stress i familien, betyr dette at forskningen finner støtte for at stress i familien kan forklare deler av den observerte sammenhengen.

Livsløpstilnærmingen

Livsløpstilnærminger har en lang tradisjon i samfunnsvitenskapene (Elder & Giele, 2009; Heinz, Huinink, & Weymann, 2009) og anvendes i vår sammenheng gjerne for å gi innsikt til de mulige sammenhengene mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige utfall. I korte trekk tar livsløpstilnærmingen høyde for at individuelle liv leves innenfor strukturelle, sosiale og kulturelle kontekster. Livsløpstilnærmingen tar ofte utgangspunkt i individuelle livshistorier og undersøker hvordan tidlige livshendelser påvirker senere utvikling, atferd, beslutninger og utfall. I et slikt perspektiv defineres livsløpet som en sekvens av sosialt definerte hendelser og roller som individet

opplever og innehar gjennom livet. Et viktig bidrag fra livsløpstilnærmingen er at den retter oppmerksomheten mot den sterke sammenhengen mellom individuelle liv og den historiske og sosioøkonomiske konteksten disse lever innenfor.

Livsløpet kan ordnes inn under fem hovedprinsipper: utvikling over livsløpet, mennesket som aktør i eget liv, historisk og geografisk sted, tidspunkt for beslutninger og sammenvevde liv (Giele & Elder, 1998). Disse hendelsene, rollene og prinsippene utvikler seg ikke nødvendigvis i en gitt sekvens, men konstituerer personens faktiske opplevelse.

Med livsløpsperspektiv på konsekvensene av oppvekst i familier med lavinntekt åpner vi for systematisering av det komplekse i fattigdom, fattigdomsrisiko og mulige risiko og beskyttende faktorer. Livsløpsperspektivet på fattigdom ser individets livsløp som innvevd i, strukturert og formet av institusjoner som familie, lokalmiljø, utdanningsinstitusjoner, velferdsinstitusjoner, lokal og nasjonal politikk samt makroøkonomiske forhold. Sentralt i denne forståelsen ligger også hvorvidt konsekvenser av manglende, eller ulik fordeling av, ressurser påvirker muligheter og livssjanser og hvordan og på hvilken måte disse konsekvensene modereres av forholdet til og samspillet med biologisk utvikling, familie og nabolag samt ulike institusjoner. I tillegg tillater livsløpsperspektivet oss å lage begrepsmessige skiller som kan identifisere betydningen av hendelser, overganger og mulige kumulative levekårsulemper knyttet til risiko for – og konsekvenser av – fattigdom og lavinntekt over livsløpet. Livsløpsperspektivet sikrer at vi har et spesielt fokus på betydningen av tidspunkt for og varighet av eksponering for fattigdom og lavinntekt i ulike livsfaser gjennom oppvekst og ungdomstid.

En etablert forståelse av betydningen av lavinntekt for senere uheldige utfall på en rekke ulike områder knyttes blant annet til to dominerende sosiale institusjoner som påvirker de sammenvevde livene til individer i moderne industrialiserte samfunn: kjernefamilien og lønnsarbeidet (Blane, David, d'Errico, Angelo, & Montgomery, Scott, 2013). Disse bidrar sammen til å skape ulike faser i livsløpet som er preget av forhøyet risiko for relativ velstand og lavinntekt. Faser preget av relativ velstand er periodene som ung voksen og middelaldrende, mens fasene barndom, barnefamilier og alderdom er preget av relativ risiko for lavinntekt og fattigdom. Denne innsikten er ikke ny, som vi kan se fra Rowntree:

A labourer is thus in poverty and therefore underfed a) in childhood – when his constitution is being built up, b) in early middle life – when he should be in his prime, c) in old age.

(Rowntree, 1902:170)

Her er vi opptatt av oppvekstfasen som er preget av generell risiko for lavinntekt. Særlig tidlig barndom er knyttet til forhøyet risiko for lavinntekt. Dette henger direkte sammen med foreldrenes forhøyede risiko for lavinntekt i småbarnsfasen.

Når vi skal koble livsløpsperspektivet med de forenklete modellene for mulige mekanismer for sammenhengene mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige utfall senere i livet øker kompleksiteten enda et hakk. I praksis vil det i forskningen være svært krevende å ta hensyn til alle de mulige årsakene, mekanismene og utfallene som kan knytte oppvekst i lavinntekt til uheldige utfall senere i livsløpet.

Det finnes mange ulike måter å tenke rundt mekanismer som kan lede fra en oppvekst i lavinntektsfamilier til ulike uheldige utfall gjennom livsløpet og inn i voksen alder. Svært forenklet kan vi dele disse tenkemåtene inn i to overordnede hypoteser (Hallqvist, Lynch, Bartley, Lang, & Blane, 2004). Den første kaller vi her hypotesen om *kritisk periode*. En kritisk periode kan defineres som en periode i livsløpet som er betegnet av en økt sensitivitet, sårbarhet eller mottagelighet for risikofaktorer som påvirker helse eller andre risikofaktorer som kan utvikle seg til klinisk manifestert sykdom eller andre utfall senere i livet.

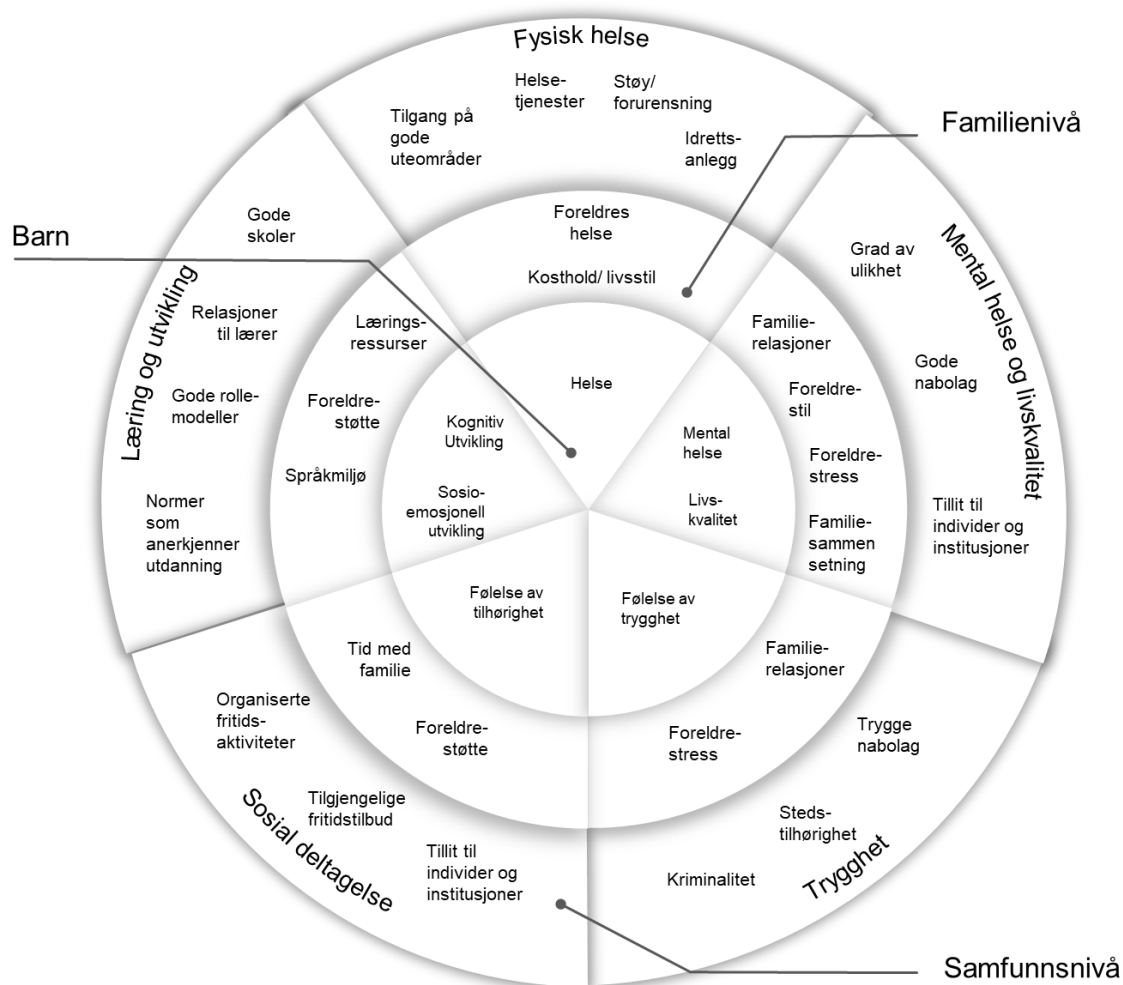
Den andre overordnede hypotesen kaller vi her hypotesen om *akkumulering av risiko* (DiPrete & Eirich, 2006). Denne hypotesen antyder at risiko akkumuleres gjennom livsløpet og at disse risikoene samlet øker risikoen for kronisk sykdom, sykelighet, dødelighet, kriminalitet eller sosial ulikhet.

De to hypotesene er ikke gjensidig utelukkende og de kan ha ulik gyldighet med hensyn til ulike utfall. Det kan også være sånn at de på en del områder virker sammen, altså at eksponering for lavinntekt i en kritisk fase under oppvekst setter i gang prosesser som leder individer inn i utviklingsbaner med akkumulering av risiko.

En sosio-økologisk modell

Det aller meste av de senere års forskning på konsekvenser av oppvekst i lavinntektsfamilier eller familier som opplever fattigdom anerkjenner kompleksiteten i fenomenet og variasjonen i opplevelser og mulige forklaringsmekanismer. En utbredt tilnærming som finnes igjen i mye av forskningen er det som kalles for det økologiske perspektivet. Dette perspektivet bygger på en modell utviklet av Bronfenbrenner og er en modell som omfatter prosess, person, kontekst og tid. Denne modellen benyttes ofte for å forklare hvordan ulike former for økonomisk deprivasjon kan påvirke barns sosioemosjonelle utvikling. Bronfenbrenner introduserte det økologiske paradigme på 1970-tallet og videreutviklet denne i en rekke publikasjoner og tekster i de påfølgende årene (Bronfenbrenner, 2005; Bronfenbrenner, Urie, 1993).

Figur 8. Bronfenbrenners sosio-økologiske modell

Det finnes og presenteres en mengde ulike varianter av denne modellen i forskningen som omhandler de mulige konsekvensene av oppvekst i lavinntektsfamilier. Modellen fungerer i hovedsak som en illustrasjon og analytisk forenkling av barn og unges sammenvevde liv i familierelasjoner, relasjoner til jevnaldrende og i relasjon til institusjoner og nærmiljø. Modellen tydeliggjør samspillet mellom ulike analytiske nivåer, individnivå, familienivå og samfunnsnivå og hvordan disse spiller sammen innenfor ulike områder som er sentrale for eksempelvis barns helse, utvikling og tilhørighet. Figur 8 viser en forenklet sosio-økologisk modell over noen av områdene og elementene vi har funnet som sentrale i forskningen om muligheter og hindringer for barn som vokser opp i lavinntektsfamilier i arbeidet med denne kunnskapsoversikten.

Konsekvenser av oppvekst i lavinntektsfamilier – muligheter og hindringer

De økonomiske, kulturelle og sosiale ressursene barn og unge har tilgang til gjennom sine foreldre legger grunnlaget for deres levekår her og nå, men kan også ha betydning for livssjanser og utviklingsmuligheter gjennom oppvekst og videre inn i voksenlivet.

I denne rapporten spør vi konkret om hva det betyr å vokse opp i lavinntektsfamilier for barns hindringer og muligheter. Dette innebærer å lete i forskningen etter mulige sammenhenger, forklaringsmodeller og eventuell dokumentasjon av disse sammenhengene og støtte til ulike forklaringsmodeller for sammenhengene. I dette ønsker vi å dokumentere og oppsummere kunnskapsgrunnlaget om i hvor stor grad, og hvordan mangel på økonomiske ressurser begrenser barn og unges levekår, livssjanser og utviklingsmuligheter. I tillegg fokuserer vi særlig på forskning som kan sannsynliggjøre bestemte forklaringsmodeller. Gjennom bedre dokumentasjon og forståelse for disse kan det være mulig å identifisere områder for politikkinnsett.

I gjennomgangen av forskningen har vi systematisert bidragene under ulike hovedoverskrifter basert på hvilke utfallsmål forskningen søker å beskrive og forklare. Dette er områder som er viktige i barns liv her og nå, men også for videre livssjanser og utvikling. Det er også i hovedsak områder der det finnes ansvarlige myndigheter og politikk.

Som vi antydte tidligere anerkjenner de aller fleste forskningsbidragene kompleksiteten i samspillet mellom individer, familie, nærmiljø og samfunn

– her og nå – og over tid i den mulige sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall. Dette betyr at mange av bidragene ikke kun rendyrker ett mulig utfall eller en mulig forklaringsmekanisme. I mange av bidragene undersøkes også de mulige samspillseffektene mellom faktorer på tvers av ulike nivåer, over tid osv., noe som gjør at vår systematisering i noen tilfeller kan virke forenklerende.

I den følgende gjennomgangen har vi valgt å i hovedsak legge vekt på systematiske gjennomganger av internasjonal forskning der det foreligger. I tillegg har vi gjort et utvalg av studier og forskning som kan beskrive de mulige sammenhengene mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og ulike utfall. Dette betyr ikke nødvendigvis at disse er de eneste bidragene til forskningen på feltet. Vi har i hovedsak valgt å legge vekt på nordiske og norske bidrag der det foreligger slike, på bekostning av internasjonal litteratur. Dette har vi gjort fordi institusjonell og nasjonal kontekst spiller en viktig rolle for å forklare styrken på den mulige sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier, og fordi de mulige sammenhengene kan spille seg ut ulikt i ulike kontekster avhengig av institusjonell utforming av eksempelvis helse-systemer, utdanningssystemer og arbeidsmarkeder.

Oppsummering

I dette kapitlet har vi presentert teorier og mekanismer som kan sannsynliggjøre en mulig sammenheng mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og utfall på sentrale mål for barn og unges ve og vel gjennom oppvekst og inn i voksen alder. Rapporten benytter tre overordnede teorier om mulige sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og ulike utfall: investeringshypotesen, familiestress-hypotesen og hypotesen om bakenforliggende kjennetegn. Vi introduserte også livsløpstilnærmingen som tar høyde for at individuelle liv leves innenfor strukturelle, sosiale og kulturelle kontekster, og som gir ytterligere innsikt i de mulige sammenhengene mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige utfall gjennom hele livsløpet. Mye av de senere års forskning på konsekvenser av oppvekst i lavinntektsfamilier eller familier som opplever fattigdom anerkjenner kompleksiteten i fenomenet og variasjonen i opplevelser og mulige forklaringsmekanismer. For å fange dette har vi, i tråd med mange av disse forskningsbidragene, introdusert Bronfenbrenners sosio-økologiske perspektiv og en versjon av hans modell som omfatter prosess, person, kontekst og tid.

5 Relasjoner: Familie, venner, sosial deltagelse og kriminalitet

I dette kapitlet ser vi nærmere på forskning som forsøker å identifisere konsekvenser, sammenhenger og forklaringer på utfall knyttet til en del sentrale faktorer i oppvekst. Først ser vi kort på hvordan lav inntekt kan påvirke foreldrestil og samspill i familien. Foreldrestil og samspill i familien er svært viktig for oppvekst og utvikling, særlig for yngre barn, men også for muligheter og hindringer gjennom skolesystem og videre sosial inkludering. Dette tematiseres videre i kapitlene 6 og 7 som omhandler utvikling, utdanning, overgang til voksenroller, samt helse gjennom barndom og ungdomstid. Relatert til foreldrestil og samspill i familien viser vi også kort i dette kapitlet til forskning som har undersøkt de mulige sammenhengene mellom lav inntekt og vold, overgrep og omsorgssvikt samt omsorgsovertagelse. Videre går vi gjennom forskning som har sett på de mulige sammenhengene mellom mangel på økonomiske ressurser i familien og muligheter og hindringer knyttet til sosial inkludering gjennom organiserte fritidsaktiviteter og relasjoner til jevnaldrende. Avslutningsvis ser vi også på den mulige sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og deltagelse i kriminell aktivitet.

Foreldrestil og samspill i familien

En av de sentrale forklaringsmodellene for mulige sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall er knyttet til familiestresshypotesen. I følge familiestress-hypotesen genererer økonomiske problemer, for eksempel knyttet til manglende muligheter til å tilfredsstille materielle behov og manglende muligheter til å betale regninger, emosjonelt stress og foreldrekonflikt (Conger, Conger, & Martin, 2010; Conger, Ge, Elder, Lorenz, & Simons, 1994). Emosjonelt stress og foreldrekonflikt kan påvirke foreldrenes foreldrestil. Nyere forskningsoppsummeringer identifiserer derimot ingen entydig sammenheng, men utelukker heller ikke at foreldres muligheter og evner til å være gode foreldre påvirkes av økonomiske bekymringer og mangel på økonomiske og materielle ressurser (La Placa & Corlyon, 2016).

Det finnes svært mye oppsummert forskning og primærforskning om sammenhengen mellom foreldrestiler og utfall på en rekke områder hos barna. Dette er forskning som i særlig grad har undersøkt utfall knyttet til psykisk- eller somatisk helse, men også spesifikke foreldrepraksiser og utfall eksempelvis knyttet til skoleprestasjoner og deltagelse i fysisk aktivitet. Folkehelseinstituttet har samlet og systematisert denne kunnskapen (Blaasvær & Baiju, 2018).

Det finnes mindre kunnskap om den mulige sammenhengen mellom husholdsinntekt generelt og lavinntekt spesielt, og foreldrestiler. En britisk oversikt som samler og diskuterer forskning som undersøker sammenhengen mellom lav relativ fattigdom og foreldrestiler vektlegger særlig en stressforklaring (La Placa & Corlyon, 2016). Med stress forstås de prosesser som leder til negative psykologiske og fysiologiske prosesser som stammer fra forsøk på å tilpasse seg krav og forventninger knyttet til foreldreskap. Dette stresset, knyttet til økonomiske bekymringer, øker sannsynligheten for at foreldrene er deprimerte, oppfarende eller sinte. Som et resultat, finner en del av forskningen økt bruk av autoritære eller inkonsekvente foreldrestiler (La Placa & Corlyon, 2016; Sastry, 2015). Det ble også identifisert forskning som tydet på at depresjon og desperasjon assosiert med relativ fattigdom vanskeliggjør godt foreldreskap og fører til tvil om egne evner som foreldre. Et gjennomgående funn i forskningen er at fattigdomsrelatert stress særlig påvirker kvinner på denne måten (M. Russell, Harris, & Gockel, 2008).

En av de få undersøkelsene internasjonalt som har undersøkt sammenhengen mellom økt inntekt og samspill og relasjoner i familien fant at foreldre som fikk økt inntekt hadde et bedre forhold til sine barn og at barna hadde færre atferdsproblemer (Akee, Copeland, Keeler, Angold, & Costello, 2010). I tillegg fant de at foreldrenes arbeidsdeltagelse ikke endret seg som følge av økt tilgang på økonomiske ressurser i seg selv. Studien fokuserte på en relativt spesiell gruppe gjennom et naturlig eksperiment, der en gruppe av familier fikk tilgang til økonomiske ressurser gjennom avkastningen fra et lokalt kasino. Det er derfor knyttet utfordringer med generaliserbarhet fra disse funnene, men den er interessant fordi den har hatt mulig til å direkte undersøke mekanismer i form av foreldres atferd og samspill med barn og unge.

Samtidig som det gjennom forskning er identifisert sammenhenger mellom lav husholdsinntekt, eller endring i husholdsinntekt, grad av stress og muligheter til å utøve godt foreldreskap er ikke forskningen entydig.

Forskningen støtter ikke entydig argumentet om at økt husholdsinntekt gjennom arbeidsmarkedsdeltagelse eller velferdsoverføringer øker foreldres kapasitet eller automatisk genererer reduksjon i stress eller angst hos foreldre, eller endret foreldrestil. Enkelte forskningsbidrag antyder at foreldrestiler og foreldrepraksis i seg selv er relativt stabile konstruksjoner (Katz, Corlyon, La Placa, & Hunter, 2007).

Tidligere forskning fra nordiske land har dokumentert at økonomiske problemer har negative effekter på foreldrekvalitet i tråd med familiestressmodellen (Solantaus, Leinonen, & Punamaki, 2004).

En norsk studie undersøkte sosial ulikhet i foreldrestiler. Med utgangspunkt i en survey som omfattet barn og unge i aldergruppen 12–18 år undersøkte forskerne hvordan unge oppfattet sine foreldres foreldrestil over en del ulike dimensjoner (Elstad & Stefansen, 2014). Dimensjonen *responsivitet*, bestod av opplevelser av foreldrene som forståelsesfulle, lette å kommunisere med, aksepterende, støttende og troverdige. Den andre dimensjonen handlet om hvorvidt foreldrene stilte *krav* og inneholdt opplevelser av grad av etablerte regler knyttet til atferd og manerer samt overvåking av aktivitetene deres. Den tredje dimensjonen handlet om hvorvidt de opplevde foreldrene som *uinteresserte*, lite hjelpsomme og likegyldige, mens den fjerde omhandlet opplevelse av foreldrene som *invaderende* og overkontrollerende. Husholdets økonomi var ikke assosiert med hvorvidt foreldrene opplevdes som å stille krav eller hvorvidt de var invaderende. Husholdets økonomi var bare svakt assosiert med grad av likegyldighet. Opplevd responsivitet var derimot relatert til de samlede økonomiske ressursene i familien på den måten at unge fra familier med få ressurser opplevde foreldrene sine som mindre forståelsesfulle, vanskeligere å kommunisere med, mindre aksepterende, mindre støttende og mindre troverdige. Studien dokumenterte også indikasjoner på en kausal sammenheng. En forbedret husholdsøkonomi gjennom observasjonsperioden var assosiert med en positiv endring i de unges opplevelse av foreldrenes responsivitet. Familiestruktur var assosiert med de ulike dimensjonene på opplevd foreldreskap på den måten at foreldre i familier der begge foreldrene bodde sammen ble oppfattet som noe mer responsive og at de stilte krav og var noe mindre likegyldige. Effektene av familiesammensetning ble vurdert å være lavere enn i undersøkelser i andre nasjonale kontekster.

En norsk studie av sammenhengen mellom foreldrestil og egen vurdering av skolekompetanse blant unge fra lavinntektsfamilier finner at opplevd støtte og oppfølging fra foreldrene er positivt korrelert med egen vurdering av skolekompetanse (Johnsen, Bjørknes, Iversen, & Sandbæk, 2018). Studien fant at barn av innvandrere i lavinntektsgruppen hadde høyere vurdering av egen skolekompetanse enn de unge fra majoritetsgruppen. Studien kunne likevel ikke dokumentere ulik vurdering av foreldres grad av støtte eller oppfølging mellom unge fra lavinntektshushold med og uten innvandrerbakgrunn.

Foreldrestil og familierelasjoner gjennom barndom og ungdomstid er sentrale forklaringsfaktorer i en god del av forskningen vi har identifisert i denne gjennomgangen av konsekvenser av oppvekst i lavinntektsfamilier. En norsk studie sannsynliggjør at både foreldres mentale helse og foreldrestil er to potensielle mekanismer for sammenhengen mellom husholdsinntekt og mentale helseproblemer blant barn. Studien identifiserer både direkte assosiasjoner mellom lav husholdsinntekt og angst og depresjon, og en indirekte assosiasjon gjennom foreldres mentale helse og foreldrestil (Bøe mfl., 2014).

En dansk studie dokumenterer at tillitsfull kommunikasjon og nære relasjoner er viktige for barns mentale helse, uavhengig av sosioøkonomisk status i barndommen (Damsgaard mfl., 2014). En finsk studie fant at dårlige familierelasjoner i midten av tenårene, målt som opplevd mangel på emosjonell støtte var assosiert med uheldige utfall i voksen alder (Berg, Kiviruusu, Karvonen, Rahkonen, & Huurre, 2017).

På et familienivå står familiestress-hypotesen sterkt for å kunne forklare sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige psykososiale utfall i ungdomstid. Flere studier har for eksempel vist hvordan foreldres bekymringer og depresjon påvirker sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og internaliserende mentale lidelser som depresjon, tilbaketrekning, angst og ensomhet (Bøe mfl., 2014; Landers-Potts mfl., 2015).

Foreldrestil inngår ofte som en del av familiestress-hypotesen, men kan ha egne modererende eller medierende effekter på sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige psykososiale utfall, uavhengig av hvorvidt omsorgspersoner er syke, fysisk eller psykisk.

Aksepterende og positive foreldrerelasjoner til ungdom er identifisert som faktorer som kan påvirke den negative effekten av oppvekst i lavinntekt på unges grad av depresjon og eksternaliserende atferd blant ulike etniske

minoritetsgrupper i USA (se f.eks. (Loukas, Prelow, Suizzo, & Allua, 2008; White, Liu, Nair, & Tein, 2015). God tilknytning til foreldrene er, i en studie, identifisert som en faktor som kan påvirke styrken på sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og lovbrudd (Gault-Sherman, 2013). Foreldrestil er også identifisert som en mediator som påvirker sammenhengen mellom oppvekst i områder preget av lavinntekt og depresjon (Hurd, Stoddard, & Zimmerman, 2013).

Også andre kjennetegn ved familien kan mediere den observerte sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige psykososiale utfall i ungdomstid. Forskning har for eksempel vist hvordan familierutiner modererer sammenhengen mellom lavinntekt og skoleengasjement og problematferd, og at tilstedeværelsen av relativt faste familierutiner har en beskyttende effekt mot internaliserende og eksternaliserende atferd i lavinntektsfamilier (Loukas & Prelow, 2004). Tilsvarende er det, gjennom en longitudinell studie over fire år, funnet at opplevd kaos i hjemmet medierer sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og indikatorer på lært hjelpeløshet i ungdomstid (G. W. Evans, Gonnella, Marcynyszyn, Gentile, & Salpekar, 2005).

Grad av foreldreinvolvering og forventninger til utdanning og skolegang ser ifølge den identifiserte forskningen ut til å ha en medierende effekt på sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og skoleprestasjoner samt eksternaliserende atferd blant 11-åringer, men ikke som 16-åringer (Sacker, Schoon, & Bartley, 2002). Forskerne tolker dette som at effekten av foreldreinvolvering i skole og aspirasjoner, i hvert fall i en amerikansk kontekst, synker med økende alder (Devenish, Hooley, & Mellor, 2017).

Relativ fattigdom kan også ha innvirkning på husholds sammensetning og endringer i husholds sammensetning med en økt sannsynlighet for samlivsbrudd og skilsmisse. Skilsmisse er på den annen side i seg selv assosiert med påfølgende økonomiske problemer og familiekonflikter – to betingelser som er sterkt assosiert med psykologiske problemer hos barn og unge (Gähler & Garriga, 2013). Studier har vist at barn i lavinntektsfamilier som opplever skilsmisse, i større grad enn barn fra familier med høyere inntekt som opplever skilsmisse, utviser atferdsproblemer etter skilsmissen (J. M. Weaver & Schofield, 2015).

Oppsummert viser altså en del forskning til en sammenheng mellom lav husholdsinntekt og foreldrestiler som kan lede til uheldige utfall på flere

områder. Forskning antyder også at en forbedret husholdsinntekt blant lavinntektsfamilier kan bedre foreldres muligheter til å utøve såkalt godt foreldreskap som kan forbedre barn og unges muligheter på kort og lang sikt. Vi har ovenfor også trukket fram en del av den forskningen som viser at foreldrenes rolle og samspill i familien står fram som en sentral mekanisme som kan forklare den observerte sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall på en rekke ulike områder, eller motsatt: ha en beskyttende effekt.

Vold, overgrep og omsorgssvikt

Tidligere forskning har dokumentert at vold, overgrep og omsorgssvikt av barn er et relativt utbredt samfunnsproblem med en stor variasjon av langvarige uheldige konsekvenser for barn. Dokumenterte konsekvenser inkluderer seksuell risikoatferd, depresjon, selvmordstanker, stress og dårlig fysisk helse over livsløpet. I ekstreme tilfeller kan mishandling føre til fysisk skade og dødsfall (Conrad-Hiebner & Byram, 2018).

Barn som vokser opp i familier med uforutsigbar eller utrygg økonomi i USA opplever fra tre til ni ganger så mye vold, overgrep og omsorgssvikt som barn som vokser opp i forutsigbare og trygge økonomiske omgivelser (Sedlak, A.J. mfl., 2010).

Flere meta-analyser og systematiske gjennomganger av forskning har vist at oppvekst i lavinntektsfamilier er en risikofaktor assosiert med fysisk mishandling, omsorgssvikt og psykisk mishandling (Stith mfl., 2009).

Også i Norge finner vi forskning som identifiserer sammenhenger mellom familiens inntekt og utbredelsen av utsatthet for ulike former for vold og overgrep blant barn (Løvgren, Stefansen, Smette, & Mossige, 2017; Mossige, Svein & Stefansen, Kari, 2016). I en norsk undersøkelse, gjennomført i 2015, svarte henholdsvis seks og sju prosent av 18–19-åringene som deltok i undersøkelsen, at de en eller annen gang i løpet av oppveksten hadde vært utsatt for grov vold fra mor eller far (Løvgren mfl. 2017). Undersøkelsen avdekket at det var mellom tre til fire ganger så høy risiko for voldsutsatthet for ungdom i familier med dårlig råd som i familier med god råd. Undersøkelsen viser også at unge som vokser opp i familier med indikatorer på lav inntekt, som arbeidsledighet, uføretrygd eller hvorvidt familien har bodd i kommunal bolig, er mere utsatt for vold enn andre unge. De norske studiene har begrenset mulighet til å identifisere de mulige mekanismene bak

denne sammenhengen, og også begrenset mulighet til å identifisere den potensielle kausale effekten av lav husholdsinntekt i seg selv.

I forskningen finnes det altså en relativt godt dokumentert sammenheng mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og risiko vold, overgrep og omsorgssvikt. Det finnes likevel mindre forskning som kan si noe mer spesifikt om mekanismene som kan forklare disse sammenhengene, eller forskning som kan si noe om kausale sammenhenger mellom lavinntekt eller fattigdom i familien, og vold og overgrep.

En nyere litteraturgjennomgang identifiserte studier som forsøkte å predikere framtidige voldshendelser og omsorgssvikt i familien med utgangspunkt i ulike former for økonomisk utrygghet (Conrad-Hiebner & Byram, 2018). Gjennomgangen konkluderte med at hovedtyngden av de identifiserte publiserte studiene kunne vise at indikatorer på lav husholdsinntekt og fattigdom predikerte framtidige voldshendelser og omsorgssvikt i familien. Gjennomgangen demonstrerte at både type og omfang av økonomisk usikkerhet i familien påvirket risiko for voldshendelser og omsorgssvikt knyttet til barn. Ulike former for økonomisk usikkerhet, som inntektstap, materiell fattigdom og boligfattigdom predikerte framtidige tilfeller av vold og omsorgssvikt. Gjennomgangen kunne også dokumentere at det at en eller begge foreldrene var i et arbeidsforhold kunne virke som en buffer, og altså redusere sannsynligheten for framtidige voldshendelser og omsorgssvikt.

En studie har dokumentert, ved å bruke et naturlig eksperiment, at økt inntekt i amerikanske hushold påvirker barns risiko for omsorgssvikt og mishandling (Cancian, Yang, & Slack, 2013). Studien fant at en politikkendring, der lavinntektsfamilier fikk beholde en større andel av tildelte barnebidrag, førte til en betydelig reduksjon i antall utredninger og etterforskninger av barnemishandling. Tilsvarende funn, med hensyn til endring i husholdsinntekt, er også tidligere dokumentert i et lavinntektsutvalg gjennom et randomisert kontrollert forsøk (Gennetian, Castells, & Morris, 2010).

Vold, overgrep og omsorgssvikt er ikke et fattigdomsproblem. Forskningen vi har identifisert i dette prosjektet viser likevel at barn og unge som vokser opp i familier med lavere inntekt er mer utsatt for risiko for vold, overgrep og omsorgssvikt i familien. Forskning gjort i en amerikansk kontekst viser at bedret husholdsinntekt eller økt tilgang på økonomiske og materielle ressurser, samt tilgang på arbeid for foreldrene, kan føre til redusert risiko for at barn utsettes for vold, overgrep eller omsorgssvikt.

Omsorgsovertagelse

Et ekstremt utfall av familiestress, relatert til lav inntekt og økonomiske problemer, kan være barnevernets omsorgsovertagelse for barn og unge i familien. Sannsynligheten for at barn må flytte ut av foreldrehjemmet og tas hånd om av barnevernet er generelt sett svært liten (Kristofersen, 2018). Sannsynligheten er noe høyere for familier med de laveste inntektene og blant familier som mottar offentlige overføringer (Kristofersen, 2017). Lav husholdsøkonomi legges ikke til grunn for omsorgsovertagelse, men økonomi kan likevel ha betydning for risiko for omsorgsovertagelse.

En dansk studie har undersøkt betydningen av økonomiske ressurser for sannsynlighet for omsorgsovertagelse (Wildeman & Fallesen, 2017). De benyttet registerdata og en innstramming av offentlige ytelser som utgangspunkt for undersøkelsen. De fant at en reduksjon i lavinntektsfamiliers disponible inntekt på 30 prosent over en periode på seks måneder økte risikoen for at barn i familien ble plassert i barnevernsomsorg utenfor hjemmet med nesten 25 prosent, sammenlignet med en tilsvarende gruppe av lavinntektsfamilier som ikke opplevde reduksjon i inntekt. Størrelsen på effekten av redusert inntekt for omsorgsovertagelse tilsvarer en økning på 1.5 prosentpoeng økt sjanse årlig. Forskerne konkluderer med at substansielle negative endringer i de økonomiske ressursene i lavinntektsfamilier medfører en økt risiko for at barn må tas hånd om av barnevernet utenfor hjemmet.

Sosial deltagelse og relasjoner til jevnaldrende

Mye av det offentlige ordskiftet om konsekvenser av oppvekst i familier med lav inntekt er knyttet til hvordan mangel på ressurser kan begrense barn- og unges deltagelse i ulike former for aktiviteter med jevnaldrende. Det kan handle om utfordringer knyttet til deltagelse i bursdager eller idrett for barn og unge, eller utestengelse og mobbing for barn, men kanskje særlig ungdom. I det følgende gjennomgår vi en del av den viktigste forskningen på feltet knyttet til deltagelse og eventuell utestengelse fra ulike sosiale arenaer for de som vokser opp i eller har vokst opp i lavinntektsfamilier.

Familiens tilgang på materielle ressurser kan påvirke ungdoms mulighet til deltagelse direkte på flere områder. Barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier forteller i intervjuundersøkelser om situasjoner der knapp økonomi gjør det vanskelig å delta i sosiale fritidsaktiviteter som koster penger. Det er også flere som rapporterer om opplevd mobbing og

utestengelse fordi de ikke har råd til forbruks-goder som gir status i miljøer med jevnaldrende (Sandbæk mfl., 2008). Det er også påvist sammenhenger mellom familieøkonomi og sosial deltagelse blant jevnaldrende blant ungdom (Sletten, 2010) og andelen unge som oppgir å ha en nær venn (Bakken, Frøyland, & Sletten, 2016). Det er imidlertid ikke så lett å identifisere forskning som kan peke på de konkrete effektene av familieøkonomi på mulighetene til deltagelse på ulike arenaer eller avvisning av jevnaldrende eller mobbing på grunn av dårlig råd. Det er også hevdet at det finnes overraskende lite forskning på denne sentrale dimensjonen av konsekvensene av oppvekst i lavinntektsfamilier (Hjalmarsson & Mood, 2015). Det som finnes av forskning omhandler i hovedsak sosiale relasjoner blant ungdom og i mindre grad blant barn.

Det er flere måter penger kan påvirke sosiale relasjoner. Penger muliggjør konsum, som er en måte å oppnå sosial status, og anseelse – også overfor potensielle venner. Når vi her ser oppvekst i lavinntekt som et sosialt fenomen kan vi også knytte mangel på penger som koblet til sosialt stigma og kanskje også følelser av skam. Slike mekanismer kan føre til eksklusjon fra sosiale arenaer, enten som følge av egen tilbaketrekning, manglende tilgang eller ekskludering. I tillegg er det slik at en del sosiale aktiviteter avhenger av tilgang på ressurser. For eksempel kan det å ikke ha penger til mobiltelefon eller egen pc hjemme ekskludere unge fra deltagelse på viktige arenaer på sosiale media. Tilsvarende koster det ofte penger å delta på uorganiserte sosiale aktiviteter som å gå på konserter eller kino og det koster ofte penger å delta i organiserte aktiviteter som idrett. Også her kan det tenkes at mangel på penger har en indirekte effekt på barn og unges sosiale. Funnene og forskningen som viser sammenhenger mellom lavinntekt og uheldige utfall med hensyn til sosiale relasjoner og sosial deltakelse peker på viktigheten av å se unges økonomi – ikke bare som en funksjon av husholdsinntekt, men også med utgangspunkt i egenopplevd fattigdom og tilgang på materielle og økonomiske ressurser (Plenty & Mood, 2016).

Vi ser her nærmere på noen studier som undersøker de mulige sammenhengene og mekanismene mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og henholdsvis relasjoner til jevnaldrende og deltagelse i organisert idrett.

Relasjoner til jevnaldrende

På grunnlag av den svenske delen av undersøkelsen *Children of immigrants Longitudinal Survey* som er gjennomført i flere europeiske land er det publisert artikler som undersøker de mulige sammenhengene mellom ulike mål på familiers ressurstilgang og lavinntekt og unges sosiale relasjoner og vennskap. Undersøkelsen tar blant annet utgangspunkt i sosiometriske nettverksdata fra hele skoleklasser, noe som gir gode estimater på vennskap i en gruppe som står sentralt i unges liv. Denne tilnærmingen gir et bedre mål på unges sosiale relasjoner og popularitet enn tidligere studier som har brukt selvrapporterte mål på antall venner og sosial status (se f.eks. (Olsson, 2007)). Undersøkelsen har altså koblet selvrapporterte opplysninger med opplysninger fra klassekamerater. I tillegg har de koblet på foreldrerapporterte opplysninger om familieøkonomi, ressurser i hjemmet og også registeropplysninger om blant annet arbeidstilknytning, inntekt og mottak av offentlige overføringer. Noe som er ganske unikt for tilnærmingen som benyttes i denne undersøkelsen er at den har det som kan kalles for et ungdoms-sentrert perspektiv på lavinntekt og økonomiske ressurser. I motsetning til det meste av forskningen, som i hovedsak tar utgangspunkt i husholdsinntekt eller tilgjengelige materielle ressurser i husholdet, inkluderer denne undersøkelsen også mål som viser i hvor stor grad den unge selv har økonomisk spillerom til deltagelse og forbruk. I tillegg muliggjør tilnærmingen sammenligninger med husholdsinntekt og materielle ressurser tilgjengelig for jevnaldrende i den unges nærmiljø ved å inkludere klasse- og skolenivå i sammenligningene.

Undersøkelsene finner at de av elevene som kommer fra familier med de laveste inntektene og de av elevene som i størst grad sier de ikke kan delta på sosiale aktiviteter fordi de ikke har penger, er de som i minst grad blir regnet som venner av klassekameratene. Det er også slik at de som ikke har eget rom i mindre grad enn andre regnes med i vennegjenger enn de som har eget rom. Undersøkelsen sammenlignet den relative dimensjonen i ressurstilgang ved at også klassekameraters ressurstilgang var kjent. En av konklusjonene i studien var at den relative dimensjonen ved økonomiske problemer – altså det å ha økonomiske ressurser på linje med klassekamerater – er viktigere enn den absolutte dimensjonen med hensyn til jevnaldrende-relasjoner. I tillegg fant forskerne at de beregnede effektene av

husholdsinntekt og elevenes egne disponible økonomiske ressurser i hovedsak er uavhengige av hverandre – noe som tyder på at den vanlige praksisen med å vurdere barn og unges økonomiske handlingsrom gjennom foreldres inntekt gir et ufullstendig bilde av situasjonen til den unge selv (Hjalmarsson & Mood, 2015).

I en videreutvikling av denne undersøkelsen er det publisert en studie som ser nærmere på de av de unge som har færre venner enn andre i en klasse, altså de som opplever en relativ utestengelse fra sosiale fellesskap eller er ofre for mobbing (Hjalmarsson, 2018). Gjennomgående viser tidligere internasjonal forskning en svak til moderat sammenheng mellom ulike mål på familiens sosioøkonomiske status, herunder ulike inntektsmål, og sannsynlighet for å være utsatt for mobbing (Tippett & Wolke, 2014). Mobbing i barndom og ungdomstid kan ha alvorlige konsekvenser for den som er utsatt for dette, både på kort og lang sikt (Moore mfl., 2017). I tillegg til målet på vennsrelasjoner samlet inn gjennom sosiometriske data brukte denne svenske undersøkelsen også et selvrapportert mål på mobbing. Det at det brukes to ulike mål på dårlige relasjoner til jevnaldrende tillater en mer helhetlig forståelse av de potensielle assosiasjonene mellom økonomiske ressurser og dårlige relasjoner til jevnaldrende.

Undersøkelsen fant at relativ husholdsinntekt var assosiert med avvising fra jevnaldrende. Unge fra familier med inntekter i det laveste sjiktet på skolen de unge gikk på var i større grad utsatt for å bli avvist som venner av klassekameratene. På den andre side kunne de ikke påvise noen sammenheng mellom relativ husholdsinntekt og utsatthet for mobbing. Forskerne konkluderte med at det er lite trolig at husholdsinntekt – om den måles i relative eller absolutte størrelser – har noe annet enn marginale effekter på utsatthet for mobbing.

Forskernes tolkning av dette funnet er at dårligere økonomi kan føre til lavere status blant jevnaldrende, men at dette ikke nødvendigvis fører til mere alvorlige utfall som utsatthet for mobbing. Når forskerne tok utgangspunkt i de unges egenopplevde økonomi og materielle deprivasjon fant de at de unge som i større grad ikke kunne delta på ulike aktiviteter på grunn av dårlig råd, i større grad ble avvist av jevnaldrende og i større grad var utsatt for mobbing enn unge som kunne delta. Forskerne konkluderer med at det særlig er når oppvekst i lavinntektsfamilier påvirker mulighet til å delta på

sosiale aktiviteter sammen med jevnaldrende det kan få uheldige konsekvenser (Hjalmarsson, 2018). Dette bekreftes i en annen svensk studie med utgangspunkt i levekårsundersøkelsene på barn og unge i aldersgruppen 10–18. Her finner forskerne økt sannsynlighet for å være utsatt for mobbing i hushold med selvopplevde økonomiske problemer, definert som manglende mulighet til å betale en uventet regning på 8000 SEK (Låftman, Fransson, Modin, & Östberg, 2017).

Deltagelse i organisert idrett og fysisk aktivitet

Mangel på fysisk aktivitet er identifisert som en av de viktigste risikofaktorer for dødelighet og dårlig helse på globalt nivå. Det er også en utbredt forståelse om at deltagelse i fritidsaktiviteter sammen med andre barn er viktig – også for den sosiale tilhørigheten for barn og unge. I Norge er det et stort ønske og det gjøres mye arbeid nasjonalt og lokalt for å inkludere alle i fysiske aktiviteter eller andre organiserte fritidsaktiviteter. En konkretisering av dette ønsket er for eksempel fritidserklæringen signert av kommunene, frivilligheten og staten (Fritidserklæringen 2016).

I Norge, som i de fleste andre land, er det en sosial gradient i rekruttering til og deltagelse i organisert idrett på den måten at deltakelsen er lavere blant unge fra familier med lavere sosioøkonomisk status, der foreldre har lavere utdanning, i mindre grad deltar i yrkeslivet eller har lav inntekt. Organisert idrett er en viktig sosial arena for unge der unge utvikler vennskap, nettverk og sosial kapital (Seippel, 2006). I tillegg kan fysisk aktivitet, også innenfor rammene av organisert idrett, ha positive helseeffekter på kort og lang sikt (Eime, Young, Harvey, Charity, & Payne, 2013).

Systematiske gjennomganger av forskningslitteratur konkluderer gjennomgående med at det er en sammenheng mellom husholdsinntekt i barndom og fysisk aktivitet også i voksen alder (Elhakeem, Cooper, Bann, & Hardy, 2015; Juneau, Benmarhnia, Poulin, Côté, & Potvin, 2015). Husholdsinntekt kan påvirke muligheten til å delta i organisert idrett direkte gjennom eksempelvis manglende muligheter til å betale medlemskapsavgifter, delta på nødvendige treningsleire eller tilgang på nødvendig utstyr. En viktig diskusjon som har stått sentralt i det offentlige ordskiftet i Norge handler blant annet om høye kostnadsnivåer knyttet til deltagelse i organisert idrett – særlig for ungdom. Denne diskusjonen og antagelsen finner støtte i en del internasjonal forskningslitteratur (Holt, Kingsley, Tink, & Scherer, 2011).

Dette er i hovedsak forskning basert på kvalitative tilnæringer. Det er likevel slik at to større litteraturgjennomganger ikke identifiserte mangel på økonomiske ressurser som årsak til frafall fra deltagelse i organisert idrett (Crane & Temple, 2015; Temple & Crane, 2016).

Bakken undersøker i ett av bidragene til oppvekstrapporten (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2017) hvorvidt de observerte sosiale forskjellene som kan observeres i ungdomsidretten er et fattigdomsproblem, eller om det best kan forstås som en sosial gradient (Bakken, 2017). Tidligere forskning kan tyde på at det generelt er små effekter av husholdsinntekt på deltagelse i idrettsaktiviteter (Vaage 2006), mens en annen studie finner at de som vokser opp i husstander med bruttoinntekt under det som vanligvis settes som fattigdomsgrensa sjeldnere er medlem i idrettslag enn andre inntektsgrupper (Sivesind 2012). Resultatene fra denne siste artikkelen kan altså tolkes som om manglende deltagelse i idrettsaktiviteter er et fattigdoms-fenomen.

Bakken analyserer data fra Ungdataundersøkelsene som inkluderer rundt 190 000 unge i alderen 13–19 år og benytter et flerdimensjonalt mål på sosioøkonomisk bakgrunn som inkluderer foreldres utdanning og tilgang på ressurser i hjemmet. På bakgrunn av disse analysene konkluderer artikkelen med at sammenhengen mellom sosioøkonomisk bakgrunn og idrettsdeltagelse best lar seg beskrive som en gradient, der andelen som deltar i idrett øker for hvert trinn man beveger seg oppover den «sosioøkonomiske stigen». De som befinner seg nederst på denne stigen har lavest idrettsdeltagelse, men det er ikke så store forskjeller mellom denne gruppen og den neste på stigen. Økningen i deltagelse skjer ganske jevnt fram til et punkt ganske høyt på den sosioøkonomiske stigen, der stigningen flater ut (Bakken, Anders, 2017:164). Det er altså lite som tyder på at manglende deltagelse i idrettsaktiviteter i hovedsak skyldes oppvekst i lavinntektsfamilier i seg selv. Dette understøttes av forskning der unge har blitt spurt direkte om grunner til å ikke trene. I følge ungdom selv er økonomi ikke av de sentrale årsakene til manglende deltagelse i organisert idrettsaktivitet (Ødegård, Bakken, & Strandbu, 2016).

Samtidig er tilgang på økonomiske ressurser en viktig forklaringsfaktor for å forstå den sosioøkonomiske gradienten i deltagelse i organisert idrett. Det er relativt store forskjeller i deltagelse mellom unge fra ulike sosiale klasser, og nyere analyser av data fra Ung i Oslo viser at tilgang på kulturelle

ressurser, innvandringsbakgrunn og den sosiale konteksten unge befinner seg i bare delvis forklarer assosiasjonen mellom klassebakgrunn og deltagelse i organisert idrett. Tilgang til økonomiske ressurser er den mest sentrale faktoren for å forstå ulik deltagelse (Andersen & Bakken, 2018).

Dette finner støtte også i en kvalitativ undersøkelse av barns deltagelse og valg av organiserte fritidsaktiviteter når familiens økonomi er svak. I intervjuer med barn i aldersgruppen 11–13 år og deres foreldre dokumenterer studien at det særlig er venners deltagelse eller egne interesser som styrer hvilke aktiviteter de velger å delta i. Ved å gå nærmere inn i historiene antyder studien likevel at familiens økonomi blir et filter som begrenser valgmulighetene. Barn som kommer fra familier med best tilgang på økonomiske ressurser deltar også mest på fritidsområdet. Samtidig observerer studien at barna i den økonomisk svakeste gruppen er aktive, mens gruppen i midten er de som i minst grad deltar. Når barna i den økonomisk svakeste gruppen deltar oftere enn barna i mellomgruppen tyder det på at det er lettere å få gjennomslag for søknad om økonomiske midler til fritidsdeltagelse for de med den svakeste økonomien (Thorød, 2012).

Det aller meste av forskningen som undersøker den mulige sammenhengen mellom sosioøkonomisk status under oppvekst og fysisk aktivitet/trening over livsløpet konkluderer med at det er en positiv sammenheng mellom høyere sosioøkonomisk status under oppvekst og høyere fysisk aktivitet på fritiden som voksen (Juneau mfl., 2015). De fleste assosiasjonene som identifiseres i forskningen er relativt svake til moderate. En nyere systematisk gjennomgang av internasjonal litteratur konkluderer med at det eksisterer en livslang assosiasjon mellom sosioøkonomisk posisjon tidlig i livsløpet og fysisk aktivitet i voksen alder. Kunnskapsgrunnlaget bak denne konklusjonen er relativt godt, assosiasjonen er sterkere for fysisk fritidsaktivitet (trening) enn andre typer fysisk aktivitet. Retningen på den observerte sammenhengen er positiv med hensyn til fysisk aktivitet på fritiden og negativ med hensyn til fysisk aktivitet i jobbsammenheng og transport. I praksis betyr dette at den samlede forskningen på feltet viser at oppvekst i lavinntektsfamilier henger sammen med lavere fysisk aktivitet, herunder målrettet trening i voksen alder. Den negative sammenhengen med hensyn til annen fysisk aktivitet kan i stor grad knyttes til at voksne som har vokst opp i lavinntektsfamilier i større grad jobber i manuelle yrker – og i mindre grad bruker bil etc. til jobb (Juneau mfl., 2015).

En større internasjonal systematisk gjennomgang av forskning på sammenhengen mellom ulike mål på sosioøkonomisk status, herunder økonomiske ressurser og husholdsinntekt og fysisk aktivitet, bekrefter sammenhengen mellom høyere grad av aktivitet blant voksne som vokste opp i hushold med høy inntekt. Derimot konkluderer gjennomgangen at sammenhengene mellom husholdsinntekt og fysisk aktivitet blant barn og unge ikke er entydige (O'Donoghue mfl., 2018).

Deltagelse i organiserte fritidsaktiviteter

Det er begrenset med studier av sosial ulikhet i andre typer barne- og ungdomsorganisasjoner enn idretten i Norge (Ødegård & Fladmoe, 2017). Det finnes noe dokumentasjon på sammenhengen mellom ulike mål på sosioøkonomisk posisjon eller status generelt, og deltagelse, men svært lite på betydningen av materielle ressurser og husholdsinntekt. Eldre undersøkelser har funnet at sosiale mekanismer for skjevrekuttering var særlig virksomme i samfunnsrettede organisasjoner (Ødegård, 2006), noe som var i tråd med tidligere studier som viser at det er en overrepresentasjon av barn med høyt utdannede foreldre i miljøorganisasjonene (Strandbu & Skogen, 2000).

En studie basert på Ung i Oslo 2015 viser at det er et klart mønster der organisasjonsdeltagelse avhenger av familiens tilgang på sosioøkonomiske ressurser (Ødegård & Fladmoe, 2017). Det er med andre ord identifisert en sosioøkonomiske gradient med hensyn til barn- og unges deltagelse i organisasjoner generelt i Norge. Dette mønsteret drives særlig av ulik deltagelse i organisert idrett. For andre typer aktiviteter, som deltagelse i hobby- og fritidsorganisasjoner, eller religiøse organisasjoner, er sosioøkonomisk bakgrunn mye mindre viktig. For deltagelse i samfunnsrettede organisasjoner er sammenhengen litt sterkere igjen, men svakere enn for deltagelse i organisert idrett. I undersøkelsen skilles det ikke mellom betydningen av materielle/økonomiske ressurser i familien og andre sosioøkonomiske ressurser, som for eksempel foreldres utdanningsnivå. Det er ikke usannsynlig at mye av den observerte sammenhengen mellom sosioøkonomiske ressurser i husholdet og deltagelse i samfunnsrettede organisasjoner kan knyttes til foreldres utdanningsnivå heller enn inntektsnivå direkte.

Kriminalitet

Internasjonalt er det observert en høyere grad av kriminell aktivitet, siktelser og fengslinger blant unge fra familier med lav sosioøkonomisk status, men nyere forskning har stilt spørsmål ved den kausale sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og risiko for kriminell aktivitet.

Det er flere mulige årsaker og mekanismer bak den mulige sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og risiko for kriminell aktivitet, teoretisert gjennom klassisk kriminologi og samfunnsvitenskapene. I likhet med de fleste andre fenomenene vi omtaler i denne rapporten forklares gjerne sammenhengen mellom oppvekst under vanskeligere økonomiske og materielle forhold enten direkte gjennom mangel på økonomiske og materielle ressurser, eller indirekte, gjennom familierelatert stress knyttet til mangel på økonomiske og materielle ressurser.

Mangel på økonomiske ressurser i familien kan føre til strukturelle hindringer som begrenser unges livssjanser. Dersom oppvekst i lavinntektsfamilier i stor grad begrenses av familiens økonomiske og materielle ressurser kan kriminell aktivitet tilby en alternativ strategi for å oppnå materielle goder. I klassisk kriminologi har dette av og til vært betraktet som rasjonell tilpasning til en situasjon med begrensede lovlige muligheter (Merton, 2000). Dette vil kunne være en mulig forklaring på vinningskriminalitet. Det kan i tillegg være slik at oppvekst i lavinntektsfamilier fører til aggresjon, på grunn av opplevd urettferdighet, noe som til en viss grad kan bidra til å forklare voldsrelatert kriminalitet (Agnew, 1992).

På den andre siden kan økonomiske utfordringer i familien påvirke relasjoner i familien negativt, relasjoner mellom foreldre og barn, og mellom foreldre og foreldre. Lav inntekt, usikker jobbtilknytning, høy gjeld og andre økonomiske problemer, kan føre til utfordringer i det daglige livet i familien. I lavinntektsfamilier kan dette føre til utfordringer med hensyn til oppfølging og emosjonell støtte til barna, noe som kan tenkes å øke sannsynlighet for kriminell aktivitet blant barn og unge som vokser opp i slike familier (Conger mfl., 1994). Samtidig har eldre litteraturgjennomganger på feltet stilt spørsmål ved sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og kriminell aktivitet. En god del av den internasjonale forskningen klarer ikke å etablere sannsynlige sammenhenger mellom lav sosioøkonomisk posisjon og kriminell aktivitet, eller den finner at sammenhengen er svak (Tittle & Meier, 1990). Dette reflekteres også til en viss grad i en del nyere forskning, også nordisk.

En svensk studie som benyttet en kvasi-eksperimentell metode på hele ungdomspopulasjonen i aldersgruppen 15–21, år fant at det var sju ganger så stor risiko for å bli straffet for voldskriminalitet blant de fra hushold med lavest inntekt, som for de fra hushold med høyest inntekt (Sariaslan, Larsson, D’Onofrio, Långström, & Lichtenstein, 2014). Når de kontrollerte for uobserverte og bakenforliggende kjennetegn ved foreldrene konkluderte de likevel med at det ikke var en sammenheng mellom husholdsinntekt gjennom barndom og senere voldskriminalitet (og rusmisbruk).

Selv om en del forskning ikke har klart å påvise en relasjon mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og kriminalitet finnes det et relativt stort tilfang av studier som viser sammenhenger mellom oppvekst i lavinntekt og eksempelvis ungdomskriminalitet (Savage, 2009). Det er også vist i Norge at foreldres lavinntekt ved 11-årsalder var relatert til barns senere kriminelle karrierer (Skarðhamar, 2009).

En større norsk studie på administrative registre fulgte et totalutvalg av fem hele fødselskohorter født i perioden 1982–1986 (Galloway & Skarðhamar, 2010). De undersøkte registrerte lovbrudd blant utvalget fra fylte ti år fram til 2004. Registrerte lovbrudd inkluderte siktelsler identifisert gjennom siktelses- og strafferegisteret. På denne måten inkluderer studien også de som kun var mistenkt og siktet, uten å senere være dømt. Dette muliggjør inkludering av lovbrudd gjennomført av unge som også er under den kriminelle lavalder. Studien inkluderer all kriminalitet og i tillegg fire underkategorier av lovbrudd: grovt tyveri, mindre alvorlig tyveri, voldskriminalitet og narkotikalovbrudd.

Forskerne konkluderer med at det er sterke bivariate sammenhenger mellom husholdsinntekt og alle former for kriminalitet. Det er større sannsynlighet for å begå lovbrudd dersom du vokser opp i en familie med lav inntekt. Også når de kontrollerer for andre faktorer består sammenhengene mellom foreldres inntektsnivå og sannsynligheten for å begå lovbrudd og kriminelle handlinger. Studien finner en økonomisk gradient i sammenhengen mellom inntekt og kriminalitet. Det er altså slik at sannsynligheten for å være siktet for en kriminell handling i ungdomstida synker ganske jevnt med økende inntekt i husholdet. Samtidig er det helt klart slik at sammenhengen mellom inntekt og kriminalitet er sterkest helt nederst i inntektsfordelingen. Når forskerne sammenligner den relative betydningen av husholdsinntekt med den relative betydningen av foreldrenes utdanningsnivå finner de at foreldres utdanning i større grad kan forklare sammenhengen

mellom sosioøkonomisk status i familien og sannsynlighet for kriminalitet enn husholdsinntekten.

Forskernes tolkning av dette funnet er at det er sannsynlig at individers muligheter ikke i hovedsak begrenses av familiens økonomiske ressurser. Det kan være slik at de vanskeligste aspektene ved oppvekst i lavinntekt motvirkes av tilgang på overføringer og tjenester for barn og familier i Norge. I denne konteksten kan det altså være slik at det særlig er foreldrenes akademiske ressurser som er viktige med hensyn til å sikre tilpasning og prestasjon i skolen og legge til rette for en sunn kognitiv utvikling og dermed bidra til å motvirke kriminalitet (Galloway & Skarðhamar, 2010:438).

Disse funnene og tolkningene støttes av annen nordisk forskning. En longitudinell finsk studie finner en gradient i sammenhengen mellom husholdets sosioøkonomiske posisjon og kriminalitet blant unge (Savolainen, Paananen, Merikukka, Aaltonen, & Gissler, 2013). I tillegg konkluderer de med at foreldres utdanningsnivå i større grad forklarte den observerte sammenhengen sammenlignet med husholdsinntekt. De finske forskerne dokumenterer også at sannsynligheten for at finsk ungdom begår kriminelle handlinger i stor grad virker gjennom tilpasning og prestasjon i skolen.

Unge med innvandringsbakgrunn er gjennomgående overrepresentert i kriminalitetsstatistikken internasjonalt, dette gjelder også i de nordiske land og i Norge. En svensk studie viser at mellom halvparten og to tredjedeler av forskjellen i registrert kriminalitet mellom innvandrere og majoritetsbefolkningen kan forklares av foreldres husholdsinntekt, sosioøkonomiske bakgrunn og nabolagssegregering (Hallsten, Szulkin, & Sarnecki, 2013).

Sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og økt sannsynlighet for kriminell aktivitet er kompleks. De statistiske modellene som benyttes i forskningseksemplene har ikke veldig stor forklaringskraft. Det betyr blant annet at det er mange andre forhold som spiller inn, for eksempel bakenforliggende kjennetegn ved foreldre (Sariaslan mfl., 2014) eller bosted og nabolag (Valdimarsdóttir & Bernburg, 2015).

En amerikansk studie har forsøkt å undersøke den konkrete betydningen av økonomiske ressurser for uheldige utfall, gjennom et naturlig eksperiment. I et område der en andel familier fikk betydelig økt inntekt gjennom omfordeling av inntektene fra et nyetablert kasino, mens andre familier i samme område ikke fikk del i denne økte inntekten, kunne forskerne undersøke effekten av inntekt på en rekke ulike utfall, deriblant mildere former for

kriminalitet blant 16- og 17-åringer. Studien viste at en økt husholdsinntekt på \$4000 reduserte sannsynligheten for at ungdommen skulle begå kriminelle handlinger med 22 prosent. Forskerne finner at mekanismen bak denne sammenhengen med stor sannsynlighet handler om bedre familie- og foreldrerelasjoner i de husholdene som fikk økt inntekt (Akee mfl., 2010).

Den direkte effekten av dårlig husholdsøkonomi og ulike former for kriminalitet får i vår gjennomgang begrenset støtte. Det er likevel slik at en økning i husholdsinntekt er funnet å ha kausal effekt på redusert risiko for kriminelle handlinger. Den observerte sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og kriminalitet, både med hensyn til siktelser, straff og fengslinger ser i større grad ut til å skyldes den indirekte effekten lav husholdsinntekt kan ha på familierelasjoner og familiestress enn manglende tilgang på økonomiske og materielle ressurser. Det finnes også tegn på at den observerte sammenhengen kan være knyttet til bakenforliggende kjennetegn ved foreldre som både påvirker familiens inntektsmuligheter, grad av familiestress og unges muligheter. En systematisk gjennomgang av litteratur som undersøker effekten av fengslede foreldre konkluderer for eksempel med at fengsling av en av foreldrene i et hushold er assosiert med høyere risiko for antisosial atferd blant barna, men ikke med økt risiko for mentale helseproblemer, narkotikabruk eller dårlige utdanningsprestasjoner (Murray, Farrington, & Sekol, 2012).

Også unges egne økonomiske problemer i ungdomstid, for eksempel identifisert som gjeld, kan predikere kriminelle utfall. En systematisk gjennomgang av internasjonal litteratur og meta-analyse viste at ungdom med lavinntektsforeldre i større grad hadde gjeldsforpliktelse enn ungdom med foreldre med bedre inntekt. Den systematiske gjennomgangen konkluderte med en signifikant sammenheng mellom gjeldsforpliktelse og kriminalitet (Hoeve mfl., 2014).

Oppsummering

Foreldrestil og samspill i familien

Lav husholdsinntekt, økonomiske problemer og fattigdom kan vanskeliggjøre godt foreldreskap på flere måter. En av de sentrale forklaringsmodellene for mulige sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall er knyttet til familiestress-hypotesen. Denne bygger på

forståelsen av at økonomiske problemer kan føre til emosjonelt stress og foreldrekonflikt som kan ha uheldige konsekvenser for relasjoner og samspill i familien. En del forskning viser at foreldrenes rolle står fram som en sentral mekanisme som kan forklare den observerte sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall på en rekke ulike områder.

Det finnes en del forskning som sannsynliggjør sammenhenger mellom økonomiske problemer i husholdet og foreldrestiler, som økt bruk av autoritære eller inkonsekvente foreldrestiler. Denne sammenhengen kan til en viss grad forklares av økt stressnivå i familien knyttet til økonomiske problemer. Foreldrestiler påvirker barn og unge på flere måter. Opplevd støtte og oppfølging fra foreldre påvirker blant annet barns vurdering av egen skolekompetanse og er viktig for barns mentale helse. En forbedret husholdsøkonomi er assosiert med en positiv endring i unges opplevelse av foreldre som forståelsesfulle, lette å kommunisere med, aksepterende, støttende og troverdige.

Lavinntekt kan ha innvirkning på husholdssammensetningen og endringer i denne med økt sannsynlighet for samlivsbrudd og skilsmisse. Skilsmisse er assosiert med påfølgende økonomiske problemer og familiekonflikter – to betingelser som er sterkt assosiert med psykologiske problemer hos barn og unge. Studier har vist at atferdsproblemer er mer utbredt blant barn i lavinntektsfamilier som opplever skilsmisse enn i barn fra familier med høyere inntekt som opplever skilsmisse. En omfattende studie blant norsk ungdom av opplevd foreldreskap viste også at foreldre i familier der foreldrene bodde sammen ble oppfattet som noe mer responsive, at de stilte krav og var noe mindre likegyldige.

Internasjonal forskning viser at barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier er mer utsatt for vold, overgrep og omsorgssvikt, men også i en nordisk og norsk kontekst. Foreldres arbeidstilknytning kan virke som en buffer mot utsatthet uavhengig av husholdsinntekt. Internasjonal forskning viser at en økning av husholdsinntekt reduserer risiko for vold, omsorgssvikt og overgrep.

Lav husholdsinntekt utgjør en økt risiko for omsorgsovertagelse fra barnevernet. Substansielle negative endringer i tilgjengelige økonomiske ressurser i lavinntektsfamilier medfører en økt risiko for omsorgsovertagelse.

Sosial deltakelse & relasjoner til jevnaldrende

I Norge, som i de fleste andre land, er det en sosial gradient i rekruttering til og deltakelse i organiserte fritidsaktiviteter, på den måten at deltakelsen er lavere blant unge fra familier med lavere sosioøkonomisk status, der foreldre har lavere utdanning, i mindre grad deltar i yrkeslivet eller har lav inntekt. Det er begrenset med studier av sosial ulikhet i deltagelse i andre typer barne- og ungdomsorganisasjoner enn idrett i Norge.

Sammenhengen mellom sosioøkonomisk bakgrunn og idrettsdeltagelse lar seg best beskrive som en gradient, der andelen som deltar i idrett øker for hvert trinn man beveger seg oppover den «sosioøkonomiske stigen». De som befinner seg nederst på denne stigen har lavest idrettsdeltagelse, men det er ikke så store forskjeller mellom denne gruppen og den neste på stigen. Økningen i deltagelse skjer ganske jevnt fram til et punkt ganske høyt på den sosioøkonomiske stigen, der stigningen flater ut

Barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier forteller i intervjuundersøkelser om situasjoner der knapp økonomi gjør det vanskelig å delta i sosiale fritidsaktiviteter som koster penger. Det er også flere som rapporterer om opplevd mobbing og utestengelse fordi de ikke har råd til forbruks-goder som gir status i miljøer med jevnaldrende.

Det er også påvist sammenhenger mellom familieøkonomi og relasjoner til jevnaldrende blant ungdom. Barn og unge fra lavinntektsfamilier oppgir i mindre grad enn andre unge å ha en nær venn. Tidligere internasjonal forskning viser en svak til moderat sammenheng mellom ulike mål på familiens sosioøkonomiske status, herunder ulike inntektsmål, og sannsynlighet for å være utsatt for mobbing.

Svensk forskning viser at unge fra familier med inntekter i det laveste sjiktet på skolen de gikk på i større grad var utsatt for å bli avvist som venner av klassekameratene. På den andre side kunne de ikke påvise noen sammenheng mellom relativ husholdsinntekt og utsatthet for mobbing.

Det er særlig når oppvekst i lavinntektsfamilier påvirker mulighet til å delta på sosiale aktiviteter sammen med jevnaldrende det kan få uheldige konsekvenser i relasjoner til jevnaldrende, som avvising fra jevnaldrende og mobbing.

Kriminalitet

Sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og økt sannsynlighet for kriminell aktivitet er kompleks. Sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og kriminalitet er ikke entydig dokumentert i den tilgjengelige forskningen.

En omfattende norsk studie viser at sammenhengen mellom inntekt og kriminalitet er sterkest helt nederst i inntektsfordelingen. Samtidig viser den samme undersøkelsen at foreldrenes utdanning i større grad forklarer sammenhengen enn husholdsinntekten. Den observerte sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og kriminalitet, både med hensyn til siktelser, straff og fengslinger ser i større grad ut til å skyldes den indirekte effekten lav husholdsinntekt kan ha på familierelasjoner og familiestress, enn manglende tilgang på økonomiske og materielle ressurser.

Når forskerne sammenligner den relative betydningen av husholdsinntekt med den relative betydningen av foreldrenes utdanningsnivå finner de at foreldres utdanning i større grad kan forklare sammenhengen mellom sosioøkonomisk status i familien og sannsynlighet for kriminalitet enn husholdsinntekten.

6 Utvikling, utdanning og overgang til voksenroller

I dette kapittelet samler og systematiserer vi forskning som har undersøkt de mulige sammenhengene mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og utvikling, utdanning og overgang til voksenroller. Barns kognitive og sosioemosjonelle utvikling er sentral for muligheter i utdanningssystemet, og prestasjoner i utdanningssystemet er tett forbundet med muligheter og hindringer med hensyn til overgang til voksenroller som arbeid, ekteskapsinngåelse og familieetablering. Utviklingsutfall i barndom, muligheter og hindringer i utdanningssystem og overgang til voksenroller er også i stor grad forbundet med individers helse, både mental og fysisk. Dette tematiseres i det påfølgende kapittel 7. Avslutningsvis presenterer vi forskning som har undersøkt intergenerasjonell overføring av ulikhet.

Utviklingsutfall i barndom

Det finnes en god del studier som undersøker de mulige sammenhengene mellom oppvekst i lavinntekt og barns kognitive og sosioemosjonelle utvikling fram til ungdomsalder. Kognitiv utvikling handler, svært forenklet, om hvordan individer utvikler intelligens og forståelse av hvordan verden virker. Kognitiv utvikling kan måles på mange ulike måter i ulike faser gjennom oppvekst. Mange mål omfatter eksempelvis språkutvikling og forståelse eller ulike former for problemløsning. Sosioemosjonell utvikling er en samlebetegnelse på mål på tilknytning, evnen til å omgås andre samt håndtering og opplevelse av følelser. Mye av forskningen på sosioemosjonell utvikling som ble identifisert i denne kunnskapsoppsummeringen omfatter forskning på atferdsproblemer.

Utgangspunktet for interessen for den mulige sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige utfall med hensyn til både helse og utvikling gjennom barndommen bygger på forståelsen av at perioden fra fødsel fram til rundt 8-årsalder er en svært viktig, og ifølge noen, den viktigste perioden i livet med hensyn til utvikling (Irwin, Lori G. & Hertzman, 2007). I disse første leveårene er barnet også svært mottagelig for ekstern påvirkning og grunnlaget legges for barnas fysiske og mentale

utvikling og evner – som igjen er viktige for videre muligheter for vekst, helse og utvikling over livsløpet.

Kognitiv utvikling

I en studie som undersøkte drøyt 15 000 barn i Storbritannia fant de at oppvekst i lavinntektsfamilier var assosiert med både alvorlig og mindre alvorlig forsinket kognitiv utvikling ved 3 års alder (Emerson mfl., 2010). Denne studien bekreftes av en tilsvarende studie som kunne dokumentere sammenhenger mellom oppvekst i hushold med lav inntekt og økt sannsynlighet for sosioemosjonelle problemer ved 3-årsalder. Det er også dokumentert lavere skårer på kognitive tester som gjennomføres før skolestart ved 5-årsalder for barn som vokste opp i hushold med inntekter under fattigdomsgrensen i Storbritannia (Fomby, 2011).

En nyere studie på det samme datamaterialet fra Storbritannia (UK Millennium Cohort Study) dokumenterte at oppvekst i fattigdom, og da særlig vedvarende fattigdom påvirker kognitiv utvikling, målt som resultater på standardiserte tester (Dickerson & Popli, 2016). Barn som vokser opp i fattigdom i Storbritannia skårer signifikant lavere ved 3-, 5- og 7-årsalder enn jevnaldrende som ikke vokser opp i en fattig familie. Oppvekst i vedvarende fattigdom har en kumulativ negativ effekt på deres kognitive utvikling. Selv når forskerne kontrollerer for et bredt spekter av familierelaterte bakgrunnsfaktorer skårer barn som vokser opp i vedvarende fattigdom gjennom tidlig barndom nesten 20 prosent lavere på standardiserte tester enn barn som aldri har opplevd fattigdom.

En systematisk gjennomgang av 14 internasjonale forskningsartikler som undersøkte betydningen av familie- og skolemiljø for språkutvikling blant 4–6 år gamle barn fant støtte for at husholdsinntekt har betydning for språkutvikling (Carvalho, Lemos, & Goulart, 2016).

Også i Norge finner forskere at det er en sammenheng mellom husholdsinntekt og indikatorer på utviklingsnivå blant små barn (Schjølberg, Eadie, Zachrisson, Øyen, & Prior, 2011; Schjølberg mfl., 2008). En studie tok utgangspunkt i den norske mor-barn studien for å undersøke den mulige sammenhengen med et stort sett av kjente risikofaktorer på tidlig språkutvikling. De fant at en kombinasjon av tidlige nevrobiologiske og genetiske faktorer, sammen med kjennetegn ved familien, var assosiert med forsinket språkutvikling ved 18-måneders alder. Interessant for vårt formål er den

identifiserte signifikante og negative sammenhengen mellom husholdsinntekt og forsinket språkutvikling. Sammenlignet med barn i familier med høyere inntekter var det 23 prosent større sjans for forsinket språkutvikling blant barn som vokste opp i lavinntektshushold. Dette betyr at forskerne kunne identifisere lav inntekt som en av mange faktorer som påvirker språkutvikling, også kontrollert for foreldres utdanning og et sett av faktorer knyttet til kjennetegn ved husholdet, vilkår under svangerskap, barnets kjønn, tilstedeværelse av søsken, barnets temperament, om barnet gikk i barnehage og hvorvidt barnet snakket et annet språk hjemme enn norsk. Et annet interessant funn var at sammenhengen mellom husholdsinntekt og forsinket språkutvikling bare var signifikant for familiene med de laveste inntektene. Studien finner altså en kvalitativ forskjell mellom lavinntektsgruppen og de andre inntektsgruppene – og identifiserer altså ikke bare en sosial gradient. Forklaringskraften i analysene er derimot relativt lav – dette betyr at det er i hovedsak er andre, uobserverte faktorer som påvirker barns språkutvikling.

En norsk studie av kognitive ferdigheter brukte et utvalg av norske barn i aldersgruppen 8–12 år for å undersøke den mulige sammenhengen mellom ulike dimensjoner av sosioøkonomisk status i familien og kognitiv utvikling (Eilertsen mfl., 2016). Studien konkluderte med at både mors og fars utdanningsnivå er relatert til kognitiv utvikling, men at det tyder på at mors utdanning betyr mest. Studien fant ingen sammenheng mellom husholdsinntekt og kognitive ferdigheter blant barn i aldersgruppen 8–12 år. Forskerne tolker funnene i tråd med internasjonal litteratur på feltet, som viser at inntekt bare påvirker kognitive ferdigheter dersom lav inntekt betyr at foreldre ikke har mulighet til å investere i et kognitivt stimulerende læringsmiljø (Gershoff, Aber, Raver, & Lennon, 2007). Konklusjonen til forskerne er at det i en norsk kontekst er såpass god omfordeling av ressurser og såpass gode støttende og kompensierende tiltak tilgjengelige for lavinntektsfamilier, at lav inntekt ikke nødvendigvis fører til manglende muligheter til investering i et godt kognitivt læringsmiljø.

Sosioemosjonell utvikling

En god del internasjonal forskning har funnet at fattigdom og oppvekst i lavinntektsfamilier gjennomgående er relatert til tidlig utvikling av atferdsproblemer som aggressiv atferd og opposisjon i tidlig alder for barn fra fødsel

og fram til førskolealder (Shaw & Shelleby, 2014; Violato, Petrou, Gray, & Redshaw, 2011).

En nederlandsk studie dokumenterte «vanskeligere» temperament hos seks måneder gamle barn som vokste opp i familier med lav inntekt. Undersøkelsen fant at deler av forskjellene i temperament kunne forklares av familiestress og mors mentale helse (Jansen mfl., 2009).

En studie av sammenhengen mellom fattigdomsdynamikk, foreldres mentale helse og atferdsproblemer fant at variasjoner i husholdsinntekt i et lavinntektsutvalg påvirket risiko for økt forekomst av eksternaliserende atferdsproblemer blant 11-åringer (Fitzsimons, Goodman, Kelly, & Smith, 2017). En nedadgående økonomisk mobilitet, til under fattigdomsgrensen i Storbritannia, var assosiert med en økning i atferdsproblemer.

Også i Norge finner en studie at husholdsinntekt er assosiert med atferdsproblemer (Zachrisson & Dearing, 2015). Studien benyttet et populasjonsutvalg for å undersøke hvordan endringer i husholdsinntekter påvirket endringer i eksternaliserende og internaliserende problematferd blant små barn i aldersgruppen 18 til 36 måneder. En økning i husholdsinntekt reduserte risiko for atferdsproblemer mens en reduksjon i husholdsinntekt økte risikoen. Særlig for barn i lavinntektsfamilier identifiserte studien at endringer i husholdsinntekt predikerte endringer i atferdsproblemer. Også endringer i andre egenskaper ved familien, knyttet til mors yrkesdeltagelse og overgang fra en-foreldre til to-forelderhushold reduserte risiko for atferdsproblemer.

En internasjonal systematisk gjennomgang av assosiasjoner mellom lav sosioøkonomisk status hos foreldre og sannsynlighet for utvikling av ADHD fant gjennomgående støtte for en slik sammenheng. Gjennomgangen inkluderte 42 studier, der 35 fant en signifikant sammenheng mellom lav sosioøkonomisk status og risiko for ADHD. En meta-analyse indikerer at sannsynligheten for utvikling av ADHD er 1.85–2.21 ganger større blant barn som vokser opp i familier med lav sosioøkonomisk status sammenlignet med familier som har høy sosioøkonomisk status. Gjennomgangen inkluderte studier som benyttet ulike mål på sosioøkonomisk status, også husholdsinntekt og indikasjoner på lavinntekt og fattigdom. Forfatterne registrerte likevel store forskjeller i størrelse på sammenhengene og konkluderer med at sammenhengen mellom lav sosioøkonomisk status og risiko for ADHD, for en stor del medieres av faktorer som knytter lav sosioøkonomisk posisjon til mental helse hos foreldre (A. E. Russell, Ford, Williams, & Russell,

2016). Vår gjennomgang har også funnet nordiske og norske studier som ser på den mulige sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og ADHD.

En svensk populasjonsstudie av barn født i perioden 1992–2000 fant en klar sammenheng mellom tidlig oppvekst i lavinntektsfamilier og økt risiko for ADHD senere i barndom og ungdomstid, sammenlignet med barn som vokser opp i familier med høyere inntekt (Larsson, Sariaslan, Långström, D’Onofrio, & Lichtenstein, 2014). For å utelukke uobserverte seleksjonsfaktorer benyttet forskerne blant annet søsken og søskenbarnssammenligninger. Søsken og søskenbarn deler stabile aspekter av familiekjennetegn og deler av DNA. Også andre kjennetegn ved familien, som for eksempel foreldres mentale helse, innvandringsbakgrunn og mødres alder ved fødsel, sammen med bakenforliggende uobserverte familiefaktorer, er assosiert med risiko for ADHD. Forskerne fant likevel sammenheng mellom husholdsinntekt og ADHD. Dette betyr at forskerne kunne identifisere relativt robuste indikatorer på kausale sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og senere diagnostisering av ADHD.

Også i en norsk studie av ungdom i aldersgruppen 16–19 år finner forskerne en sannsynlig sammenheng mellom familieøkonomi og symptomer på ADHD. Forskerne benytter ungdoms egen opplevelse av familiens økonomiske velstand som mål på husholdsinntekt sammen med mål på familiens forbruksmuligheter. Studien dokumenterer at unge som opplever familiens økonomiske velstand som dårlig, rapporterer flere symptomer på ADHD (Bøe, Dearing, Stormark, & Zachrisson, 2017).

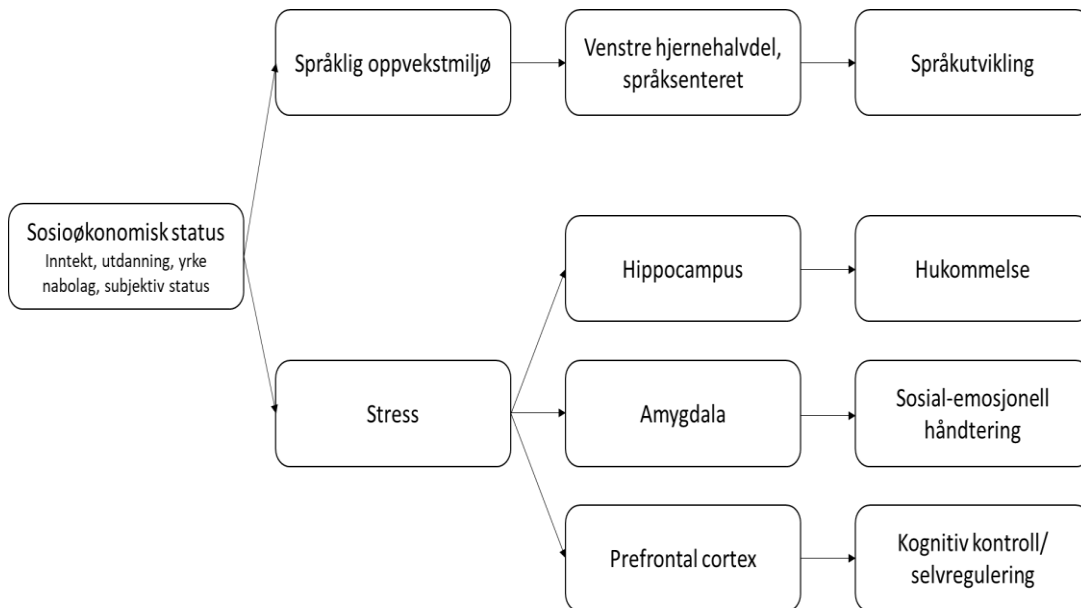
En nyere svensk studie finner at selv om økonomisk risiko i familien, definert som mottak av offentlige ytelser, virker inn på risiko for utvikling, diagnostisering og behandling av ADHD fram til voksen alder, er det opphopning av risikofaktorer, som blant annet kan finnes hos barn som vokser opp i lavinntektsfamilier, som i størst grad fører til økt risiko (Björkenstam, Björkenstam, Jablonska, & Kosidou, 2018).

Mekanismer

Det er en økende forståelse for – og forskningsmessig interesse for de mulige sammenhengene mellom sosioøkonomisk status under oppvekst og biologisk utvikling blant barn og unge. Det er blant annet en god del forskning som undersøker sammenhengene mellom økonomiske faktorer i husholdet,

hjerneutvikling og nevrokognitive utfall hos barn og unge. Figur 9 (Brito & Noble, 2014; Ursache & Noble, 2016) viser en oversikt over tenkte mekanismer for hvordan sosioøkonomisk status i hushold kan påvirke utfall som språk, hukommelse, sosio-emosjonell prosessering og kognitiv kontroll/selvbeherskelse. Med unntak av språkutvikling kan de fleste sammenhengene knyttes til familiestress hypotesen.

Figur 9. Nevrokognitiv utvikling i en sosioøkonomisk kontekst.

Forskning på sammenhengen mellom sosioøkonomisk status og hjernen er et ganske nytt felt. Dette betyr blant annet at forskningen i mange tilfeller gjennomgående har en noe underutviklet forståelse og konseptualisering av sosioøkonomisk status generelt og lavinntekt og fattigdom spesielt (Ursache & Noble, 2016).

Som vi ser av figur 9 er det to hovedspor som kan brukes for å forklare sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier via nevrokognitiv utvikling til uheldige utfall senere i livsløpet. Det første sporet går via det språklige oppvekstmiljøet. Mye forskning viser at det er en sammenheng mellom foreldrenes utdanning og sosioøkonomiske status og språklig oppvekstmiljø i familien. Språklig oppvekstmiljø har viktige effekter på hjerneaktivitet og utvikling.

Det andre tenkte hovedsporet antyder at sosioøkonomisk status i husholdet kan påvirke nevrokognitiv funksjon gjennom stressnivå. Som vi viste i modellene i kapittel 4 kan lav sosioøkonomisk status forårsake stress

gjennom en rekke spor, inkludert både fysiske og sosiale kjennetegn ved oppvekstmiljøet som for eksempel foreldrestil, trangboddhet, støy, uforutsigbar hverdag eller mangel på rutiner. Disse kjennetegnene forventes å kunne skape fysiologiske stressresponser hos barn som i hjernen gjerne observeres i områder som prefrontal cortex, hippocampus og amygdala (for en gjennomgang og forklaring se: (Brito & Noble, 2014; Johnson, Riis, & Noble, 2016a)).

Selv om språkesponering og stress tilbyr bestemte hovedspor av hypoteser om hvordan sammenhengen mellom sosioøkonomisk status i oppvekst og nevrokognitiv funksjon er, er disse sannsynligvis ikke uavhengige av hverandre. Det kan for eksempel være slik at stressnivået i husholdet virker inn på språkutvikling ved å redusere tid og ressurser foreldre har til å delta i språklig samhandling med barna. Det kan også være slik at kortisolnivåer i barns hjerner påvirker deler av hjernen som er effektivt i stand til å forholde seg til språkstimuli. Høye kortisolnivåer (stress) kan gjøre det vanskeligere å forholde seg til komplekse syntaktiske strukturer, men kan føre til raskere aktivering av fryktrelatert innhold.

Forskning har altså påvist sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og en rekke utviklingsrelaterte utfall, både kognitive og sosioemosjonelle. Flere sannsynlige mekanismer er identifisert. Disse er særlig knyttet til familie-stress. Også negative endringer i husholdsinntekt er av betydning. Forsinket kognitiv utvikling og sosioemosjonelle problemer kan få negative konsekvenser for den enkeltes muligheter, blant annet i form av tilpasningsproblemer og redusert læringsutbytte i skolen.

Utdanning

Det finnes en stor mengde internasjonal, nordisk og norsk forskning som sannsynliggjør en sammenheng mellom sosioøkonomisk posisjon i familien under oppvekst og ulike former for uheldige utdanningsrelaterte utfall. Det meste av forskningen undersøker sosioøkonomisk posisjon generelt. De færreste studiene har et fokus på barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier spesielt. Det finnes også en del forskning som forsøker å identifisere en kausal sammenheng mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og dårligere tilpasning, prestasjoner og oppnåelse i utdanningssystemet. De tenkte mekanismene er komplekse og kan spille seg ut direkte gjennom mangler på

læringsressurser i hjemmet eller for eksempel manglende støtte og oppfølging av utdanning fra foreldre.

Vi tar som utgangspunkt at assosiasjonen mellom husholdsinntekt og tilpasning, prestasjoner og utfall i utdanningssystemet er etablert, og presenterer her i hovedsak forskning som forsøker å identifisere den mulige kausale sammenhengen mellom husholdsinntekt og uheldige utdanningsrelaterte utfall i Norge og Norden. I tillegg inkluderer vi sentrale studier som forsøker å identifisere noen av mekanismene som kan forklare den observerte sammenhengen mellom husholdsinntekt og uheldige utdanningsrelaterte utfall.

En norsk studie undersøker effekten av husholdsinntekt på unges karakterer gjennom en søskenanalyse (Elstad & Bakken, 2015). Ved å benytte søskenanalyse antar man at man ikke bare kontrollerer for observerte kjennetegn ved familien, men også for uobserverte tids-uavhengige kjennetegn ved familie og oppvekstmiljø, noe som i større grad gjør det mulig å identifisere kausale effekter. Studien analyserte registerdata som inkluderte informasjon om alle 16-åringene som fikk standpunktkarakterer i perioden 2002–2011. Studien konkluderte med at variasjoner i husholdsinntekt kun har en moderat effekt på standpunktkarakterer fra grunnskolen. Et særlig interessant funn fra studien for vårt formål er observasjonen av relativt sterkere sammenhenger mellom inntekt og karakterer i lavinntektsfamilier. Studien finner særlig sterke inntektseffekter blant de 5 prosent familiene med de laveste inntektene. Forskerne konkluderer med at lav inntekt utgjør en hindring for barns skoleprestasjoner.

En finsk studie undersøkte hvordan oppvekst i familier med inntektsfattigdom eller mottak av sosialhjelp var forbundet med sannsynligheten for å ha gjennomført videregående opplæring innen fylte 22 år (Kallio, Kauppinen, & Erola, 2016). Studien benytter finske registerdata og anvender søskenanalyser for å analysere de mulige sammenhengene. Studien dokumenterer at erfaring med fattigdom i husholdet er en risikofaktor for å ikke gjennomføre videregående opplæring. Risikoen er særlig sterk for barn og unge som vokser opp i fattige familier som mottar sosialhjelp. Forskerne identifiserer også en kumulativ effekt av langtids-sosialhjelpsmottak. Jo lenger perioder familien mottar sosialhjelp, jo lavere er sannsynligheten for at barn og unge skal fullføre videregående opplæring. Samtidig er det slik at variasjonen i effekt innad i gruppen av barn og unge som vokser opp i familier med fattigdomserfaring er betydelig større enn variasjonen i

gruppen av barn og unge som vokser opp i familier som ikke er fattige i observasjonsperioden. Dette tyder på at det er en rekke ikke-økonomiske faktorer som modifierer sammenhengen mellom lav sosioøkonomisk status og gjennomføring av videregående opplæring.

En dansk undersøkelse har dokumentert at en stor del av den observerte sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og manglende gjennomføring av videregående utdanning forklares av sosiale problemer i familien. (Larsen, Jensen, & Jensen, 2014). Sosiale problemer i familien, som alkoholmisbruk, kriminalitet, psykofarma og omsorgsovertagelse av barnevernet forklarer i forskernes modeller mellom 20 og 30 prosent av de sosioøkonomiske forskjellene i utdanningsoppnåelse.

En norsk studie fant en sammenheng mellom selvopplevd velstand i familien og grad av sosial inkludering i skolen målt som relasjon til lærere og medelever (Veland, Midthassel, & Idsoe, 2009).

En dansk undersøkelse fant relativt klare assosiasjoner mellom husholdsinntekt og risiko for frafall fra påbegynt videregående opplæring (Winding & Andersen, 2015). Studien fulgte et utvalg av unge født i 1989 fram til 21-årsalder. Forskerne konkluderte med at dårlige relasjoner til lærere og klassekamerater forklarte en stor del av de observerte sosioøkonomiske forskjellene i risiko for frafall.

Med utgangspunkt i de danske tidsbruksundersøkelsene har forskere undersøkt den mulige sammenhengen mellom sosioøkonomisk status i familien, tid foreldre bruker sammen med barna, hvilke aktiviteter de gjør sammen og hvordan dette eventuelt henger sammen med prestasjoner i skolen (Thomsen, 2015). Studien kombinerer tidsregistreringer fra begge foreldre der disse bor sammen. Aktiviteter sammen med barna deles i to hovedkategorier. En kategori omtales som utviklende aktiviteter og en annen omtales som ikke-utviklende aktiviteter. Den første inkluderer tid brukt til å lese, leke, samtale og undervise barna, mens den andre inkluderer tid brukt på fysisk pleie, tilsyn og å følge barna til ulike aktiviteter. Studien finner en klar sammenheng mellom tid brukt sammen med barna og utfall i form av karakterer på skriftlige nasjonale prøver i dansk og matematikk når barna var rundt 16 år. Studien dokumenterte også en signifikant positiv sammenheng mellom tid brukt på utviklende aktiviteter og utfall blant familier med lav sosioøkonomisk status, men ikke blant familier med høy sosioøkonomisk

status. Den positive sammenhengen drives særlig av barn og unge i lavinntektsfamilier som tilbringer mer enn 20 minutter sammen med en eller begge foreldre med utviklende aktiviteter. Dette betyr at hvor mye tid foreldre bruker på utviklende aktiviteter sammen med barna er særlig viktig for barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier.

Dette funnet finner god støtte i en systematisk gjennomgang av internasjonal forskning på faktorer som bidrar til skoleprestasjoner og tilpasning blant grunnskolebarn fra familier med lav sosioøkonomisk status (Watkins & Howard, 2015). Gjennomgangen samlet 30 engelskspråklige artikler publisert i perioden mellom 1994 og 2014 med ulik metodisk tilnærming, inkludert kvalitative, kvantitative og studier som benyttet mixed method design. Gjennomgangen dokumenterte foreldres skoleinvolvering, foreldres forventninger til barnas prestasjoner samt varme-, responsive og konsistente foreldrestiler som de viktigste faktorene for å forklare skoleutfall blant barn som vokser opp i familier med lav sosioøkonomisk status.

Det finnes også forskning som har undersøkt de mulige ulike effektene av familieressurser på skoleutfall for henholdsvis gutter og jenter. En svensk studie finner at tilgjengelige sosioøkonomiske ressurser i familien betyr mer for unge jenter enn for gutter for å forklare skoleutfall (Brännlund, & Edlund, 2017).

Mye internasjonal forskning har undersøkt hvorvidt tidspunkt for eksponering for lavinntekt og fattigdom i familien påvirker uheldige utdanningsrelaterte utfall. Hovedtyngden av denne litteraturen er fra USA. Konklusjonen i mange av disse studiene er at det særlig er lavinntekt i de tidlige stadiene av barndom, heller enn lavinntekt senere i barndom og ungdomstid, som er av betydning for barnas akademiske suksess (Heckman & Mosso, 2014). Samtidig er det pekt på at konklusjonene ikke er entydige – og at sammenhengene jevnt over er relativt svake (Cunha, Heckman, Lochner, & Masterov, 2006).

Det er ikke gitt at konklusjonene fra studier i USA kan overføres til en norsk eller nordisk kontekst. Vår gjennomgang identifiserte noen få nordiske studier som forsøkte å dokumentere den mulige sammenhengen mellom tidspunkt for eksponering for lavinntekt eller fattigdom og utdanningsrelaterte utfall.

En dansk studie undersøkte den mulige sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og tre utdanningsrelaterte utfall (Humlum, 2011).

De undersøkte tidspunkt for eksponering for lavinntekt i fire aldersgrupper i aldersspennet mellom 0 og 15. Studien dokumenterte små og ikke-signifikante effekter av oppvekst i en lavinntektsfamilie for alle aldersgrupper for utfall relatert til leseferdigheter (PISA), gjennomføring av ungdomsutdanningen og avgangskarakterer fra ungdomsskolen. Undersøkelsen avdekker likevel at korrelasjonen mellom lav husholdsinntekt og skolerresultater er sterkere for de eldste barna enn for de yngste barna. Selv om sammenhengene er svake antyder studien at lavinntekt senere i barndommen er sterkere forbundet med svakere skoleprestasjoner enn lavinntekt i tidlig barndom.

En studie av 600 000 norske barn i aldersgruppen 1–16 år født i 1970-årene ble fulgt gjennom perioden fram til 2006 gjennom registeropplysninger (Tominey, 2010). Studien har tilgang på detaljert informasjon om husholdsinntekt. Forfatteren stiller spørsmålet om hvordan brå endringer i husholdsinntekt blant annet påvirker barnas utdanningsoppnåelse. Studien undersøkte hvordan henholdsvis forbigående og permanente endringer i husholdsinntekten virket. Både forbigående og permanente endringer i husholdsinntekten hadde effekter på utdanningsrelaterte utfall målt som antall år i utdanning, frafall fra videregående skole og overgang til høyere utdanning. Effektene av permanente endringer i husholdsinntekt hadde større effekter enn forbigående endringer og hadde større effekt jo tidligere i livet barna opplevde disse.

En norsk studie brukte norske registerdata for å studere betydningen av foreldres plutselige inntektsfall relatert til nedleggelse av arbeidsplasser for barns skolekarakterer i 16-årsalderen (Rege, Telle, & Votruba, 2011). Studien fant en negativ effekt av fall i husholdsinntekt i de tilfellene der inntektsfallet skyldtes at det var faren i husholdet som mistet jobben, men ikke i de tilfellene der det var mor som mistet jobben. Forfatterne antyder at inntektsfall relatert til arbeidsledighet i en norsk kontekst er relativt begrenset på grunn av gode økonomiske støtteordninger og at et relativt godt arbeidsmarked tilbyr muligheter til å komme tilbake i arbeid. Forskerne konkluderer med at effekten på barns utdanningsrelaterte utfall av fall i husholdsinntekt som følge av nedleggelser i hovedsak skyldes det mentale presset som arbeidsledighet legger på familien som foreldrene ikke evner å skjerme barna fra. Tidligere forskning har vist at menn rammes hardere av

jobbtap med hensyn til mental helse enn kvinner siden menns identitet i større grad er knyttet til arbeidet enn kvinnenens.

I et naturlig eksperiment som benyttet den norske oljeboomen på 1970-tallet har forskere undersøkt betydningen av en relativt plutselig (og uventet) økning i husholdsinntekten for barns senere utdanningsoppnåelse, sannsynlighet for frafall fra videregående skole og IQ som voksen (Løken, 2010; Løken, Mogstad, & Wiswall, 2012). I disse studiene finner de evidens for en ikke-lineær sammenheng mellom betydningen av husholdsinntekt og barns skoleprestasjoner. Dette betyr blant annet at effekten er størst for lavinntektsfamilier.

Studier som har benyttet lignende naturlige eksperimenter kommer til tilsvarende konklusjoner også andre steder i verden. I flere undersøkelser som har benyttet data fra et område der barn fra en indianerstamme fikk utdelt deler av avkastningen fra et lokalt kasino finner at en barn som bor i en husstand som får økt inntekt på grunn av kasinoet gjennomfører flere års skolegang (Akee mfl., 2010).

Det finnes også en del forskning som forsøker å identifisere mulige sammenhenger mellom sosioøkonomiske ressurser hos besteforeldre og utdanningsrelaterte utfall. En systematisk gjennomgang og meta-analyse tar utgangspunkt i 69 publiserte analyser og antyder at det, uavhengig av foreldres sosioøkonomiske ressurser, er en sammenheng mellom foreldres sosioøkonomiske ressurser og barnebarns utfall i utdanningssystemet. Meta-analysen antyder at besteforeldres direkte betydning er substansiell. Gjennomgangen viser at besteforeldres sosioøkonomiske status er av særlig betydning for barn og unge som vokser opp i familier med relativt få sosioøkonomiske ressurser (Anderson, Sheppard, & Monden, 2018).

Lignende konklusjoner trekkes også med hensyn til formue i en nordisk kontekst. En svensk studie fant relativt sterke sammenhenger mellom besteforeldres formue og barnebarns utdanningsprestasjoner som bare delvis ble mediert av foreldrenes sosioøkonomiske kjennetegn og formue (Hällsten & Pfeffer, 2017).

Det meste av forskningen på den observerte sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utdanningsrelaterte utfall anvender sosiale forklaringsmodeller. Samtidig finnes det et voksende tilfang av forskning som forsøker å inkorporere sosiale, biologiske og nevrobiologiske forklaringsmodeller og mekanismer for å forklare den observerte

sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og ulike utfall i utdanning. En nyere gjennomgang av forskning på sammenhengene mellom sosioøkonomisk status under oppvekst, utvikling av nevrokognitive funksjoner og nevrobiologiske utviklingsbaner, tar for seg både eksterne og interne faktorer som kan føre til problemer med oppmerksomhet og læring (Schibli, Wong, Hedayati, & D'Angiulli, 2017). I tillegg omfatter gjennomgangen forskning som ser ut til å motvirke negative utfall.

Et gjennomgående nevrokognitivt funn er at barn fra lavinntektsfamilier og familier med lav sosioøkonomisk status behandler informasjon mindre selektivt enn barn fra familier med bedre råd og høyere sosioøkonomisk status. De er for eksempel i større grad tilbøyelige til tregere filtrering av informasjon som er mindre relevant for konkrete oppgaver i en oppgavefokuset laboratoriekontekst (selektiv oppmerksomhetssvikt). Selektiv oppmerksomhetssvikt kan lokaliseres til et dopaminrelatert nevrokognitivt system (MsCL-DA). Kaotiske omgivelser (familiestress for eksempel), sosial isolering og deprivasjon assosiert med lav sosioøkonomisk status, kan igangsette stress-responser som impliserer en ubalanse mellom dopamin systemet og angst-trekk. Forskningen sannsynliggjør plausible interaksjoner mellom sosioøkonomiske trekk og omgivelser relatert til lavinntekt som modifierer selektiv oppmerksomhet, noe som igjen kan føre til sårbarhet for kognitiv utvikling og utdanningsprestasjoner. Forsknings-tradisjonen viser også at positive rollemodeller, foreldrestil og trening på selv-regulering kan øke individers resiliens.

Nyere forskning har også undersøkt hjerneutvikling for å forsøke å forstå den mulige sammenhengen mellom oppvekst i fattigdom og uheldige skolerelaterte utfall. En amerikansk longitudinell studie koblet MR-bilder av hjernen hos barn og unge i aldersgruppen 4–22 år med sosiodemografiske data. Studiegruppen ble fulgt opp med 24 måneders intervaller over totalt tre perioder (Hair, Hanson, Wolfe, & Pollak, 2015). Studien fant sammenheng mellom fattigdom etter et amerikansk fattigdomsmål, og strukturelle forskjeller i flere områder i hjernen som tidligere forskning har assosiert med skoleferdigheter. Den sterkeste sammenhengen ble funnet blant barn fra de fattigste husholdene. Barna fra lavinntektsfamiliene skåret fire til sju poeng lavere på standardiserte tester og forskerne konkluderte med at så mye som 20 prosent av denne forskjellen kunne forklares av forsinket modning i de frontale og temporale lobene. Forskerne konkluderer med at sammenhengen

mellom fattigdom og barns læring og prestasjoner medieres av strukturell hjerneutvikling.

Nyere forskning antyder også at genetisk variasjon spiller en viktig, men ikke eksklusiv rolle, i utdanningsrelaterte forskjeller og at disse er knyttet til familiens sosioøkonomiske posisjon (Krapohl & Plomin, 2016).

Overgang til voksenroller

Overgang til arbeid er bare en av flere sentrale observerbare overganger fra ung til voksen som kan preges av oppvekst i lavinntektsfamilier, erfaringer med fattigdom og mangel på økonomiske ressurser. Mange av disse overgangene er også mer eller mindre uløselig knyttet til hverandre. Ferdigstillelse av utdanning henger i mange tilfeller sammen med muligheten til å komme i arbeid. Det å ha lønnsinntekt påvirker muligheten til å frigjøre seg fra foreldre, starte egen familie og investere i egen bolig (Hammer & Hyggen, 2013).

Med utgangspunkt i panelundersøkelsene fra de europeiske husholdsundersøkelsene (ECHP) er det blant annet undersøkt hvordan fattigdomserfaringer blant unge i aldersgruppen 18–29 i ulike deler av Europa virker over tid – og hvordan de påvirker sannsynlighet for arbeidsledighet og tidspunktet for å flytte hjemmefra. Definisjonen som benyttes på fattigdom er EUs husholdsbaserte fattigdomsmål (Ayllón, 2015). Undersøkelsen benytter robuste statistiske metoder og dokumenterer blant annet tilstandsavhengighet knyttet til fattigdomserfaring i perioden som ung og ung voksen. Dette betyr at fattigdomserfaringen i seg selv påvirker sannsynligheten for senere perioder med lavinntekt og fattigdom. Undersøkelsen dokumenterer videre at denne tilstandsavhengigheten utspiller seg ulikt i ulike deler av Europa. Mens den i de skandinaviske landene er relativt kortvarig er det vanskeligere å komme seg ut av fattigdom for unge i sør-europeiske land som Spania og Italia.

Undersøkelsen dokumenterer også en sammenheng mellom fattigdom og tidspunkt og sannsynlighet for å flytte hjemmefra i Skandinavia. Fattigdomserfaring i perioden som ung voksen reduserer sannsynligheten for å flytte hjemmefra på kort sikt, men mister betydning over tid. Det er også slik at tidligere fattigdomserfaring påvirker sannsynlighet for overgang til arbeid negativt over hele Europa. Det er mellom fire og sju prosentpoengs lavere

sjanse for overgang til arbeid dersom de unge har vært eller er i et lavinntektshushold. Overgang til arbeid og det å flytte hjemmefra er tett forbundet i middelhavslandene og i kontinentaleuropeiske landene (som Tyskland og Frankrike), men denne relasjonen er i hovedsak fraværende i de skandinaviske landene. En konklusjon som trekkes fra denne studien, med mulige konsekvenser for tiltak og politikktutvikling, er betydningen av å gjøre tilgang til og overgangen til eget bosted enklere for unge. Dette er særlig viktig i de nordiske landene (Ayllón, 2015).

Også i Norge finnes det noe forskning som forsøker å avdekke de mulige sammenhengene mellom ungdomstid i hushold med relativt lav inntekt og ressurser og overganger inn i voksenroller. I motsetning til det å flytte hjemmefra viser det meste av forskning at unge fra lavinntektsfamilier gjennomgående inngår første ekteskap og samboerskap tidligere enn unge fra familier med relativt sett høyere inntekter. Dette kan blant annet henge sammen med at unge fra lavinntektsfamilier i større grad tar kortere utdanninger og dermed gjennomfører overgangen til voksenlivet tidligere. En norsk undersøkelse bekrefter funn fra andre deler av den vestlige verden og finner at det er en negativ effekt av økende familieinntekt på tidspunkt for første samlivsinngåelse. Dette betyr at unge fra familier med relativt lav inntekt inngår etablerte samlivsrelasjoner som ekteskap og samboerskap tidligere enn unge fra familier med bedre råd (Wiik, 2008).

En finsk studie benyttet registerdata om barn og unge som var 12–15 år i 1987 og fulgte dem til det året de fylte 37 år. Studien inkluderte i tillegg informasjon om foreldrenes utdanning og inntekt. Forskerne identifiserte typiske livsløp inn i voksen alder for å undersøke om og hvordan kjennetegn ved foreldre påvirket typiske overganger til voksenlivet gjennom det å ferdigstille utdanning, flytte hjemmefra, delta i yrkeslivet, inngå ekteskaps- eller samboerrelasjoner samt bli foreldre. De unges utdanningsvalg og livsbaner var påvirket av deres foreldres utdanningsnivå. Undersøkelsen viste videre at foreldres ressurser, og da særlig foreldres inntekt, predikerte hvilke livsbaner de unge gikk inn i. Unge fra familier i den laveste inntektsgruppen flyttet hjemmefra nesten ett år tidligere, inngikk i par-relasjon mer enn ett og et halvt år tidligere og fikk sitt første barn tre år tidligere enn unge fra familier i den høyeste inntektsgruppen. Ved 37-årsalder hadde mindre enn ti prosent av unge fra den laveste inntektsgruppen høyere utdanning sammenlignet med nær 40 prosent av unge fra den høyeste inntektsgruppen. Ved

37-årsalder hadde de unge som kom fra familier med de laveste inntektene i gjennomsnitt opplevd 33 måneders arbeidsledighet sammenlignet med 14 måneder for de som kom fra familier med de høyeste inntektene. Særlig for de livsbanene som innebar de laveste utdanningsnivåene for de unge ble det identifisert tydelige kjønnsforskjeller, der kvinner gikk inn i baner dominert av tidlig par-relasjon og foreldreskap, mens menn forble uten partner og uten barn (Sirniö, Kauppinen, & Martikainen, 2017).

En dansk undersøkelse undersøker den mulige sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt, tidspunkt for eksponering for lavinntekt gjennom oppvekst og en rekke ulike utfall knyttet til arbeids- og ekteskapsmarkedet (Lesner, 2017). Undersøkelsen anvender søskenvariasjon for å identifisere mulige kausale effekter av oppvekst i fattigdom – og også beregne størrelsen på denne effekten. Dette er en metode som egner seg godt for å kontrollere for andre, ofte uobserverbare faktorer knyttet til foreldre og omgivelser. Den potensielle forskjellen i antall år med eksponering for fattigdom mellom søsken tillater identifikasjon av marginaleffekten av å tilbringe ett ekstra år i fattigdom gjennom oppveksten. Studien bygger på et rikt og robust registermateriale.

Som indikasjon på fattigdom benyttes husholdsinntekt under halvparten av medianinntekten i Danmark i et gitt år (OECD, modifisert skala). Studien dokumenterer at eksponering for fattigdom i oppveksten har konsekvenser både i arbeids- og ekteskapsmarkedet.

I arbeidsmarkedet dokumenteres det at individer som opplever fattigdom i oppveksten har lavere inntekt, dårligere arbeidsmarkedstilknytning og har dårligere jobber. De har dårligere jobber vertikalt, med hensyn til ansettelse i sektorer som er dårligere betalt, og horisontalt, med hensyn til stilling innad i sektoren.

I ekteskapsmarkedet etableres det en sammenheng mellom fattigdom i oppvekst og lavere sannsynlighet for ekteskap, samboerskap og det å ha barn i 30-årsalderen.

I tillegg til de generelle etablerte sammenhengene mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall i arbeids- og ekteskapsmarkedet, undersøker studien betydningen av varighet og tidspunkt for eksponering for fattigdom. Studien dokumenterer de sterkeste negative effektene av oppvekst i fattigdom i de siste årene av obligatorisk skolegang, i 14–15-årsalderen.

Her utgjør ett ekstra år med eksponering for fattigdom en reduksjon i personlig inntekt på 6,4 prosent som voksen.

Dette betyr at fattigdomserfaring i de årene der viktige beslutninger om utdanning tas ser ut til å være av stor betydning for framtidige utfall. Studien konkluderer med at en oppvekst i fattigdom kan påvirke utdanningsvalg. Utdanningsvalg er avhengige av både offentlige og private investeringer – offentlige investeringer gjennom utdanningssystemet, og private investeringer fra foreldrene. Konklusjonen og forklaringen i studien legger vekt på utdanningsvalg fordi valg av type utdanning og yrke vil påvirke, ikke bare framtidige muligheter for konsum og jobbstabilitet, men også hvilke typer av nettverk de eksponeres for. Både framtidig inntektsnivå og nettverk har en effekt på muligheter i ekteskapsmarkedet – altså om en anses som en attraktiv partner.

Studien legger altså til grunn at for å forstå de brede konsekvensene av en oppvekst i fattigdom må man studere konsekvenser både i arbeids- og ekteskapsmarkedet. Studien viser at den del av disse effektene skyldes karrierevalg. Individuer som er eksponert for fattigdom i oppvekst går tidligere ut i arbeidsmarkedet, tar kortere utdanning og oppnår lavere standpunktskarakterer fra videregående opplæring – hvis de går over til høyere utdanning.

Studien finner videre at oppvekst i lavinntektsfamilier øker sannsynligheten for at individer ender i mer kjønnssegregerte utdanninger og sektorer – noe som i seg selv kan påvirke sannsynlighet for å treffe riktig i ekteskapsmarkedet.

I tillegg til å undersøke konsekvensene av oppvekst i lavinntekt ser studien nærmere på den mulige ekstrabelastningen av simultane sjokk på husholdet knyttet til skilsmisse, arbeidsledighet eller flytting, uten at dette ser ut til å påvirke effekten av oppvekst i lavinntekt i særlig grad. Effektene ser heller ikke ut til å bli drevet av en potensiell intergenerasjonell overføring av trygdeavhengighet. Studien finner derimot at det er en sosial gradient i effektene av fattigdomserfaring under oppvekst, på den måten at barn med lavt utdannede foreldre rammes hardere enn barn med høyt utdannede foreldre. Dette indikerer at foreldre med større tilgang på ikke-økonomiske ressurser kan kompensere for mangel på økonomiske ressurser.

Intergenerasjonell overføring av fordeler og ulemper

Intergenerasjonell overføring av fordeler og ulemper har stått sentralt i mye av den samfunnsvitenskapelige forskningen gjennom flere tiår. Hvis det er sånn at det er en sterk sammenheng mellom foreldres sosioøkonomiske status, oppvekst i lavinntekt og uheldige utfall knyttet til individets inntekt, yrkestilknytning, sosiale klasse og utdanning vil det være vanskelig for barn fra fattige familier å unnsnippe en uheldig start i livet – og ulikhetene i samfunnet vil bestå. Disse ulikhetene kan ha negative konsekvenser for den enkelte, men også på et samfunnsøkonomisk nivå. For den enkelte betyr det at målet om like muligheter for alle ikke er realistisk oppnåelig. I tillegg kan det bety at samfunnet mister tilgang på evnene og talentene hos de fra fattigere familier som ikke fullt ut får mulighet til å utvikle disse og leve opp til sitt fulle produktive potensiale.

Forskning viser at genetisk overføring fra en generasjon til en annen alene bidrar til å forklare en god del av intergenerasjonell overføring av fordeler og ulemper med hensyn til utdanningsoppnåelse, karrieremuligheter og inntektsmuligheter mellom foreldre og barn (Krapohl & Plomin, 2016; Scorza mfl., 2018). I tillegg viser forskning at muligheter til læring og utvikling er bedre hos familier med høyere inntekter, noe som gir deres barn bedre grunnlag for å lykkes gjennom utdanningssystem og inn i arbeidslivet (Corak, 2013).

Intergenerasjonell mobilitet handler om sammenhengen mellom foreldrenes sosioøkonomiske status og sosioøkonomiske utfall for deres barn som voksne. Mobilitet og overføring av fordeler og ulemper over generasjoner kan måles på en rekke ulike måter og det anvendes mange ulike teorier og modeller for å forklare de gjennomgående observerte positive sammenhengene. Det er ikke rom her for å yte forskningen på intergenerasjonell mobilitet generelt rettferdighet. Grad av sosial mobilitet kan tolkes som en indikasjon på hvor sterk sammenhengen er mellom foreldres sosioøkonomiske status og deres barns hindringer og muligheter på et svært overordnet og generelt plan.

I internasjonale sammenligninger av grad av sosial mobilitet dokumenteres det gjennomgående høyere grad av sosial mobilitet og at intergenerasjonell overføring av økonomiske forskjeller er svakere i de nordiske landene enn i de fleste andre land i verden (Black & Devereux, 2010; Blanden, 2013; Blanden, Jo, 2009). I en internasjonal undersøkelse og sammenligning av

korrelasjonen mellom fedres og sønners inntekt fant danske forskere en lavere korrelasjon i de nordiske landene. Den svakeste korrelasjonen mellom fedre og deres sønners inntekter ble funnet i Norge (Bonke, J & Munk, M.D, 2005).

Samtidig er det viktig å understreke at det er dokumentert relativt klare sammenhenger mellom foreldres inntekt gjennom barndom og utfall blant deres barn i voksenliv også i Norge. En studie identifiserte en systematisk effekt av foreldreinntekt, gjennom hele inntektsdistribusjonen, for risiko for sosialhjelpsmottak, arbeidsledighet, lav utdanningsoppnåelse og tenåringsgraviditet. Assosiasjonen ser ut til å være stabil over de siste 10-årene (Wiborg & Hansen, 2009).

Det meste av forskningen på sosial mobilitet bruker ulike samlemål på sosioøkonomisk posisjon hos foreldre og kobler dette med ulike samlemål på utfall hos deres barn i voksen alder. Dette gjør det til en viss grad vanskeligere å forstå hvilken rolle oppvekst i lavinntekt har i seg selv.

En svensk undersøkelse benytter store og robuste datasett for å dekomponere ulike elementer av sosioøkonomisk status hos foreldre og intergenerasjonell overføring til deres barn som voksne (Mood, 2017). Studien dokumenterer at både indikasjoner på foreldres sosial klasse og inntekt er assosiert med deres barns inntekt som voksne og på ulike måter. Foreldres inntekt ser ut til å ha sterkest forklaringskraft med hensyn til å forklare inntekt i voksen alder hos deres barn, sammenlignet med mål på sosial klasse og foreldres utdanningsnivå. Samtidig viser studien at disse åpenbart virker sammen. Dersom man utelater enten sosial klasse eller husholdsinntekt underestimerer man styrken på den intergenerasjonelle overføringen av fordeler og ulemper med omtrent 25 prosent. Dette betyr at ulike mål på fordeler og ulemper i et hushold virker sammen for å forklare intergenerasjonell overføring av disse.

En finsk studie viser at den intergenerasjonelle overføringen av inntekt er sterkest i begge ender av inntektsfordelingen. Det betyr at foreldrenes inntekt for de som vokser opp i lavinntektshushold i relativt stor grad ser ut til å være bestemmende for egen inntekt som voksen. Det samme gjelder for de som vokser opp i hushold med særlig høy inntekt. Undersøkelsen viser også at effekten av livsløpsoverganger som samlivsinngåelser, foreldreskap, utdanning og innpass i arbeidsmarkedet i perioden som ung voksen er assosiert med foreldrenes inntekt. Foreldrenes inntekt hadde mindre effekt

på risiko for å ende i lavinntektsgruppen dersom egen oppnådd utdanning ble tatt hensyn til. Dette betyr at, særlig for de som vokser opp i lavinntektsfamilier, blir egne utdanningsprestasjoner og utdanningsoppnåelse viktige for å bryte sammenhengen mellom foreldres inntekt og egen inntekt som voksen (Sirniö mfl., 2017).

Med utgangspunkt i norske registerdata har Bratberg og kollegaer undersøkt effekten av foreldres tap av jobb på grunn av bedriftsnedleggelse på deres barns inntekt senere i livet. Ved hjelp av en variant av «naturlig eksperiment» undersøker de altså om det at foreldrene uforskyldt mister jobben påvirker deres barns inntektsmuligheter senere i livet. Analysen er gjennomført på et utvalg av menn født mellom 1930 og 1950 med barn født i perioden 1971 til 1974. De har sammenlignet barnas inntekt i perioden 1999–2001 for de av fedrene som ble arbeidsledige i perioden 1986–1987 som følge av nedleggelse eller store runder med oppsigelser. Deres sentrale funn er at en slik hendelse, mens barna ennå er små, ikke har noen effekt på barns inntekt senere i livet (Bratberg, Nilsen, & Vaage, 2008).

De norske funnene står i kontrast til en studie fra Canada som undersøkte, på tilsvarende måte, effektene av tap av jobb som følge av nedleggelse hos fedre på deres barns inntekt i 20–30-årsalderen. Barna var i alderen 10–14 år da fedrene deres mistet jobben. Denne studien fant at barna med fedre som hadde mistet jobben hadde en ni prosents reduksjon i lønna og at de i større grad var avhengige av offentlige ytelser for å overleve økonomisk sammenlignet med de som ikke hadde fedre som hadde mistet jobben. Forfatterne konkluderer med at effektene er størst for lavinntektsfamiliene. Tilsvarende fall i inntekt, relativt til de med den laveste inntekt, hadde små eller ingen effekter på barn i høyinntektsfamilier (Oreopoulos, Page, & Stevens, 2008).

En norsk studie har vist at foreldres mottak av helserelaterte offentlige ytelser er en viktig risikofaktor for at deres barn skal motta helserelaterte offentlige ytelser. Blant unge i aldersgruppen 20–29 var det i studien 13 prosent av utvalget som mottok helserelaterte offentlige ytelser. 26 prosent av de som hadde foreldre som hadde mottatt helserelaterte ytelser mottok selv slike ytelser. Kontrollert for alder og kjønn var risikoen mer enn fordoblet for unge som hadde foreldre som hadde mottatt helserelaterte ytelser. Risikoen reduseres betydelig dersom familiehelse tas med i modellene. Dette betyr at familiers sårbare helse ser ut til å være en nøkkel for å forstå

generasjonell overføring av mottak av helserelaterte trygdeytelser (Pape mfl., 2013).

Intergenerasjonell overføring av ulemper er altså observert på flere felt. Mekanismene bak er svært komplekse. Det er derfor ofte vanskelig å peke på direkte effekter og avdekke alle de bakenforliggende mekanismene knyttet til sammenhengen mellom lavinntekt hos foreldre og lavinntekt hos deres barn i voksen alder.

Oppsummering

Utvikling

Norsk og internasjonal forskning finner sannsynlige sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og en rekke utfall knyttet til barn og unges utvikling. Dette omfatter blant annet kognitiv utvikling og språklig utvikling.

Barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier har økt risiko for å utvikle både internaliserende og eksternaliserende atferdsproblemer. Det er også gjennomgående dokumentert at oppvekst i lavinntektsfamilier er assosiert med økt risiko for utvikling av ADHD. En negativ endring i husholdsinntekt er assosiert med økning i atferdsproblemer.

Utdanning

Det er relativt godt dokumentert at oppvekst i lavinntektsfamilier kan utgjøre en hindring for barns skoleprestasjoner.

Det er likevel et gjennomgående funn i internasjonal, nordisk og norsk forskning at foreldres utdanningsnivå er en sterkere forklaringsfaktor enn husholdsinntekt for alle utdanningsrelaterte utfall. Forskning dokumenterer at også andre kjennetegn ved familien og foreldre er viktige forklaringsfaktorer for å forklare utdanningsrelaterte utfall. Studier antyder at sosiale problemer i familien, som alkoholmisbruk, kriminalitet, psykofarma og omsorgsovertagelse av barnevernet forklarer mellom 20 og 30 prosent av de sosioøkonomiske forskjellene i unges utdanningsprestasjoner.

Foreldres skoleinvolvering, foreldres forventninger til barnas prestasjoner samt positive og konsistente foreldrestiler er de viktigste faktorene for å forklare skoleutfall blant barn som vokser opp i familier med lav sosioøkonomisk status. Særlig for barn som vokser opp i lavinntektsfamilier er det å gjøre lekser sammen med foreldre svært viktig for skoleprestasjoner.

Forskningen identifiserer også sammenhenger mellom besteforeldres sosioøkonomiske status og utdanningsrelaterte utfall hos deres barnebarn. Denne sammenhengen er særlig sterk for barn og unge som vokser opp i familier med relativt få sosioøkonomiske ressurser.

Overgang til voksenroller

Fattigdomserfaring påvirker sannsynlighet for overgang til arbeid negativt over hele Europa. Det er mellom fire og sju prosentpoengs lavere sjanse for overgang til arbeid dersom de unge har vokst opp i et lavinntektshushold.

Oppvekst i lavinntektsfamilier i Norge og de nordiske landene er assosiert med lavere utdanningsoppgåelse, tidligere overgang inn i arbeidslivet, høyere risiko for arbeidsledighet, lengre varighet av arbeidsledighet, lavere alder for inngåelse av parforhold og lavere alder for foreldreskap.

Intergenerasjonell overføring

Det er dokumentert en sammenheng mellom foreldres inntektsnivå og deres barns inntektsnivå som voksne i Norge. Sammenhengen er svakere i de nordiske landene enn i andre Europeiske land og sammenhengen er svakere i Norge enn i de andre Nordiske landene.

Forskning viser at genetisk overføring fra en generasjon til en annen alene bidrar til å forklare en god del av intergenerasjonell overføring av fordeler og ulemper med hensyn til utdanningsoppgåelse, karrieremuligheter og inntektsmuligheter mellom foreldre og barn.

I tillegg viser forskning at muligheter til læring og utvikling er bedre hos familier med høyere inntekter, noe som gir deres barn bedre grunnlag for å lykkes gjennom utdanningssystem og inn i arbeidslivet.

7 Helse

I dette kapitlet skal vi se nærmere på hva vi vet om de mulige sammenhengene mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og ulike aspekter ved helse på kort og lang sikt. Helsebegrepet er et svært vidt begrep med høy kompleksitet. I denne rapporten benytter vi et pragmatisk hovedskille mellom fysisk og mental helse og vi forholder oss til de indikatorene på helse som figurerer i forskningen. Vi inkluderer også mulige konsekvenser av oppvekst i lavinntekt på helserelatert atferd, som bruk av rusmidler og kosthold i tillegg til å se på bruk av og mulig ulike utfall av bruk av helsetjenester.

Dette kapitlet trekker veksler på den større litteraturen og de store diskusjonene om sosial ulikhet i helse og ser altså nærmere på hvilken rolle en oppvekst i lavinntekt kan ha for helserelaterte utfall blant barn og unge og senere gjennom livsløpet. Litteraturen om sosial ulikhet i helse er stor. Vi har måttet gjøre en del ganske strenge avgrensninger i hvilken litteratur vi har inkludert i vår gjennomgang og særlig i vår presentasjon i denne rapporten. For en nyere kunnskapsoversikt over sosial ulikhet i helse generelt se Dahl mfl. (Dahl & Van der Wel, 2014).

Vi ser her først på betydningen av oppvekst i lavinntekt og mulig sammenheng mellom helse og utvikling i barneårene før vi ser nærmere på sammenheng mellom oppvekst i lavinntekt og utfall i ungdomstid. Avslutningsvis ser vi nærmere på noen studier og systematiske gjennomganger av mulige assosiasjoner mellom en barndom eller ungdomstid i lavinntektsfamilier og uheldige helseutfall senere i livet for å nærme oss en utvidet forståelse av livsløpsmekanismer bak betydningen av oppvekst i lavinntektsfamilier og helse. En av grunnene til dette er innsikten om at den sosiale gradienten som kan observeres i helse og utvikling gjennom livsløpet til en viss grad kan forklares av ulikhet som starter i barndommen (Pillas mfl., 2014), det er også slik at en del aspekter knyttet sosial og biologisk påvirkning på barns helse og utvikling, som for eksempel suboptimal hjerneutvikling, antas å være irreversible (Farah, 2017; Gale, O'Callaghan, Bredow, Martyn, & the Avon Longitudinal Study of Parents and Children Study Team, 2006; Johnson mfl., 2016a).

Barns utvikling og helse påvirkes av en rekke faktorer og det finnes mange modeller som forsøker å systematisere og forklare hvordan de ulike

faktorene virker sammen. De mest brukte teoriene som benyttes for å forklare tidlig utvikling og helse tar derfor også utgangspunkt i at alle sosiale og biologiske faktorer relatert til familie og hushold, nabolag og det bredere sosiopolitiske miljøet interagerer og virker sammen i formingen av barns helse og utvikling (Bronfenbrenner, Urie, 1993). Her ser vi nærmere på forskning som forsøker å isolere, eller i hvert fall identifisere, den mulige påvirkningen av manglende økonomiske ressurser i familien. Vi ser kun på forskning i en vestlig kontekst med en hovedvekt på norsk og nordisk forskning.

Økonomiske ressurser i familien kan tenkes å påvirke barns helse og utvikling direkte på mange måter. Dersom for eksempel mangel på økonomiske ressurser reduserer muligheter til et sunt kosthold, hindrer investering i et sunt bomiljø eller tilgang på helsetjenester kan dette påvirke barn og unges helse direkte. Dette er funn som vil være i tråd med *investeringshypotesen*. Mangel på økonomiske ressurser kan også øke stressnivået i en familie, noe som kan ha negative konsekvenser for barns helse. I dette tilfellet vil lav inntekt ha en indirekte effekt på helserelaterte utfall, og kan forklares via *familiestress-hypotesen*. Det kan også være slik at det er *bakenforliggende trekk og egenskaper* ved foreldre som påvirker både husholdets inntekt, grad av stress i familien og barnas helse. Dette kan for eksempel være foreldres egen helse. Dårlig helse hos foreldrene kan begrense muligheter til å utøve godt foreldreskap. Arvelige disposisjoner for ulike sykdommer kan også påvirke husholdsinntekt og barns helse direkte.

Helseutfall i barndom

Det finnes et relativt stort tilfang av internasjonal litteratur som omhandler den mulige sammenhengen mellom kjennetegn på familiens sosioøkonomiske status eller sosioøkonomiske ulikheter og barns helse. Det finnes mindre forskning som ser spesifikt på oppvekst i lavinntektshushold og de mulige konsekvensene for barns helse. Forskning har vært fokusert på hvordan oppvekst i lavinntekt i de første leveårene påvirker helse gjennom barndom og ungdomstid. Det er derimot et betydelig mindre tilfang av forskning på dette området enn på tilsvarende forskning som har undersøkt assosiasjonene mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige helseutfall i voksen alder (Spencer, Thanh, & Louise, 2013).

I en større gjennomgang av forskning på sosial ulikhet i tidlig barndom og uheldige utfall på helse og utvikling fram til 8 års alder i Europa ble det identifisert 201 relevante studier av tilfredsstillende kvalitet. De aller fleste inkluderte studiene identifiserte signifikante assosiasjoner mellom ulike mål på sosioøkonomisk status i familien eller nabolaget, og utfall relatert til helse og utvikling (Pillas mfl., 2014). En rekke utfall ble identifisert i den europeiske forskningen. Forskerne konkluderte på generell basis at sosioøkonomiske faktorer under oppvekst påvirker barns helse og utvikling gjennom hele oppveksten fram til 8-årsalder, med en økende betydning fram til skolestart. Samlet finnes det altså et godt grunnlag for å underbygge den generelle påstanden om sammenhengene mellom nabolag, foreldres utdanning, foreldreinntekt og materiell deprivasjon og uheldige utfall knyttet til helse og utvikling. Det beste grunnlaget finnes på sammenhengen mellom sosiale faktorer og generell helse og sykdom, fulgt av dødelighet, utfall relatert til utvikling og kreft. Sammenhengene er mindre entydige med hensyn til nevrologiske forstyrrelser, infeksjoner og fordøyelsessykdommer (Pillas mfl., 2014). Et mindretall av de europeiske studiene så spesifikt på den økonomiske dimensjonen i assosiasjonen mellom sosioøkonomisk ulikhet og uheldige utfall relatert til helse og utvikling. Og enda færre hadde som målsetting å se nærmere på betydningen av lavinntekt og fattigdom under oppvekst. De som gjorde dette bekrefter likevel i hovedsak en antagelse om at oppvekst i lavinntekt er assosiert med økt risiko for uheldige helse- og utviklingsrelaterte utfall i barndom. Studier av nordiske og norske barn er derimot ikke like entydige i sine funn, men dette varierer en del med hvilke helseutfall som studeres, mål på sosioøkonomisk status og husholdsinntekt.

Det er noen åpenbare utfordringer med å forske på helseutfall blant små barn. Det finnes færre tilgjengelige helseregistre og forskerne er ofte avhengige av foreldrerapporteringer med hensyn til symptomer og helsevurderinger.

En canadisk undersøkelse med longitudinelt design, som benyttet foreldrerapportering av barns helse fant at det var en sammenheng mellom kronisk fattigdom, målt som 3–4 episoder med inntekt under lavinntektsgrensen i Canada fram til fylte tre år, og økt risiko for astma og generelt dårligere helse (Seguin, Nikiema, Gauvin, Zunzunegui, & Xu, 2007).

En finsk nasjonalt representativ studie benyttet en survey rettet mot foreldrene til barn under tolv år og ba dem rapportere på en rekke ulike

spørsmål knyttet til barnas sykdom og helse (Siponen, Ahonen, Savolainen, & Hämeen-Anttila, 2011). De finske foreldrene rapporterte i all hovedsak at deres barn var friske. Totalt tre prosent av barna ble vurdert å ha dårlig helse. Studien benyttet selvrapportert inntekt som utgangspunkt for undersøkelsene av de mulige sammenhengene mellom husholdsinntekt og barnas helse. I studien ble det lett etter sammenhenger mellom husholdsinntekt og foreldre-rapporterte sykdomssymptomer, sykdom diagnostisert av barnas lege og psykosomatiske symptomer. Studien fant ingen sammenheng mellom husholdsinntekt og symptombelastning eller diagnostisert sykdom, men det var en viss tendens til økende betydning av husholdsinntekt ved høyere alder hos barna.

En tilsvarende dansk undersøkelse benyttet foreldrerapporterte symptomer på astma, høyefer og atopisk eksem for barn i aldersgruppen 3–6 år og egenrapporterte symptomer blant unge i alderen 11 til 15 år. Studien kunne ikke identifisere noen sammenheng mellom husholdsinntekt og symptomer (Hammer-Helmich, Linneberg, Thomsen, & Glümer, 2014).

En norsk studie undersøkte hvorvidt oppvekst i lavinntektsfamilier fører til dårligere helse i barndom og ungdomstid (Elstad, Jon Ivar, 2010). Studien var basert på data fra et lavinntektsutvalg bestående av foreldre og barn i hushold med lav inntekt og et kontrollutvalg med et representativt utvalg av barn i familier fra alle inntektsgrupper. De samme familiene ble fulgt gjennom tre datainnsamlinger i perioden fra 2003 til 2009. Studien avdekket at barn og ungdom i lavinntektsfamilier opplevde sin helse som dårligere enn hva barn og ungdom flest gjorde. Studien viste også at forskjellene var større når de brukte foreldrerapportert helse enn egenrapportert helse. 55 prosent av norske foreldre og 40 prosent av foreldre med ikke-vestlig innvandringsbakgrunn rapporterte at deres barn hadde svært god helse, sammenlignet med 70 prosent av foreldrene i kontrollutvalget. Studien dokumenterte i tillegg at barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier hadde omtrent dobbelt så høyt skolefravær på grunn av sykdom som barn og unge fra kontrollutvalget. Studien dokumenterer videre en tendens til at forskjellene mellom lavinntekt- og kontrollutvalget ser ut til å øke i 16–18-årsalderen. Dette gjelder særlig for plager og psykosomatiske symptomer. Forskerne tolker dette som et tegn på at opplevelsen av familiens inntekts-situasjon blir mer belastende utover i tenårene.

En norsk studie som inkluderte drøyt 26 000 tre år gamle barn identifiserte en sammenheng mellom opplevde økonomiske problemer i familien og risiko for skader behandlet på sykehus. Undersøkelsen fant at mødres høyere grad av opplevde økonomiske problemer i familien var assosiert med høyere risiko for at treåringene måtte behandles på sykehus for ulike typer av skader. Målet som ble benyttet for å identifisere økonomiske problemer i denne undersøkelsen var relativt bredt og reflekterte ikke nødvendigvis lavinntekt eller fattigdom. Forskernes konklusjon var likevel at sammenhengen nok heller burde forstås som et resultat av utfordringer knyttet til en situasjon med en voksende familie (Myhre, Thoresen, Grøgaard, & Dyb, 2012).

En systematisk forskningsoversikt som samler forskningsbidrag som har undersøkt livskvalitet blant barn med kroniske sykdommer finner at lav husholdsinntekt er assosiert med lavere livskvalitet blant barn med astma, epilepsi, type 1 diabetes og kronisk nyresykdom (Didsbury mfl., 2016).

Det er altså en del litteratur som viser assosiasjoner mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige helserelaterte utfall for barn, men i Norge og Norden er sammenhengen gjennomgående relativt svak. Det er tendenser i en del av forskningen til at husholdsøkonomi får økt betydning ettersom barna blir eldre.

Helseutfall i ungdomstid

Det finnes en god del dokumentasjon på at det er en sammenheng mellom ungdomstid i hushold med lavinntekt og dårligere helse. En internasjonal komparativ studie identifiserte for eksempel sammenhenger mellom familiens inntekt og selvrapporterte helseplager blant 11-, 13- og 15-åringer i 31 av 37 inkluderte land fra Europa og Nord-Amerika (Holstein mfl., 2009). Sammenlagt for de inkluderte landene var det drøyt dobbelt så vanlig for unge fra familier med de laveste inntektene å rapportere om daglige helseplager som for unge fra familier med de høyeste inntektene.

Nyere undersøkelser på det samme datamaterialet, men med et fokus på sammenligning av sosial ulikhet i helse blant unge i de Nordiske landene, benyttet indikatorer på både familiens materielle, økonomiske og relative økonomiske ressurser. Forskernes overordnede konklusjon var at det eksisterer robuste tegn på sosial ulikhet i selvrapportert helse blant 11-, 13- og 15-åringer i Norden (Torsheim mfl., 2018). Studien ble gjennomført på et

utvalg av drøyt 32.000 unge i Danmark, Norge, Finland, Island, Grønland og Sverige. Unge som vokser opp i familier med dårligere tilgang på økonomiske og materielle ressurser rapporterer i større grad om dårligere helse. Studien viser at ulike mål på lavinntekt og mangel på økonomiske og materielle ressurser gir ulike resultater. Når forskerne bruker et objektivt mål på familiens inntekt finner de at sannsynligheten for at unge rapporterer om dårlig helse er dobbelt så høy blant de fra familier med den laveste inntekten sammenlignet med de fra familier med den høyeste inntekten. Når forskerne i stedet brukte et subjektivt mål på ungdoms selvopplevde økonomiske og materielle ressurser i familien finner det fire ganger så høy sannsynlighet for å rapportere om dårlig helse blant unge som opplever at familien har dårlig råd som for unge som opplever at familien har god råd. I sammenligninger av sosioøkonomisk ulikhet i helse blant ungdom mellom de nordiske landene fant forskerne at ulikheten var høyest i Danmark og lavest i Norge. Av de nordiske landene er altså Norge det landet der den observerte sammenhengen mellom familiens inntekt og ungdoms helse er svakest.

Et Britisk-Canadisk forskerteam gikk gjennom forskning som hadde brukt prospektive longitudinelle studier i industrialiserte land som hadde mål på lavinntekt i løpet av de første fem leveårene og helseutfall gjennom senere barndom og ungdomstid fram til 18-årsalder (Spencer mfl., 2013). De identifiserte en håndfull studier av god kvalitet. Gjennomgangen viste signifikante assosiasjoner mellom oppvekst i lavinntekt og senere uheldige helseutfall relatert til sykdom som begrenser barnets aktivitet, akutte og tilbakevendende infeksjoner, økende BMI og hospitalisering. Forskningsgrunnlaget var for tynt til å si noe om kausalitet og det var heller ikke mulig å gjennomføre meta-analyser på de tilgjengelige studiene. Det var en tendens i flertallet av undersøkelsene til at oppvekst i kronisk eller vedvarende lavinntekt var alvorligere enn oppvekst i kortere perioder med lavinntekt. Av beskyttende faktorer ble det identifisert en studie som tok hensyn til foreldrestil og omsorgsevne. En positiv foreldrestil, kjennetegnet ved høyere grad av mors omsorg, motvirket til en viss grad den negative betydningen av oppvekst i lavinntekt (Belsky, Bell, Bradley, Stallard, & Stewart-Brown, 2007).

En norsk studie basert på data fra Barns levekår fant at ungdom i alderen 16–18 år som bor i familier med dårlig økonomi rapporterer flere subjektive helseplager enn unge i familier med en bedre økonomisk situasjon (Elstad,

Jon Ivar & Pedersen, Axel West, 2012). Dette gjelder både når familieøkonomien måles med inntekt og når den måles med formue. Denne studien undersøkte også endringer i selvrapporterte helseplager i perioden fra 2003 til 2009. Resultatene tydet på at en svak familieøkonomi gjennom tenårene henger sammen med en større økning i subjektive helseplager enn for et kontrollutvalg bestående av et representativt utvalg av unge fra familier fra hele inntektsfordelingen. Studien dokumenterer at det særlig er familiens formue i form av bankinnskudd og lett omsettelige verdipapirer som ser ut til å beskytte mot utvikling av negative selvrapporterte helseplager. Forskerne konkluderer med at det er sannsynlig at familiens økonomiske situasjon har en selvstendig innvirkning på unges helse.

En norsk undersøkelse av 6. og 7. klassinger fant at flere indikatorer på familiens økonomiske ressurser var relatert til unges selvrapporterte helse. Unge med mindre tilgang på økonomiske ressurser rapporterte dårligere helse, færre psykososiale ressurser og færre tegn på god helserelatert atferd enn unge med tilgang på flere økonomiske og materielle ressurser i foreldrehjemmet (Iversen & Holsen, 2008).

Ungdom i alderen 17–19 år, med dårligere selvopplevd økonomi i familien rapporterer også om flere helseplager i Norge (Myrtveit Sæther, Sivertsen, Haugland, Bøe, & Hysing, 2018).

Lignende funn er tidligere dokumentert i Sverige i en studie av unge i alderen 10–18 (Aberg Yngwe & Ostberg, 2013).

I tillegg til undersøkelsene av sammenhengen mellom husholdsinntekt eller sosioøkonomisk posisjon og generelle helseutfall finnes det også en del studier av mer spesifikke og også mer lavprevalente uheldige helseutfall.

En norsk registerbasert studie undersøkte den mulige sammenhengen mellom oppvekst i fattige familier de første to leveårene og diagnostisering av leukemi og andre krefttyper før fylte 15 år (Del Risco Kollerud, Blaasaas, & Claussen, 2015). Studien inkluderte alle barn født i perioden fra 1967 til 2009. Familiene ble kategorisert som fattige etter OECD 50 målet (jfr. Kapittel 3). Totalt ble drøyt 700 000 barn inkludert i studien. 864 av disse var registrert med leukemi eller kreft før fylte 15. Studien fant en 70 prosent forhøyet risiko for leukemi blant barn som vokste opp i fattige familier. De fant at risikoen økte med økende grad av fattigdom. Samtidig fant de at forekomsten av hjernesvulst (astrocitoame) var høyere i familier med

middels inntekt enn i fattige og rikere familier. Funnene er altså ikke entydige med hensyn til husholdsinntekt for alle typer kreft.

Svenske undersøkelser har dokumentert at styrken på sammenhengen mellom indikatorer på sosioøkonomisk status avhenger av hvilke mål man benytter for å identifisere denne statusen for ungdom. Selvrapperte og subjektive mål på familiens sosioøkonomisk status er sterkere relatert til helserelaterte utfall enn objektive mål for unge i aldersgruppen 11–15 år (Ahlborg, Svedberg, Nyholm, Morgan, & Nygren, 2017).

I en svensk studie av den mulige sammenhengen mellom flere dimensjoner av sosioøkonomisk status i familien og utfall på helse og internaliserende symptomer, finner forskere at økonomiske og materielle ressurser er viktigere for helseutfall enn mer kognitive og kulturelle aspekter av sosioøkonomisk status, som måles ved hjelp av foreldres utdanning eller yrke (Plenty & Mood, 2016). Dette er i tråd med andre studier blant svensk ungdom (Richter, Moor, & van Lenthe, 2012). Forskerne forklarer det med at tilgang på materielle ressurser ser ut til å ha større betydning for generell helse enn foreldres utdanningsnivå med betydningen synlige materielle ressurser kan ha for prestisje og relasjoner til jevnaldrende.

En dansk undersøkelse viser derimot at foreldrenes utdanningsnivå betyr mer for å forklare sosioøkonomiske forskjeller i utfall relatert til fysisk og mental helse blant unge i aldersgruppen 14–15 (Christiansen, Hansen, Glasscock, & Andersen, 2010).

Det finnes også eksempler på studier som benytter andre mål på lavinntekt og fattigdom, i tillegg til å benytte mål på husholdsinntekt eller selvpoplevde økonomiske problemer og fattigdom. En indikator på fattigdom, i hvert fall i de nordiske landene kan være sosialhjelpsmottak. Sosialhjelpsmottak er i hovedsak en behovsprøvd kontantytelse. Det betyr at det er gjort en administrativ vurdering av behov for økonomiske ressurser før tildeling til en familie.

En svensk registerundersøkelse av alle svenske barn i perioden 1993–2002 undersøkte risiko for ulike helseutfall blant barn i lavinntektsfamilier og barn i familier med langtids-sosialhjelp (Weitof, Hjern, Batljan, & Vinnerljung, 2008). Studien fulgte barn som var mellom 3 og 18 i 1990 fram til de var mellom 14 og 27 år i 2002. Ulike utfall ble hentet fra dødsårsaksregistre, sykehusinnleggelser og utdanningsregistre. Studien dokumenterte relativt sterke og robuste aldersjusterte sammenhenger mellom langtids-

sosialhjelp i familien og en rekke uheldige helseutfall. Studien dokumenterte også sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige helseutfall, men sammenhengene var mindre entydige og svakere. Det var lite overlapp mellom familier som mottok langtids-sosialhjelp og lavinntektsfamiliene. Bare 27 prosent av familiene med de laveste inntektene mottok sosialhjelp. Barn og unge som vokste opp i familier med langtids-sosialhjelpsmottak hadde mer enn dobbelt så stor dødelighet som barn og unge som ikke mottok langtids-sosialhjelp. Dødeligheten var særlig stor i hushold med indikasjoner på psykiatrisk sykdom, enslige forsørgere og mange søsken. Med hensyn til hospitalisering for selvmordsforsøk fant studien en gradient i risiko for både inntekt og måneder med sosialhjelpsmottak med høyere risiko for barn som vokste opp i familier med de laveste inntektene og flest måneder med sosialhjelpsmottak. Også med hensyn til hospitalisering for selvmordsforsøk var risikoen betydelig høyere blant barn som vokste opp i familier som mottok sosialhjelp enn for barn i familier som bare hadde lav inntekt. Hushold med enslige foreldre, innslag av psykiatrisk sykdom og rusavhengighet var de som i størst grad var i risiko for selvmordsforsøk blant barn og unge. Barn og unge som vokste opp i familier som mottok sosialhjelp i mere enn ett år hadde tre ganger så høy risiko for hospitalisering for alkohol- og narkotikamisbruk som barn og unge som ikke vokste opp i familier uten sosialhjelpsmottak.

De aller fleste forsøkene på å identifisere sammenhenger mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige helserelevante utfall ser ikke spesifikt på betydningen av lavinntekt eller fattigdom, men forsøker å finne assosiasjoner mellom husholdsinntekt og ulike mål på helse. Det finnes relativt få studier som forsøker å etablere og identifisere mulige kausale sammenhenger mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige helserelevante utfall.

En slik studie benytter et utvalg av unge i aldersgruppen koblet med registeropplysninger om foreldrenes økonomiske situasjon (Elstad & Pedersen, 2012). De unge ble intervjuet som 10–12-åringer og fulgt opp da de var 16–18. I personlige intervjuer rapporterte de unge om forekomsten av hodepine, magesmerter, ryggsmarter, nedstemthet, dårlig humør, nervøsitet, svimmelhet og søvnløshet. Studien tok for seg nivå av symptombyrde og endring i symptombyrden mellom 2003 og 2009. Forskerne bak studien benytter såkalt propensity-score-matching (Austin, 2011) for å identifisere en mulig sammenheng mellom relativ lavinntekt og nivå og endring i

rapporterte helseplager. Unge fra familier med en gjennomsnittlig husholdsinntekt lavere enn 70 prosent av utvalgets medianinntekt ble klassifisert som relativt fattige. Studien konkluderte med at de unge som i perioden opplevde relativ fattigdom fikk forverret helse gjennom observasjonsperioden sammenlignet med de som ikke opplevde relativ fattigdom. En del av denne negative utviklingen over observasjonsperioden kan knyttes til det at unge fra lavinntektsfamiliene i tillegg hadde andre utfordringer knyttet til arbeidsledige og syke foreldre.

En studie basert på en kombinasjon av registerdata om familieøkonomi og Bergens-studien Youth@Hordaland dokumenterer en sammenheng mellom relativ fattigdom i barndom og ulike former for søvnforstyrrelser i ungdomstid (Sivertsen, Bøe, Skogen, Petrie, & Hysing, 2017). Disse funnene er blant annet viktige fordi tidligere forskning har vist at dårlig søvn og søvnmangel er assosiert med en rekke uheldige utfall i ungdomstida, som for eksempel dårligere helse, dårligere prestasjoner i skolen og høyere fravær fra skolen. Ved hjelp av Latent klasse analyse (Lanza & Rhoades, 2013) av husholdøkonomi over en periode fra 2004 til 2010 identifiserer forskerne fire «typer/ klasser» av familier: familier som ikke er fattige, familier som beveger seg inn i eller ut av fattigdom og familier som kategoriseres som fattige i hele perioden. Sammenlignet med gruppen som ikke opplevde fattigdom i perioden har ungdom som vokste opp i familier som beveget seg inn i fattigdom betydelig dårligere søvn. Verken de unge som vokste opp i familier som beveget seg ut av fattigdom eller unge som vokste opp i vedvarende lavinntekt rapporterte dårligere søvn enn de som ikke var fattige i perioden. Studien finner altså at nedadgående sosioøkonomisk mobilitet er assosiert med økte søvnproblemer i ungdomstida. De manglende assosiasjonene mellom lavinntekt i seg selv og senere søvnproblemer antyder at det ikke er inntekten i seg selv som skaper søvnproblemer, men den negative *endringen* med påfølgende opplevelse av nedadgående mobilitet eller stress assosiert med denne endringen i inntekt. Metoden som benyttes er godt egnet til å undersøke de mulige konsekvensene av ulike former for bevegelser inn i og ut av lavinntekt for negative utfall som for eksempel søvnproblemer. Bruk av en rekke kontroller sannsynliggjør at det er den endrede økonomiske situasjonen som har en effekt. Men effekten virker altså mest sannsynlig gjennom økt stress, flytting og generelt manglende forutsigbarhet.

Det er også en del studier som rapporterer om ikke-signifikante sammenhenger mellom oppvekst i lavinntekt, i familier med økonomiske problemer eller mangel på materielle ressurser og uheldige helse- eller utviklingsrelaterte utfall blant barn. Det ble for eksempel ikke funnet dokumenterte sammenhenger mellom oppvekst i lavinntekt og veksthemming (Bocca-Tjeertes, Kerstjens, Reijneveld, de Winter, & Bos, 2011), sengevæting (Butler & Heron, 2008), spedbarnskolikk (Canivet, Östergren, Jakobsson, & Hagander, 2004), sosial tilbaketrekningssymtomer ved 18 måneders alder, atopisk eksem (Linneberg, Simonsen, Petersen, Stensballe, & Benn, 2006), sykehusinnleggelser for smittsomme sykdommer for barn i 2–4-årsalder (Thrane, Søndergaard, Schönheyder, & Sørensen, 2005) eller forekomst av karies (Wigen, Espelid, Skaare, & Wang, 2011).

Mekanismeforklaringer

En god del forskning har altså kunnet dokumentere sammenhenger mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige helserelaterte og utviklingsrelaterte utfall i barndom og kanskje særlig i ungdomstid (Devenish mfl., 2017). En del av denne forskningen har i tillegg fokusert på mulige mekanismer som utspiller seg på individ, familie eller nabolagsnivå. En nyere systematisk forskningsoversikt samler forskning som har undersøkt mekanismeforklaringer i den observerte sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og såkalte psykososiale utfall. Psykososiale utfall er en samlebetegnelse på utfall relatert til psykologiske, emosjonelle, sosiale og akademiske utfall i ungdomstid. Oversikten hadde som spesifikt mål å identifisere såkalte medierende eller modererende faktorer på individ, familie og nabolagsnivå. Svært forenklet sagt handler medierende faktorer om mekanismer og modererende faktorer om hvordan sammenhengene kan spille seg ut ulikt avhengig av for eksempel barnas kjønn. Hovedtyngden av studier som inngikk i oversikten var gjennomført i en amerikansk kontekst (USA).

På individnivå identifiserer forskerne kjønn som en faktor som i noen tilfeller påvirker sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige psykososiale utfall. Helt enkelt betyr dette at mulige effekter av oppvekst i lavinntekt er ulike for gutter og jenter. De fant for eksempel studier som kunne vise at minoritetsgutter som flyttet fra et fattig nabolag til et rikere nabolag gjorde det bedre på skolen etter flyttingen, mens de ikke kunne identifisere noen forbedring blant jenter (Leventhal & Brooks-Gunn, 2004).

En annen studie viste at sammenhengen mellom oppvekst i et fattig nabolag kunne relateres til angst, depresjon, risikoatferd og rusbruk blant unge menn gjennom lite engasjerte foreldre og problematferd blant jevnaldrende, mens denne sammenhengen ikke ble funnet blant unge kvinner. For de unge kvinnene var derimot det å bo med en enslig forelder det som i størst grad utgjorde en risiko for de samme uheldige psykososiale utfallene og problematferd (Simons, Johnson, Beaman, Conger, & Whitbeck, 1996).

I hvor stor grad unge er i stand til å håndtere og takle stress og press ble også identifisert som en faktor som kunne mediere assosiasjonen mellom oppvekst i relativ lavinntekt og uheldige psykososiale utfall. Hvorvidt de unge opplevde familiens økonomiske problemer som alvorlige eller mindre alvorlige påvirket skoleprestasjoner og senere risiko for depresjon (Mistry, Benner, Tan, & Kim, 2009). Studier har også vist at i hvor stor grad unge selv føler de har kontroll over situasjoner generelt påvirker sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og emosjonelle problemer senere (Conger, Conger, Matthews, & Elder, 1999). Hvor godt unge håndterer aktiv problemløsning, såkalt primærmestring medierer også sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og angst, depresjon, aggresjon og andre former for eksternaliserende atferd (Wadsworth, Raviv, Compas, & Connor-Smith, 2005). Andre former for mestring, som for eksempel unnvikelsesatferd eller fornektning ser ikke ut til å mediere angst og depresjon, men en studie viste at dette kunne mediere aggresjon (Wadsworth & Compas, 2002).

Unges egen atferd kan potensielt påvirke styrken på sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige psykososiale utfall. Hvor mye tid unge bruker på skolearbeid og lekser kan påvirke styrken i sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og skoleprestasjoner (Ainsworth, 2002). Det er også vist at problematferd på skolen påvirker styrken på sammenhengen. I en longitudinell studie fra USA fant forskerne sterkere sammenheng mellom oppvekst i lavinntekt og skoleprestasjoner blant unge som utviste problematferd på skolen (Eamon, 2002).

Også andre individuelle kjennetegn eller egenskaper ved de unge kan påvirke sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige utfall, blant annet holdninger og selvsikkerhet. Den systematiske oversikten identifiserte to slike studier som viste at graden av forventninger om suksess og selvsikkerhet blant de unge medierte sammenhengen mellom oppvekst i

lavinntekt og skoleprestasjoner (Ainsworth, 2002; H. L. Chung, Mulvey, & Steinberg, 2011).

Den kanskje viktigste forklaringen på sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige psykososiale utfall i ungdomstid er knyttet til familiestress-hypotesen som vi omtalte i kapittel 4 og 5.

Mental helse

Det er vist at de aller fleste mentale lidelser starter i barndom og ungdomstid. Risikofaktorer for utvikling av mentale lidelser er relatert til faktorer knyttet til svangerskap, genetiske forhold, nærmiljø og familie (Lahti mfl., 2010; Patterson, 2007; Weaver, 2009).

Selv om en del av sammenhengen mellom kjennetegn på foreldre og deres barn kan forklares av arvelige genetiske og nevrologiske faktorer, tyder mye av forskningen på at denne sammenhengen ikke er deterministisk av natur. Dette betyr at også faktorer knyttet til eksempelvis husholdsinntekt, familierelasjoner, skoleprestasjoner, sosiale relasjoner og fritidsaktiviteter kan påvirke barn og unges mentale helse generelt, og risiko for utvikling av lidelser og psykiatriske lidelser spesielt.

Den rådende forklaringen på den observerte assosiasjonen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og dårligere mental helse handler særlig om hvordan familieprosesser og familiestress påvirker barns sosioemosjonelle utvikling. Forklaringene handler altså særlig om hvordan lav husholdsinntekt påvirker foreldres mentale helse og velferd og hvordan dette igjen påvirker foreldres foreldrestil og foreldrepraksiser. Den viktigste forklaringen på assosiasjonen beskriver med andre ord i hovedsak en indirekte sammenheng mellom mangel på økonomiske ressurser i husholdet og uheldige utfall relatert til barn og unges mentale helse. En annen viktig forklaring som finnes i litteraturen handler om foreldrenes mentale helse, uavhengig av den økonomiske situasjonen. Assosiasjonen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og mental helse blant barn og unge kan altså også med relativt stor sannsynlighet tilskrives bakenforliggende kjennetegn ved foreldre. Det finnes likevel også noe forskning som leter etter – og finner – en direkte sammenheng mellom indikasjoner på oppvekst i lavinntekt og barns reaksjoner på endringer i husholdsinntekt.

En systematisk gjennomgang av forskning på sammenhengen mellom sosioøkonomisk ulikhet og mental helse fokuserte på forskning som omfatter

mentale helseproblemer blant barn og ungdom (Reiss, 2013). De inkluderte studiene hadde ikke kun fokus på lavinntekt eller fattigdom i seg selv, selv om det er en viktig dimensjon i de fleste studiene. Gjennomgangen inkluderte 55 publiserte studier av god kvalitet som kunne dokumentere mulige sammenhenger mellom ulike indikatorer på sosioøkonomisk status og mental helse blant barn og unge i aldersgruppen 4–18 år. 52 av de inkluderte studiene dokumenterte en omvendt sammenheng mellom familiens sosioøkonomiske status og mentale helseproblemer blant barn og unge. Et moderat anslag over størrelsen på sammenhengen mellom barn og unge fra familier med lav sosioøkonomisk status og risiko for mentale helseproblemer anslår en to til tre ganger forhøyet risiko. Gjennomgangen konkluderte med at særlig lav sosioøkonomisk status over lengre perioder er sterkt korrelert med mentale helseproblemer. I tillegg konkluderer gjennomgangen med at et fall i sosioøkonomisk status er assosiert med økt risiko for mentale helseproblemer blant barn og unge.

Oppvekst i lavinntektsfamilier og familier med lav sosioøkonomisk status er i internasjonal litteratur gjennomgående assosiert med økt risiko for forbigående og varig dårligere mental helse. Forskningen viser at andelene barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier og familier med lavere sosioøkonomisk status gjennomgående er høyere både med hensyn til internaliserende symptomer som angst og depresjon og eksternaliserende symptomer som aggresjon, opposisjon og hyperaktivitet sammenlignet med barn og unge som vokser opp i familier med høyere inntekt og høyere sosioøkonomisk status.

En norsk studie undersøkte betydningen av en rekke negative hendelser for unges mentale helse over en periode på tre år, fra de var 15 til de var 18 (Haavet, Sagatun, & Lien, 2011). En av de negative hendelsene inkludert i studien var erfaring med dårlig husholdsøkonomi i perioden. Sammen med opplevelse av vold utført av voksne, var selvrapportert dårlig økonomi i husholdet den faktoren som, uavhengig av kjønn, i størst grad var assosiert med mål på dårlig mental helse.

En norsk studie benyttet data fra studien «Barn i Bergen» for å undersøke de mulige sammenhengene mellom ulike dimensjoner av sosioøkonomisk status i oppvekst og symptomer på eksternaliserende og internaliserende problemer (Bøe mfl., 2014). Dataene for denne analysen inkluderte barn i femte til sjuende klasse i aldersgruppen 11–13. Data fra spørreskjemaundersøkelser rettet mot barna ble koblet med data fra deres foreldre og

lærere. Forskerne benyttet stianalyse (Streiner, 2005) for å se på hvordan ulike indikatorer på sosioøkonomisk status i familien var assosiert med internaliserende og eksternaliserende symptomer gjennom foreldres mentale helse og familiepraksiser. Det overordnede funnet fra studien var at husholdsøkonomi og foreldres utdanningsnivå påvirker barn og unges mentale helse på ulike måter. Husholdsøkonomi var i hovedsak assosiert med eksternaliserende problemer gjennom foreldres mentale helse og foreldrepraksiser, mens mødres utdanningsnivå var assosiert med eksternaliserende problemer gjennom negativ disiplin. Den direkte assosiasjonen mellom fedres utdanningsnivå og eksternaliserende problemer ble ikke mediert av foreldrepraksis. For internaliserende problemer fant forskerne både direkte assosiasjoner med husholdsinntekt og indirekte assosiasjoner gjennom mødres mentale helse og foreldrestil.

Disse funnene finner støtte i en annen studie på samme datamateriale (Bøe, Serlachius, Sivertsen, Petrie, & Hysing, 2018). Denne studien undersøkte ulik eksponering for negative livshendelser avhengig av familiens sosioøkonomiske status. Forskerne ønsket å undersøke i hvilken grad ulik eksponering for negative hendelser i familier med ulik sosioøkonomisk status kunne forklare assosiasjonen mellom sosioøkonomisk status i familien, familiestress og mentale helseproblemer blant barn og unge i aldersgruppen 11–13 år. Undersøkelsen fant at lavere sosioøkonomisk status i familien var assosiert med flere symptomer på dårlig mental helse blant barn ved flere symptomer på emosjonelle-, atferds, hyperaktivitets- og jevnaldrende problemer. Eksponering for negative livshendelser og familiestress forklarte mellom 10 og 30 prosent av den observerte sammenhengen.

En dansk befolkningsundersøkelse av barn i aldersgruppen 5–7 år undersøkte den mulige sammenhengen mellom sosioøkonomiske husholdsfaktorer og utbredelse og risikofaktorer for psykiatriske diagnoser. Lav husholdsinntekt i barnas to første leveår var assosiert med en tre til fire ganger økt risiko for forekomst av diagnostiserte lidelser hos barn mellom fem og sju år (Elberling mfl., 2016).

En registerbasert populasjonsstudie av alle barn født i Finland i 1987 undersøkte risiko for å ha mottatt psykiatrisk behandling eller fått en psykiatrisk diagnose i perioden fram til barna fylte 21 år (Paananen, Ristikari, Merikukka, & Gissler, 2013). Sosialhjelpsmottak i husholdet ble benyttet som indikator på oppvekst i en lavinntektsfamilie. Mottak av

sosialhjelp i husholdet hadde en sterk og signifikant effekt på risiko for psykisk sykdom. Studien fant at, selv kontrollert for en rekke bakgrunnsfaktorer knyttet til kjennetegn ved foreldre, familie og individet selv, var det en mer enn dobbelt så stor risiko for utvikling av psykisk sykdom blant barn og unge som vokste opp i lavinntektsfamilier.

Nyere forskning fra Storbritannia finner at nedadgående økonomisk mobilitet påvirker barns mentale helse (Wickham, Whitehead, Taylor-Robinson, & Barr, 2017). Med utgangspunkt i data fra den britiske Millennium Cohort Study, en stor nasjonal representativ studie av en kohort barn født i årene 2000 til 2002, fulgt fra de var ni måneder til de var elleve år gamle, undersøkte forskerne betydningen av overgang fra å være ikke-fattig til å være fattig på barns mentale helse. Studien konkluderte med en økt sannsynlighet for sosioemosjonelle atferdsproblemer hos barn i husstander som gikk fra å være ikke-fattige til å være fattige. Fattigdom i denne studien er relativ inntektsfattigdom definert som husholdsinntekt lavere enn 60 prosent av den nasjonale medianinntekten. Forskerne konkluderte med at en stor del av atferdsproblemene hos barna kan knyttes til effekten den reduserte husholdsinntekten hadde på mødrenes mentale helse. Dette støtter også forskning som viser at mødres mentale helse er en viktig determinant for barns fysiske og mentale helse (Cooper & Stewart, 2013).

En norsk studie undersøkte mønstre av varighet, tidspunkt for eksponering og sekvens av oppvekst i lavinntekt gjennom barndom og symptomer på mentale helseproblemer i ungdomstid (Bøe, Skogen, mfl., 2017). Studien bygget på surveydata fra drøyt 9000 personer i aldersgruppen 16–19 år som var koblet til registerbasert informasjon om foreldres inntekt gjennom oppvekst. Studien konkluderte generelt med at eksponering for fattigdom i barndom er assosiert med økte symptomer på mentale helseproblemer i ungdomstid, med unntak av symptomer på ADHD. Studien identifiserte fire underliggende klasser av fattigdomseksponering, basert på fattigdomsdynamikk gjennom oppvekst, men klarte ikke å dokumentere hvorvidt vedvarende lavinntekt gjennom oppvekst, nedadgående økonomisk mobilitet inn i fattigdom, eller oppadgående økonomisk mobilitet ut av fattigdom hadde ulik effekt på sammenhengen.

En svensk studie undersøkte den mulige sammenhengen mellom unges selvrapporterte økonomiske status i husholdet, opplevelse av skam og mentale helseproblemer (Åslund, Leppert, Starrin, & Nilsson, 2009). Skam

ble målt ved unges rapportering om hendelser der andre hadde gjort narr av dem eller fornærmet deres verdighet. Undersøkelsen avdekket en relativt tydelig sammenheng mellom grad av utsatthet for skam og selvrapporterte symptomer på depresjon. Individuer som opplevde at familiens økonomi var relativt dårlig var mere utsatt for hendelser relatert til skam og disse opplevelsene hadde større effekt på deres mentale helse enn unge som opplevde at familiens økonomi var relativt bedre.

En svensk studie undersøkte den mulige sammenhengen mellom sosioøkonomisk status i oppvekstfamilie og selvskading blant unge i Stockholmsområdet gjennom å følge hele populasjonen av unge født i perioden 1988-1994 fra de var 13 år til de fylte 18 (Lodebo, Möller, Larsson, & Engström, 2017). Analysene viste en klar sammenheng mellom oppvekst i hushold med færre sosioøkonomiske ressurser, definert som foreldres utdanning og inntekt, og risiko for selvskading. Sammenlignet med oppvekst i familier med de høyeste inntektene var det en økt sannsynlighet for selvskading på mellom 8 prosent og 19 prosent for de som vokste opp i lavinntektsfamilier. Sammenhengene ble i hovedsak identifisert for jenter. Sammenhengen var bare signifikant med hensyn til mindre alvorlig selvskading som ikke medførte sykehusinnleggelse.

En norsk studie som benyttet en kombinasjon av survey- og registerdata identifiserte en tydelig sammenheng mellom indikatorer på økonomiske ressurser i husholdet (husholdsinntekt og sosialhjelpsmottak) og bruk av antidepressive medisiner blant unge og unge voksne (von Soest, Bramness, Pedersen, & Wichstrøm, 2012). Studien identifiserte en høyere bruk blant unge fra familier med lavere inntekt. En del av denne sammenhengen kunne forklares ved høyere symptombyrde blant unge fra familier med lavere husholdsinntekt og høyere grad av sosialhjelpsmottak. Den sosiale gradienten i sammenhengen mellom økonomiske ressurser i husholdet og bruk av antidepressiva skyldes i hvert fall til en viss grad høyere prevalens av mentale helseproblemer blant unge fra familier med lavere husholdsinntekt.

Det finnes mer entydig dokumentasjon på at oppvekst i lavinntektsfamilier kan føre til negative utfall med hensyn til mental helse enn fysisk helse gjennom barndom og ungdomstid. Forskningen viser at det særlig er situasjoner med vedvarende lav husholdsinntekt og negativ økonomisk mobilitet som påvirker barn og unges mentale helse negativt.

Helserelatert atferd

En større finsk registerstudie av sammenhengen mellom sosioøkonomisk status i oppvekst, målt som husholdsinntekt, og helserelatert atferd konkluderer med at relativt lav inntekt i oppvekst predikerer en mindre sunn livsstil i voksen alder (Puolakka mfl., 2018). De sosioøkonomiske forskjellene i livsstilsfaktorer er allerede til stede i barndommen og følger individene inn i voksen alder. Undersøkelsen dokumenterer for eksempel høyere konsum av kjøtt og lavere konsum av fisk blant voksne som vokste opp i lavinntektsfamilier. Undersøkelsen finner videre at sosioøkonomisk status i barndom er assosiert med lavere fysisk aktivitet og forhøyet risiko for røyking. Undersøkelsen dokumenterer en sosial gradient i sammenhengen mellom husholdsinntekt i barndom og helserelatert atferd i voksen alder.

Kosthold

En mulig mekanisme knyttet til sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og dårligere helse senere i livet, kan hypotetisk være knyttet til kosthold og matvaner. En direkte sammenheng mellom lav husholdsinntekt og kosthold og matvaner, kan knytte til muligheten for at sunnere mat kan være dyrere. Hvis det er sånn at de økonomiske ressursene i husholdet bestemmer tilgangen på ulike typer av sunn mat kan dette være med på å forklare sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige helserelaterte utfall, herunder for eksempel overvekt.

Det kan også være slik at lavinntektshushold i mindre grad har muligheter og forutsetninger for å etablere sunne rutiner for måltider. Økonomiske bekymringer eller uforutsigbar eller varierende arbeidstid hos foreldre kan føre til færre rutiner knyttet til måltider og dårligere planlegging av disse måltidene.

En finsk studie av barn i skolealder viser for eksempel at det er større risiko for å hoppe over frokost og ikke følge statlige anbefalinger for antall måltider per dag blant barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier (Parikka, Levälähti, Martelin, & Laatikainen, 2018). Undersøkelsen viser at det særlig er familietype – og særlig lavinntektshushold med en enslig forsørger – som hopper over frokost, og at disse i mindre grad spiser felles middagsmåltider.

Også i Norge finner vi forskning som viser sosioøkonomiske ulikheter i kosthold og matvaner blant barn og unge. En norsk studie som undersøker

tidstrender i kostholdsvaner finner at unge fra lavinntektsfamilier spiser mindre frukt og grønnsaker enn unge fra familier med høyere inntekt. De sosioøkonomiske forskjellene ser ut til å være stabile over tid (Fismen, Smith, Torsheim, & Samdal, 2014). I tillegg til lav inntekt er lav kunnskap om mat og matkvalitet identifisert som risikofaktorer som reduserer sjansen for et sunt kosthold bestående av nok grønnsaker og fisk. I Norge finner forskning at både kunnskap om mat og matkvalitet er knyttet til klasseforskjeller (Skuland, 2015).

Et viktig og voksende forskningsfelt knyttet til husholdsinntekt og kosthold handler om matusikkerhet. Matusikkerhet handler om det å ikke alltid ha tilgang til nok mat for å sikre et aktivt og sunt liv. Matusikkerhet er knyttet til økonomiske ressurser i husholdet og fattigdom, men sammenhengen er ikke lineær. Nasjonale undersøkelser indikerer at mellom 5 og 15 prosent av befolkningen i industrialiserte land er utsatt for matusikkerhet. Barn er generelt mindre risikoutsatt enn voksne. Dette kan handle om prioriteringer i familien. Internasjonalt finnes det en del forskning som omhandler sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og matusikkerhet, men det foreligger lite kunnskap om matusikkerhet i en nordisk og en norsk kontekst.

En nyere studie som har tematisert matusikkerhet finner at risiko for å ha opplevd matusikkerhet varierer med alder, husholdssammensetning og sosioøkonomiske status (Borch & Kjærnes, 2016). Studien konkluderer med at det er overraskende mange som har opplevd matusikkerhet også i en Nordisk kontekst, noe som kan tyde på et behov for mer forskning på dette området. Amerikansk forskning har blant annet undersøkt den kausale betydningen av endringer i husholdsinntekt. En negativ endring i husholdsinntekt blant barnefamilier førte til økt risiko for matusikkerhet (Heflin, Corcoran, & Siefert, 2007), mens en tilsvarende kvasi-eksperimentell Canadisk studie observerte redusert risiko for matusikkerhet blant barn i lavinntektsfamilier som følge av økte velferdsoverføringer (Milligan & Stabile, 2011).

En nyere systematisk oversikt over forskning på spiseforstyrrelser blant seks til tolv år gamle barn fant ingen entydig indikasjon på økt risiko for spiseforstyrrelser knyttet til oppvekst i lavinntektsfamilier eller barn som vokste opp i familier med lav sosioøkonomisk status (Larsen, Strandberg-Larsen, Micali, & Andersen, 2015).

Overvekt

Lav sosioøkonomisk status er identifisert som en betydelig risikofaktor knyttet til overvekt og fedme i stort sett alle høyinntektsland, også for barn og ungdom – og også i de nordiske landene (Magnusson mfl., 2014). Selv om veksten i antall overvektige barn og unge ser ut til å ha stabilisert seg og til en viss grad er redusert blant høyinntektsfamilier i en del høyinntektsland, observeres det en fortsatt jevn økning i andelen unge fra lavinntektsfamilier som utvikler overvekt (Chung mfl., 2016). Overvekt og fedme over tid gir økt risiko for utvikling av en rekke sykdommer og plager. Det finnes et relativt stort tilfang av studier som undersøker ulike risikofaktorer for utvikling av overvekt og fedme, også blant barn. Er det slik at en oppvekst i lavinntekt gir økt risiko for overvekt og fedme gjennom barndom, ungdomstid og inn i voksen alder?

Med utgangspunkt i analyser av data fra den longitudinelle Britiske studien Millennium Cohort Study er den mulige sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og overvekt blant sju år gamle barn undersøkt (Shackleton, 2017). Ved hjelp av et stort og robust datasett benytter forskerne relativt avanserte statistiske kontroller i analysene for å forsøke å isolere de potensielle effektene av inntekt og materielle ressurser i familien på overvekt og fedme. Studien viser at det ikke er noe direkte sammenheng mellom familiens inntekt eller fattigdom og vekt i barndom. Resultatene demonstrerer at sosial ulikhet i barns vekt ikke drives av ulik tilgang på finansielle eller materielle ressurser hjemme. I en britisk kontekst er altså ikke overvekt og fedme direkte et fattigdomsproblem, den er heller ikke knyttet til den mulige effekten lav inntekt har på foreldreatferd, men gir støtte til en forklaring knyttet til bakenforliggende kjennetegn ved foreldrene.

Australske forskere har gjennomført en systematisk gjennomgang av forskning som tematiserer foreldre-relaterte mekanismer som kan ligge til grunn for sosial ulikhet i overvekt og fedme blant barn (Mech, Hooley, Skouteris, & Williams, 2016). Konklusjonene bygger på en gjennomgang av 32 studier som undersøkte familie-relaterte risikofaktorer for overvekt og fedme. Disse støtter i hovedsak funnene fra Storbritannia. For lavinntektsfamilier henger utvikling av overvekt og fedme blant barn i stor grad sammen med overvekt blant foreldre og depressive symptomer blant mødre. I tillegg identifiseres medierende sammenhenger mellom lavinntekt og overvekt gjennom tv-titting, spisevaner og hvorvidt barna går i barnehage.

En nyere systematisk gjennomgang av forskning på sammenhengen mellom sosioøkonomiske forskjeller i fedme blant barn og ungdom støtter også i hovedsak konklusjonen om at sammenhengen ikke direkte skyldes mangel på økonomiske eller materielle ressurser (Gebremariam, Lien, Nianogo, & Arah, 2017). Mekanismene som kan forklare den observerte sosioøkonomiske gradienten i overvekt blant de minste barna forklares i stor grad av mødres røykevaner gjennom svangerskap. I tillegg finner forskning effekter av TV-vaner, fysisk aktivitet og frokostvaner. For litt eldre barn får fysisk aktivitet sammen med tilgang på frukt, søte drikker, frokostatferd og grad av stillesittende aktiviteter (TV og PC) økende betydning for å forklare sammenhengen mellom sosioøkonomisk status og fedme. For ungdom forklares assosiasjonen i hovedsak av mødres BMI og utsatthet for mobbing. Gjennomgående er sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og risiko for overvekt og fedme svake til moderate. Det er lite som tyder på en direkte sammenheng mellom mangel på økonomiske ressurser i husholdet og overvekt og fedme blant barn og unge. Den observerte sammenhengen handler mer sannsynlig om ulik livsstil og for eksempel tilgang og muligheter til grøntområder og fysisk aktivitet.

En canadisk undersøkelse tok utgangspunkt i ungdoms selvopplevde relative materielle deprivasjon for å undersøke den potensielle assosiasjonen med livsstilsrelaterte risikofaktorer for overvekt blant ungdom (Elgar, Xie, Pfortner, White, & Pickett, 2016). Undersøkelsen fokuserte på sosiale determinanter for kjente atferdsbidrag til vektproblemer. Undersøkelsen, som var basert på et utvalg av snaut 26 000 unge i alderen 11–15 år fant at relativ deprivasjon innenfor skolekonteksten – altså det å ha tilgang til færre materielle ressurser enn jevnaldrende skolekamerater var relatert til økt sannsynlighet for å hoppe over frokost, færre dager med fysisk aktivitet per uke, mindre fokus på egen vekt og kosthold og høyere inntak av usunn mat. Usunt kosthold var også relatert til lav absolutt velstand på skolenivå og lav selvrapportert popularitet. Forskerne kobler den observerte sammenhengen mellom relativ deprivasjon og livsstil til sosial sammenligning og relatert stress (Pickett, 2005). Funnene knyttet til absolutt deprivasjon på skolenivå forstås i sammenheng med forskning som viser at tilgangen til kiosker og fast-food restauranter er bedre nær skoler i relativt fattige nabolag i Canada (Hemphill, Raine, Spence, & Smoyer-Tomic, 2008) og andre steder (Cummins, McKay, & Macintyre, 2005).

En av de mulige mekanismene mellom oppvekst i lavinntekt og overvekt og fedme handler om mangel på fysisk aktivitet og mye såkalt stillesittende aktivitet (Gebremariam mfl., 2017). En systematisk gjennomgang av forskning på assosiasjonene mellom nettopp sosioøkonomisk posisjon og stillesittende atferd blant ungdom identifiserte 37 studier fra vestlige land (Gebremariam mfl., 2015). De aller fleste studiene som ble inkludert i denne gjennomgangen fokuserte på skjermbaserte aktiviteter (TV og PC). En del av studiene fokuserte også på husholdsinntekt, men flertallet benyttet foreldres utdanningsnivå som indikator på sosioøkonomisk posisjon. Gjennomgående viste de inkluderte studiene en omvendt sammenheng mellom sosioøkonomisk status og tilgang til TV på barnas soverom (Fletcher, Whitaker, Marino, & Anderson, 2014), foreldre som modeller for TV-titting, samseing med foreldre og det å spise foran TVen. Det ble ikke identifisert forskning som med sikkerhet kunne påvise assosiasjoner mellom sosioøkonomisk posisjon og regler og regulering av skjermtid.

Selv om det fra den identifiserte forskningen ikke er åpenbart at det er en direkte sammenheng mellom oppvekst i lavinntekt og overvekt og fedme blant barn og unge er det observert assosiasjoner mellom oppvekst i lavinntekt og overvekt som voksen, også kontrollert for egen inntekt i voksen alder (Elgar mfl., 2016; Senese, Almeida, Fath, Smith, & Loucks, 2009). I voksen alder er oppvekst i relativ lavinntekt og fattigdom omvendt assosiert med hjerte- og karsykdommer samt dødelighet. En litteraturgjennomgang identifiserer svake til moderate observerte sammenhenger, men konkluderer med at lav sosioøkonomisk posisjon i oppvekst bare er relatert til risiko for fedme for kvinner (Senese mfl., 2009).

Alkohol og narkotika

Det er en veletablert sammenheng i forskningen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier/vanskeligstilte familier og familier med lav-sosioøkonomisk status og dårligere helse i voksen alder, inkludert høyere dødelighet (Galobardes, Lynch, & Smith, 2008). En av mange mulige mekanismer bak denne sammenhengen kan knyttes til uheldig atferd, som for eksempel et høyere alkoholkonsum, bruk av tobakk eller illegale rusmidler. Det er en etablert sammenheng mellom høyere alkoholkonsum og ulike former for alvorlige sykdommer, samt dødelighet (Jayasekara, English, Room, & MacInnis, 2014).

En svensk studie fant en relativt klar sammenheng mellom oppvekst i en familie med lav sosioøkonomisk status og alkoholrelaterte lidelser (Gauffin, Hemmingsson, & Hjern, 2013). Studien fulgte en nasjonal kohort av barn født i perioden 1973 – 1984 fra de var 15 og inn i perioden som unge voksne. Alkoholrelaterte lidelser inkluderte alkoholrelaterte dødsfall, alkoholrelatert behandling og sykehusinnleggelse. Studien kontrollerte for indikatorer på foreldres helse, sykkelighet og kriminalitet. Forskerne konkluderte med at oppvekst i hushold med relativt lav sosioøkonomisk posisjon fram til 15-årsalder mer enn fordoblet risikoen for alkoholrelaterte lidelser i perioden som ung voksen sammenlignet med barn som vokste opp i hushold med høyere sosioøkonomisk posisjon. En justering av modellen som inkluderte foreldres psykososiale problemer reduserer sammenhengen betydelig.

En annen svensk studie på det samme registerbaserte datamaterialet dokumenterte videre at lav sosioøkonomisk status i oppvekstfamilien predikerte senere rusmisbruk. Forskerne undersøkte også den medierende effekten av frafall fra videregående utdanning. Frafall fra videregående utdanning økte sannsynligheten for senere rusmisbruk med rundt 4 ganger (Gauffin, Vinnerljung, Fridell, Hesse, & Hjern, 2013). Mens funnene fra disse studiene er ganske entydige for økt risiko for alkohol- og narkotika-relaterte lidelser, sier de lite om betydningen av familiens økonomi. Studiene benytter et yrkesbasert mål på sosioøkonomisk posisjon.

En tysk systematisk forskningsgjennomgang av forskning, som blant annet hadde undersøkt den mulige sammenhengen mellom husholdsinntekt og ungdomsfyll (binge-drinking), finner at unge fra mindre velstående familier i mindre grad drikker seg fulle enn unge fra mer velstående familier (Henkel & Zemlin, 2016).

Systematiske gjennomganger av de mulige sammenhengene mellom sosioøkonomisk status i barndom og senere alkoholbruk finner derimot lite støtte for en hypotese om at barn i lav-inntekts eller såkalt vanskeligstilte familier i større grad bruker eller misbruker alkohol senere i livet (Wiles mfl., 2007). Det er altså lite empirisk støtte for forestillingen om at oppvekst i lavinntektsfamilier er assosiert med problematisk alkoholbruk senere i livsløpet. Dette betyr ikke nødvendigvis at sammenhengen ikke eksisterer. Det kan være to motstridende mekanismer i spill her. For det første kan det være slik at sosial deprivasjon generelt er assosiert med nesten alle former for sykkelighet og dødelighet. På den andre siden kan det være slik at de med mer penger i større grad har råd til å kjøpe alkohol.

Hvordan påvirker ulike inntektsbaner gjennom barndom røyking og alkoholbruk i ungdomstida? Dette spørsmålet er forsøkt besvart med utgangspunkt i en amerikansk longitudinell studie (Poonawalla, Kendzor, Owen, & Caughy, 2014). Utgangspunktet er at det finnes en god del forskning som med utgangspunkt i tverrsnittundersøkelser kobler lavinntekt og fattigdom i oppvekst til røyking og alkoholbruk. Hvordan påvirker økonomisk mobilitet i barndommen utfall som røyking og alkoholbruk? Det kan være slik at oppadgående sosioøkonomisk mobilitet demper den mulige negative effekten av tidligere sosioøkonomiske ulemper på helse mens nedadgående sosioøkonomisk mobilitet motvirker den positive effekten av helsefordeler ved tidligere sosioøkonomiske fordeler. Forskerne finner at utviklingsretningen på familiens økonomi er signifikant assosiert med både røyking og alkoholbruk, og konkluderte med at barn som vokser opp i sosioøkonomisk vanskeligstilte familier har større sannsynlighet for å begynne å røyke i ungdomstida, mens nedadgående sosioøkonomisk mobilitet fører til økende alkoholbruk i ungdomstida.

Forskning viser gjennomgående støtte til forestillingen om at oppvekst i økonomiske vanskeligstilte hushold, eller hushold med lav inntekt er assosiert med høyere forbruk av blant annet cannabis. Sammenhengene er derimot relativt svake (Wiles mfl., 2007).

En systematisk gjennomgang av internasjonal litteratur som undersøker risikofaktorer for utsatthet for passiv røyking finner at barn som vokser opp i familier med lav sosioøkonomisk status har større risiko for å bli utsatt for passiv røyking i hjemmet (Orton, Jones, Cooper, Lewis, & Coleman, 2014).

Bruk av ulike helsetjenester

Vi har ovenfor sett at barn og unge på flere områder har forhøyet risiko for dårlig helse, ulike former for sykdommer og uheldige helserelaterte utfall. Tilgang til og bruk av ulike former for helsetjenester er viktige for å forebygge og lindre dårlig helse, sykdommer og uheldige helserelaterte utfall. Internasjonal litteratur på feltet har pekt på sosioøkonomiske ulikheter og bruk av helsetjenester generelt. En litteraturgjennomgang finner tre særlige barrierer for tilgang til og bruk av helsetjenester blant lavinntektsfamilier. Disse er utfordringer knyttet til mangel på utdanning, problemer med helseforsikring og manglende tillit til helseinstitusjoner og helsepersonell (Lazar & Davenport, 2018). Litteraturgjennomgangen bygger i hovedsak på forskning fra USA. Systemet med helsetjenester og helseforsikringer er

svært forskjellig fra organisering av helsetjenestene i Norge og i Norden. Særlig barrieren knyttet til kostnader og problemer med helseforsikring er sannsynligvis mindre relevant i en norsk og nordisk kontekst der tilgangen til helsetjenester, særlig for barn og unge, er universell og innebærer lave kostnader for brukerne sammenlignet med i USA. Det kan likevel være slik at tilgang til og bruk av helsetjenester er vanskeligere og lavere for barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier. Dette kan få konsekvenser for den oppfølging og utfall unge med behov for ulike typer tjenester får – og kan dermed få konsekvenser for deres helseutfall. Generelt i den norske befolkningen ser det ut til å være en tydeligere sammenheng mellom inntektsnivå og bruk av helsetjenester enn mellom utdanningsnivå og helse-tjenestebruk (Skretting Lunde, Otnes & Ramm 2017). Særlig bruk av tjenestetyper med høy egenbetaling, som tannlege og legespesialist, ser ut til å være høyere i grupper med høy inntekt. Samtidig konkluderes det med at det er liten forskjell etter inntekt i bruk av ulike tjenester i gruppen med god helse, mens det er en klar sosial gradient i tjenestebruk etter inntekt for grupper med mindre god helse. For bruk av psykolog er det i størst grad unge med lav inntekt som har høyest forbruk. Den generelle analysen av sosial ulikhet i bruk av helsetjenester undersøker ikke spesifikt helsetjenester for barn. Kunnskapen på dette området er begrenset i en norsk kontekst. Vår gjennomgang av nyere litteratur på feltet har avdekket noen få studier som ser nærmere på dette.

En ennå upublisert studie benytter den høye graden av inntektsulikhet mellom bydeler i Oslo for å undersøke hvorvidt bruk av spesialisthelsetjenesten for psykisk helse er relatert til oppvekst i lavinntektsfamilier og geografisk inntektsulikhet (Finnvold 2017). Studien undersøker videre om faktorene påvirker barn med og uten innvandrerbakgrunn ulikt. Dataene inkluderer den totale populasjonen av barn og unge bosatt i Oslo. Barn med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn benyttet i betydelig mindre grad spesialisthelsetjenester for psykisk helse enn barn fra majoritetsbefolkningen. Ett unntak var barn med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn bosatt i velstående bydeler. For barn i majoritetsfamilier er det observert en omvendt sammenheng mellom inntektsulikhet og bruk. Majoritetsbarn i bydeler med høy grad av inntektsulikhet er assosiert med lavere bruk. De foreløpige resultatene fra denne undersøkelsen viser at både inntekt og bosted kan fungere som risikofaktor for bruk av spesialisthelsetjenester for psykisk helse.

En dansk studie av bruk av forebyggende helseundersøkelser blant barn fant at familier med lavere inntekt i mindre grad benyttet seg av dette tilbudet enn familier med høyere inntekt, dette til tross for at Danmark har gratis og god tilgang på slike tjenester (Søndergaard, Biering-Sørensen, Ishøy Michelsen, Schnor, & Nybo Andersen, 2008).

En studie fra Nord-Sverige fant at unge fra lavinntektsfamilier i noe større grad benytter seg av allmennleger enn unge fra mer velstående familier. Det er derimot slik at unge fra familier i høyere inntektslag i større grad benytter seg av mer spesialiserte helsetjenester (Mosquera, Waenerlund, Goicolea, & Gustafsson, 2017).

Det finnes en del undersøkelser av den mulige sammenhengen mellom husholdets sosioøkonomiske status, herunder husholdsinntekt og overlevelse etter kreftdiagnose blant barn og unge i de Nordiske landene. Siden diagnoseverktøy og behandlingsprotokoller for kreft blant barn er standardisert burde overlevelse være relativt lik på tvers av familier med ulik sosioøkonomisk status (Syse, Lyngstad, & Kravdal, 2012). Husholdøkonomi kan til en viss grad tenkes å ha en direkte effekt på overlevelse. Tidlig diagnostisering er en viktig faktor for god behandling og overlevelsesprognoser. Det kan være slik at familier med god råd i større grad har private helseforsikringer som til en viss grad muliggjør raskere og enklere tilgang til helse-tjenester som kan identifisere sykdom og henvise videre til kreftundersøkelser på sykehus. Dersom kreftbehandlingen forutsetter fravær fra arbeid gir bedre inntekt også større handlingsrom og mindre bekymring knyttet til fall i inntekt i perioder med fravær fra arbeid, noe som kan være med å legge til rette for bedre oppfølging fra foreldrene.

En norsk studie undersøkte overlevelse etter kreftdiagnose for alle norske barn under 20 år. Studien kunne ikke identifisere noen sammenheng mellom husholdsinntekt og overlevelse. Studien fant derimot en 15 prosents reduksjon i dødelighet blant barn av mødre med høy utdanning og barn uten søsken (Syse mfl., 2012).

En svensk studie undersøkte overlevelse etter kreftdiagnose i barndom blant barn i aldersgruppen 1–14 år (Mogensen, Modig, Tettamanti, Talbäck, & Feychting, 2016). I modeller der alle kreftdiagnosene ble slått sammen fant forskerne at barn med foreldre med lavere utdanning hadde lavere overlevelse enn barn med foreldre med høyere utdanning. Når de så nærmere på spesifikke typer av kreftdiagnoser blant barn som leukemi og svulster i

nervesystemet fant de et tilsvarende mønster, men effektene var så svake at de ikke var statistisk signifikante. Forskerne kunne ikke identifisere noen sammenheng mellom husholdsinntekt og overlevelse.

En finsk studie undersøkte overlevelse etter kreftdiagnoser i en fem-års oppfølgingsperiode etter diagnostisering blant barn og unge under 20 år i perioden fra 1990–2009 (Tolkkinen mfl., 2018). Studien identifiserte snaut 4500 unge med diagnostisert kreft i perioden gjennom kreft- og befolkningsregistrene. Husholdsinntekter ble delt inn i kvartiler. Studien fant at unge fra hushold i det laveste kvartilet hadde høyere dødelighet enn unge fra hushold i det høyeste kvartilet. Lavere utdanning hos foreldrene predikerte også høyere dødelighet hos unge med diagnostisert kreft i perioden.

Også funn fra en dansk studie indikerer en sammenheng mellom mors inntekt og overlevelse etter kreftdiagnose blant barn og unge under 20 år. Studien fant også en forhøyet dødelighet for barn som vokste opp med enslige mødre og med flere søsken i husholdningen (Simony mfl., 2016).

Dødelighet og helseutfall over livsløpet

Det finnes en god del studier som undersøker sammenhenger mellom sosioøkonomisk posisjon generelt i oppvekst og dødelighet i ulike livsfaser og for spesifikke dødsårsaker. Slike undersøkelser stiller store krav til tilgjengelige data, særlig gjelder dette mulighet til å følge individer over lange tidsperioder og koble disse individdataene med deres foreldres inntekt og eksempelvis dødsårsaksregistre. Datakildene må også være av en viss størrelse for å kunne observere nok dødsfall innenfor ulike kohorter til å kunne etablere sammenhenger mellom sosioøkonomisk bakgrunn og ulike dødsårsaker. Det er likevel slik at dette er datakilder som eksisterer i mange land og det foreligger muligheter til å gjøre analyser både på nasjonalt og i mange tilfeller regionalt nivå.

Også barn og unge som vokser opp i familier med lavinntekt i Norge har høyere dødelighet enn andre barn og unge. Selv om det er svært uvanlig å dø for barn og unge i Norge, er sannsynligheten for å dø i ung alder flere ganger større blant barn som vokser opp i fattige familier enn blant barn som vokser opp i mer velstående familier. For eksempel var dødeligheten hos tenåringsjenter nesten tre ganger så høy blant fattige som blant jenter som vokste opp i familier med høyere inntekt i perioden fra 2006 – 2010 (Dahl & Van der Wel, 2014).

I to større gjennomganger av større nasjonale og regionale studier om sammenhengen mellom sosioøkonomisk posisjon i oppvekst og dødelighet konkluderer hovedtyngden av de inkluderte bidragene med at det er en høyere dødelighet for de fleste observerte dødsårsaker blant de som hadde vokst opp under dårligere sosioøkonomiske vilkår enn blant de som har vokst under bedre økonomiske vilkår (Galobardes, 2004; Galobardes mfl., 2008). Gjennomgangene konkluderer med at dette gjelder for både menn og kvinner og at de sosioøkonomiske gradientene i økt dødelighet for de fleste dødsårsaker gjelder for både eldre og yngre kohorter. Forfatterne konkluderer med at sammenhengen mellom ulikhet i sosiale oppvekstvilkår og ulikhet i dødelighet består selv om de generelle oppvekstvilkårene gradvis forbedres fra kohort til kohort (Galobardes mfl., 2008).

Det er imidlertid ikke slik at alle dødsårsaker kan knyttes til sosioøkonomiske oppvekstvilkår. Slike dødsårsaker inkluderer blant annet noen typer kreft, slik som brystkreft og eksterne dødsårsaker der det finnes mindre evidens for sammenheng mellom sosioøkonomiske forhold under oppvekst og dødelighet.

Den systematiske gjennomgangen av studier av sammenhengen mellom sosioøkonomiske oppvekstvilkår og dødelighet peker på utfordringer med å peke på bestemte livsløpsmekanismer som kan forklare de observerte sammenhengene. Det er få studier som er i stand til å teste ulike modeller mot hverandre.

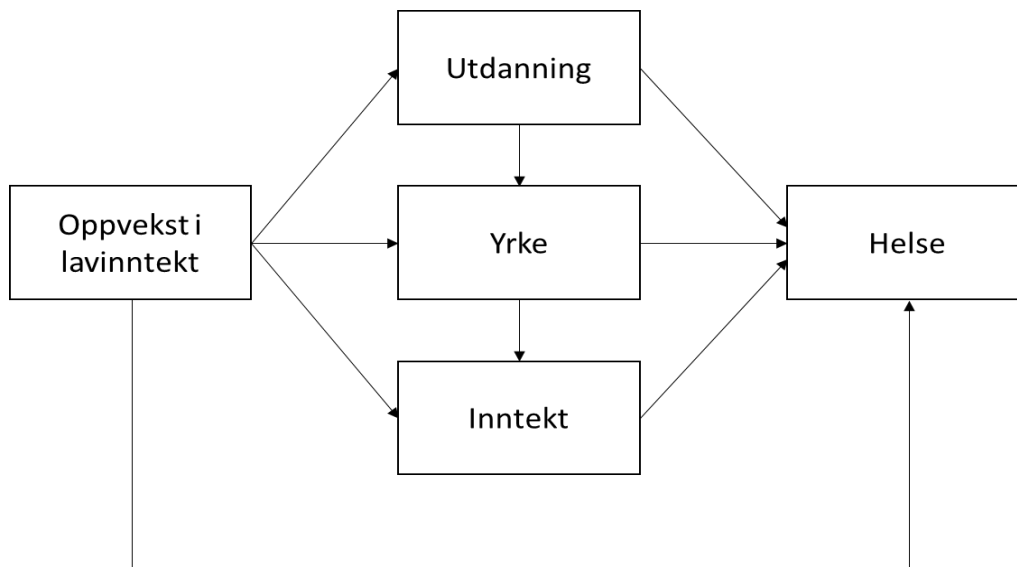
Det er altså etablert en sammenheng i forskningen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og dødelighet. Det finnes også en omfattende litteratur som dokumenterer sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og en rekke ulike helserelaterte utfall i voksen alder. En stor og variert kunnskapsbase dokumenterer assosiasjoner mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og relaterte tidlige erfaringer og utsatthet på viktige trusler mot helse som voksen som kardiovaskulære lidelser, overvekt og diabetes, enkelte krefttyper, mental helse og psykiske lidelser, benskjørhet, brudd og sannsynligvis demens. (Hardy, Lawlor, & Kuh, 2015; Tamayo, Herder, & Rathmann, 2010; Wise, 2016). Det er også etablert sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og helseutfall i alderdom. En systematisk gjennomgang og meta-analyse undersøker sammenhengen mellom sosioøkonomisk posisjon i oppvekst og objektivt målt fysiske evner i alderdommen (Birnie mfl., 2011). Ved å se på mål på gripestyrke, gåhastighet og balanse konkluderes

det med at det er gjennomgående evidens for at det eksisterer en sammenheng mellom sosioøkonomisk posisjon under oppvekst og fysiske evner i alderdommen. Den systematiske gjennomgangen antyder at det er flere potensielle forløp som kan koble sosioøkonomisk posisjon i barndom til fysisk aktivitet og fysisk helse i voksen alder. Eksempler på slike forklaringer er kosthold, motorisk utvikling, fysisk aktivitet og fysisk helse, som alle er kjennetegnet av sosioøkonomiske gradienter.

En samfunnsvitenskapelig forklaringsmodell

Hvilke mekanismer kan forklare sammenhengene mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige utfall for helse på lang sikt? En vanlig samfunnsvitenskapelig forklaringsmodell legger til grunn at sosioøkonomisk posisjon i oppveksten enten virker direkte på helsen i voksen alder eller virker indirekte gjennom opparbeidet sosioøkonomisk posisjon over livsløpet, for eksempel gjennom utdanning, yrke og inntekt. Utdanning, yrke og inntekt står i et innbyrdes kausalt forhold, der utdanningsnivået kommer først og påvirker hvilket yrke en får, noe som igjen påvirker karriere- og inntektsmuligheter. Hver av disse dimensjonene av sosioøkonomisk posisjon har igjen en selvstendig effekt på helse blant annet gjennom arbeidsvilkår, stressbelastning, grad av økonomisk bekymring, forutsigbarhet, status osv.

Figur 10. En samfunnsvitenskapelig forklaringsmodell på sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og helseutfall som voksen.

Kilde: (Dahl & Van der Wel, 2014)

I tillegg figurerer det en rekke andre kompletterende og mer detaljerte samfunnsvitenskapelige modeller i forskningen som forsøker å forklare sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall som voksen. En modell inkluderer også eksempelvis sosial kapital. Tillit regnes gjerne som en sentral bestanddel av sosial kapital, men kan også behandles som et psykologisk trekk hos individer. Det er en utbredt forståelse og et godt kunnskapsgrunnlag som sannsynliggjør at tillit forenkler samarbeid, både innenfor avgrensede grupper og i samfunnet. Tillit til andre i mindre samfunn er viktig, men det er særlig generalisert tillit til andre individer og institusjoner som tenkes å være positive for den enkeltes tilpasning og muligheter.

En studie fra Sverige undersøkte den mulige sammenhengen mellom økonomiske problemer i familien under oppvekst og tillit til andre i voksen alder (Lindström & Rosvall, 2016). Ved å kontrollere for økonomiske problemer som voksen avdekker de en selvstendig assosiasjon mellom økonomiske problemer under oppvekst og nivå av tillit som voksen.

Medisinske og biologiske forklaringsmodeller

Det finnes også en rekke andre forklaringsmodeller og mekanismer som kan ligge under de observerte sammenhengene mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige helserelaterte utfall i voksen alder. Det er også åpenbart slik at forklaringene i mange tilfeller skyldes hendelser, erfaringer og eksponering gjennom livsløpet og i voksen alder. De viktigste medisinske forklaringene på sammenhengene mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige helserelaterte utfall i voksen alder handler om forhold under svangerskap, spedbarnseksponering og epigenetikk, kronisk stress og betennelser, utvikling av helserelatert atferd, kronisk sykdom som har startet i barndom og mottagelighet for intervensjoner og tilgang på helsetjenester (Wise, 2016).

Vi har over sett at det er en sammenheng mellom sosioøkonomisk status i oppvekst og helseutfall som voksen. Nyere medisinsk forskning har undersøkt om telomerer, de beskyttende endestykkene på kromosomene, kan være et bindeledd mellom dårlige oppvekstforhold og senere sykkelighet gjennom livsløpet. En systematisk gjennomgang av litteraturen på feltet omfattet 26 studier om forholdet mellom telomerlengde og ulike belastende forhold fra fødsel og gjennom oppveksten (Næss & Kirkengen, 2015). Gjennomgangen konkluderte med at kortere telomerer ser ut til å være knyttet til psykososial

belastning i barndommen. Gjennomgangen kunne derimot ikke finne entydig støtte for en sammenheng mellom sosioøkonomisk status, herunder husholdsinntekt i barndommen og telomerlengde. En nyere systematisk forskningsgjennomgang som samler studier som har undersøkt assosiasjonen mellom stress og telomerlengde blant barn i aldersgruppen 3 til 15 år fant at lav sosioøkonomisk status og også lav husholdsinntekt var assosiert med telomerlengde (Coimbra, Carvalho, Moretti, Mello, & Belangero, 2017).

Forskning finner at barn i lavinntektsfamilier, fra fødsel til myndighetsalder, i større grad er utsatt for risiko for tidlig død og sykdom enn barn som kommer fra mer velstående familier. Psykologer har lenge vært opptatt av å forsøke å forstå hvordan erfaringer og eksponeringer fra miljøet kommer «inn under huden» (Evans, 2016) og gjennom hvilke biologiske mekanismer denne sammenhengen kan forklares (Blane, mfl., 2013). Forskning på sammenheng mellom sosioøkonomisk posisjon og underliggende fysiologiske systemer avdekker parallelle sosiale gradienter som kan hjelpe oss med å forstå de sosiale ulikhetene i helse (Evans, Chen, Miller, & Seeman, 2012).

Det er for eksempel etablert en sammenheng mellom lav sosioøkonomisk status og høyt blodtrykk, flere forstyrrelser i immunsystemet og forhøyede betennelsesresponses på allergener og patogener. I tillegg er det, internasjonalt avdekket sammenhenger mellom overvekt blant barn i lavinntektsfamilier. Dessuten lider barn fra familier med lavere sosioøkonomisk status oftere av metaboliske syndromer inkludert forhøyet kolesterol, høyere LDL og LDL/ HDL ratioer samt flere triglycider (Senese mfl., 2009). Det er også funnet at barn fra hushold med lavere sosioøkonomisk status og lavere husholdsinntekt viser flere tegn på forhøyet allostatisk belastning (Blair, Raver, Granger, Mills-Koonce, & Hibel, 2011). Allostatisk belastning betegner samlet det som «nærer og tærer på kroppen» og måles gjerne ved indeksering av systematisk fysiologisk regulering over flere biologiske systemer som hjelper kroppen å tilpasse seg kroniske og sosiale krav. Alle disse mulige biologiske utviklingsbanene kan tilby fruktbare forklaringer for hvordan fattigdom kommer inn under huden.

For å forstå hvordan disse utviklingsbanene kan få uheldige helseutfall på lengre sikt må det etableres og testes en modell som tar hensyn til eksponering for lavinntekt, både tidspunkt og varighet i oppvekst, og påvirkning på de biologiske systemene. Det kan se ut som om forskningen er på vei, men ennå har et stykke igjen for å komme dit.

Det finnes likevel en god del studier som viser at tidlig eksponering for lav sosioøkonomisk status i familien og lavinntekt kan ha effekter på biologiske utfallsmål i voksen alder. Hovedtyngden av denne forskningen antyder at eksponering for ulemper i småbarnsalderen setter i gang en utviklingsbane som er vanskelig å forandre, selv ved oppadgående sosial mobilitet. Det er for eksempel slik at blodtrykk i barndommen predikerer blodtrykk i voksen alder, uavhengig av sosioøkonomisk status som voksen.

Et aspekt som derimot ikke er fullstendig avklart i disse modellene er hvordan denne sammenhengen manifesterer seg. Det er to hovedteorier om sammenhengen mellom eksponering for lavinntekt under oppvekst og forhøyet sykkelighet og dødelighet som voksen: den biologiske kritisk fase modellen og den epidemiologiske livsløpstilnærmingen, som vi tidligere har omtalt som akkumulering av risiko (se kapittel 4).

Den biologiske kritisk fase modellen tar som utgangspunkt at eksponering for uheldige livshendelser og oppvekstmiljø i de tidlige barneårene representerer en kritisk periode der motgang «innbakes» eller «programmeres» inn i de biologiske systemene på en slik måte at de består over livsløpet og på den måten forsterker sårbarhet for sykdom. Det finnes en god del resultater fra studier på dyr som styrker denne antagelsen (for en gjennomgang se (Evans mfl., 2012; Johnson, Riis, & Noble, 2016b)). I de senere år har det også vokst fram forskning som ser nærmere på mekanismene som kan ligge under en slik programmeringsprosess. En god del oppmerksomhet har vært rettet mot epigenetiske modifikasjoner. Epigenetiske modifikasjoner er stabile forandringer i genaktivitet som oppstår uten å endre DNA sekvenser (Jirtle & Skinner, 2007). Så langt er det likevel lite kunnskap om hvordan menneskers utsatthet for lavinntekt og relativ fattigdom påvirker fenotypiske endringer av en slik karakter at de kan modifisere sykdomsrisiko.

Nyere bidrag på feltet, oppsummert i en systematisk forskningsoversikt, har likevel identifisert hvordan lav sosioøkonomisk status og lav husholdsinntekt predikerer epigenetisk forandring, koblet til reaktivitet i amygdala og framtidige depressive symptomer hos risikoutsatt ungdom (Uddin, Jansen, & Telzer, 2017).

Oppsummering

Internasjonalt viser forskning at barn i lavinntektsfamilier, fra fødsel til myndighetsalder, i større grad er utsatt for risiko for tidlig død og sykdom enn barn som kommer fra mer velstående familier.

En stor og variert kunnskapsbase dokumenterer assosiasjoner mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og utsatthet for viktige trusler mot helse som voksen som kardiovaskulære lidelser, overvekt og diabetes, enkelte krefttyper, mental helse og psykiske lidelser, benskjørhet, brudd og sannsynligvis demens.

Barn

Sosioøkonomiske faktorer under oppvekst påvirker barns helse og utvikling gjennom hele oppveksten fram til 8-årsalder, med en økende betydning fram til skolestart.

Internasjonal forskning viser at lavinntekt i løpet av de første fem leveårene er en risiko for en rekke negative helseutfall som begrenser barnets aktivitet ved akutte og tilbakevendende infeksjoner, økende BMI og hospitalisering gjennom senere barndom og ungdomstid.

Barn og unge som vokste opp i lavinntektsfamilier i Norge har dårligere helse enn barn og unge som ikke vokser opp i lavinntektsfamilier. De har også omtrent dobbelt så høyt skolefravær på grunn av sykdom som andre barn og unge. Tilsvarende funn identifiseres blant barn og unge ellers i Norden og også internasjonalt. I flere av de nordiske studiene ser det ut til at betydningen av husholdsinntekt for ulike helseutfall, særlig psykosomatiske symptomer, øker med barnas alder.

Den identifiserte forskningen på sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og negative helseutfall i barndom er ikke entydig og de fleste identifiserte korrelasjonene er relativt svake. Det finnes en god del studier som ikke finner signifikante sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige helselaterte utfall.

Ungdom

I vestlige land er det omtrent dobbelt så vanlig for ungdom fra familier med de laveste inntektene å rapportere om daglige helseplager som for unge fra familier med de høyeste inntektene. Dette gjelder også i gjennomsnitt for de ungdom i de nordiske landene. Av de nordiske landene er Norge det landet

der den observerte sammenhengen mellom familiens inntekt og ungdoms helse er svakest.

Norsk forskning konkluderer med at det er sannsynlig at familiens økonomiske situasjon har en selvstendig innvirkning på unges helse. Særlig familiens formue ser ut til å beskytte mot utvikling av dårlig helse blant unge.

Unge som opplever relativ fattigdom gjennom ungdomstid har en mer negativ endring i helseutfall enn unge som ikke opplever fattigdom. Flertallet av undersøkelsene dokumenterer at oppvekst i kronisk eller vedvarende lavinntekt var alvorligere enn oppvekst i kortere perioder med lavinntekt. For ungdom i Norge ser det særlig ut som en negativ endring i husholdsinntekt har negative konsekvenser for helserelaterte utfall.

For ungdom forklarer unges selvopplevde velstand eller selvopplevde mangel på økonomiske ressurser i husholdet sammenhengen med negative helseutfall enn mer objektive mål som husholdsinntekt.

Helserelatert atferd

Oppvekst i lavinntektshushold predikerer en mindre sunn livsstil i voksen alder. Oppvekst i lavinntektsfamilier øker risikoen for utvikling av overvekt og fedme, gjennom oppvekst og i voksen alder. Det er likevel lite som tyder på en direkte sammenheng mellom mangel på økonomiske ressurser i husholdet og overvekt og fedme blant barn og unge. Den observerte sammenhengen handler mer sannsynlig om ulik livsstil, og for eksempel tilgang til grøntområder og muligheter til fysisk aktivitet.

Forskning identifiserer sosioøkonomiske ulikheter i kosthold og matvaner blant barn og unge. Unge fra lavinntektsfamilier spiser mindre frukt og grønnsaker og mindre fisk og mer kjøtt enn unge fra familier med høyere inntekt.

Det er ingen klar relasjon mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og økt alkoholbruk i ungdomsalder. Det er derimot etablert sannsynlige sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og alkoholrelaterte lidelser senere i livet. Oppvekst i lavinntektsfamilier er i internasjonal forskning assosiert med økt bruk av illegale rusmidler.

8 Lokalmiljø og boforhold

I dette kapitlet er det boforholdene og nabolagets rolle for barn og unge som er hovedtemaet. Vi fordyper oss i forskning som forsøker å forstå hvordan muligheter og hindringer for barn som vokser opp i lavinntektsfamilier kan knyttes til lokalmiljø og boforhold. Vi ser nærmere på forskning som svarer på spørsmål som: Hvor viktig er nabolaget og boforholdene for hvordan barn og unge lykkes videre i livet? Hva betyr nabolaget for dem som vokser opp i lavinntektsfamilier? Hvilke ressurser finnes, eller mangler, i de nære omgivelsene utenfor hjemmets fire vegger som har betydning for unges livssjanser? Hvilke goder og byrder i nærmiljøet kan tenkes å påvirke mulighetsrommet til barn og unge, og særlig de som har minst økonomiske ressurser hjemme?

Kapitlet starter med en gjennomgang av forskning på betydningen av boforhold. Deretter tar vi for oss nabolagets rolle ved først å vise til hvilke funn som er gjort, med særlig vekt på nordiske studier om barn og unges sosiale mobilitet. Avslutningsvis drøfter vi de ulike mekanismene som kan forklare hvordan nabolaget påvirker barn og unge, og ser disse opp mot de mer generelle mekanismene (kapittel 4) for hvordan oppvekst i lavinntekt kan gi uheldige utfall. Deler av gjennomgangen i dette kapitlet er basert på Brattbakk & Wessel 2017 og Brattbakk & Andersen 2017.

Boforhold for barn og unge i lavinntektsfamilier

En stor mengde internasjonale studier undersøker effekten av å være boligeier mot det å være leieboer for lavinntektshushold. Majoriteten av disse studiene viser at det å eie boligen sin medfører viktige økonomiske og sosiale fordeler inkludert økt velstand, bedre helse og livskvalitet, større tilfredshet med boligsituasjonen og bedre utdanningsoppnåelse for barna (se Aarland og Reid 2018 for en litteraturgjennomgang). Det varierer i hvilken grad man finner årsakssammenhenger på dette feltet, og det er krevende å skille forhold knyttet til boligsituasjonen fra andre sider ved lavinntektsfamilier og oppvekstforhold for familier som leier boligen sin.

En omfattende internasjonal kunnskapsoppsummering av studier som har undersøkt mulige utfall for barn av å vokse opp i hushold som eier boligen sin, konkluderer med at boligeie har direkte og indirekte positive

effekter for barna, men forfatterne advarer samtidig mot at noen studier sliter med analytiske fallgruver knyttet til bakenforliggende variable og seleksjonsproblematikk (Dietz & Haurin 2003).

En kjerneeffekt av å være boligeier er at husholdet akkumulerer økonomisk velstand. Flere internasjonale studier har imidlertid også funnet at en slik akkumulering ikke er garantert for alle typer hushold, og at usikkerheten er særlig stor for minoritetshushold og hushold med særlig svak inntekt ved boligmarkedsfall og i økonomiske nedgangstider. For Norge har Aarland & Reid (2018) imidlertid vist at hushold som blir boligeiere opplever en betydelig mer stabil bosituasjon med mindre flytting enn leieboere, og at dette i særlig grad gjelder for lavinntektshushold og hushold med minoritetsbakgrunn utenfor Vest-Europa. Her ser altså risikoen ved å bli boligeier, tross svak økonomi, ut til å være svært lav. De stiller imidlertid spørsmål ved hva slags nabolag disse utsatte husholdene kjøper bolig i, og peker på behov for mer forskning på hvorvidt negative trekk ved nabolagene som de har økonomi til å etablere seg i kan utligne de positive effektene av en mer stabil bosituasjon som følger av å bli boligeiere.

En rekke norske studier viser at det er klare sammenhenger mellom lavinntektsfamilier med barn og dårlige boforhold (Aarland & Nordvik 2008, Nordvik 2010, Nielsen 2011, Magnusson Turner & Stefansen 2012, Skog Hansen & Lescher-Nuland 2011, Brattbakk mfl. 2015, Oslo kommune 2009, Elvegård og Michelsen 2015, Sørvoll & Five 2015).

Nordvik finner i en panelstudie, hvor husholdene følges over tid (2000-2009), at lavinntektshushold har betydelig lavere sjanse for å eie sin egen bolig og har dårligere boforhold enn kontrollgruppen (Nordvik 2010). Tross noen forbedringer i perioden var det et betydelig mindretall av familier med vedvarende lavinntekt som hang etter. Blant disse var også andelen som var trangbodde relativt høy – både ut fra objektive og subjektive mål. Andelen trangbodde i denne gruppen ligger to til tre ganger høyere enn blant alle barnefamilier (Kaur 2013, Nordvik 2010). Kontrollert for inntekt viste det seg at barnefamilier med ikke-vestlig bakgrunn i betydelig mindre grad enn majoritetsfamiliene eide sine boliger, men gapet i eierandel ble redusert i perioden. En litt nedslående konklusjon er at tildeling av kommunal bolig ikke kan sies «å være en vei ut av vanskelige boforhold» (Nordvik, 2010).

Magnusson Turner (2012) finner i sine analyser av den samme panelstudien at de som har størst sannsynlighet for å bli boende i leid bolig over

lengre tid, er barnefamilier hvor foreldrene er ustabilt utenfor arbeidslivet, mottar sosialhjelp, har vedvarende lavinntekt, har lav boligstandard, er trangbodde og har minoritetsbakgrunn. Noen av de målbare konsekvensene for barna i disse familiene er at de sjeldent har eget rom og sjelden tar med seg venner hjem, noe som igjen kan bidra til at de føler seg utenfor det sosiale fellesskapet. Magnusson Turner peker videre på at noen grupper, blant annet lavinntektsgrupper kan bli «innelåst» på leiemarkedet over lange perioder. På tross av et relativt godt arbeidsmarked er det en gruppe foreldre som ikke får innpass på arbeidsmarkedet, og som på permanent basis blir boende i utleieboliger. Mange flytter dessuten hyppig mellom ulike leieboliger, og forskjellene i standard mellom de private og kommunale utleieboligene som denne gruppen har tilgang til er minimale, i betydningen at standarden generelt er lav. Med basis både i egne studier og en gjennomgang av internasjonale funn, påpeker Magnusson Turner (2012) og Nielsen (2011) og flere at barn og unge påvirkes av boligforholdene, og at det å bo i en leiebolig i oppveksten kan ha en del negative effekter. Det vises at dette har lite med disposisjonsformen (hvorvidt man eier eller leier) i seg selv, men handler om de negative konsekvensene av ustabilitet, trangboddhet, uheldig bomiljø og lav standard som preger deler av boligforholdene i utleiesektoren, i tillegg til manglende formues-akkumulering. Boligeiere opplever dessuten en betydelig mer stabil bosituasjon med mindre flytting enn leieboere, og dette gjelder som tidligere nevnt i særlig grad for lavinntektshushold (Aarland & Reid 2018). Som vist blant annet i kapittel 7 kan nedgang i husholdsinntekten ha uheldige konsekvenser for barn og unge og en slik nedgang kan dessuten føre til at familien må flytte og hva det innebærer av økt stress og manglende forutsigbarhet (Lanza & Rhoades, 2013).

Selv om årsaksrekkefølgen i en del tilfeller er uklar er det flere studier som finner sammenhenger mellom bolig og helse og sosial ulikhet (Grønningsæter og Nielsen 2011). Å vokse opp med dårlige boforhold kan gi høyere dødelighetsrisiko som voksen viser to omfattende studier fra Oslo (Næss mfl. 2004, Næss mfl. 2007).

Å vokse opp i leiebolig øker sannsynligheten for å i voksen alder selv leie bolig, motta sosialhjelp og å ha så dårlig helse at man er ufør (Nielsen 2011). Undersøkelsen omfatter hele den norske befolkningen og er gjort ved å benytte folke- og boligtellingerne i 1970, 1980 og 2001. De påviste sammenhengene gjaldt når man undersøkte alle barn i Norge samlet, men ikke for barn

med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn. Fars utdanning og inntekt forklarer noe av sammenhengen, men på langt nær alt. Forfatteren konkluderer med at det er behov for mer forskning for å dykke dypere ned i disse sammenhengene, og i særlig grad hvilke kjennetegn ved bolig og boforhold som har en selvstendig effekt på senere marginalisering.

Situasjonen i kommunale utleieboliger er svært varierende når det gjelder hva slags boligstandard og oppvekstmiljø som tilbys. Flere studier har påvist at trangboddhet, og problemer med kulde og støy, er mer utbredt i kommunale boliger (Magnusson og Stefansen 2012, Nordvik 2010) og at det er en rekke sosiale utfordringer knyttet til bomiljøet i mange av de kommunale gårdene (Skog Hansen & Lescher-Nuland 2011, Brattbakk mfl. 2015, Oslo kommune 2009). Ifølge Elvegård og Michelsen (2015) sin studie av beboere i kommunale boliger i Bergen medfører det å bli tildelt en kommunal bolig en viss risiko for å havne i utrygge bomiljø, og enkelte familier har uakseptable boforhold.

Magnusson og Stefansen (2012) konkluderer med at boforhold, lave inntekter og risiko for fattigdom har betydning for barns oppvekstvilkår og senere livssjanser. Flere kvalitative studier fra Oslo viser dessuten at når mange familier i et nabolag samtidig bor trangt og har svak økonomi, vil mange barn og unge ha utfordringer med å gjøre lekser hjemme og ta med seg venner hjem. De tilbringer dermed mer tid utenfor hjemmet samtidig som de bor i områder hvor mange av naboene også har lav sosioøkonomisk status og hvor nabolaget er preget av særskilte utfordringer (Brattbakk mfl. 2015, 2017, Ruud mfl. 2018, Andersen mfl. 2018a, 2018b).

Av dette følger også at de vil ha større behov for trygge møteplasser utenfor hjemmet (ibid.). Siden økonomien til disse familiene er svak, og mange oppgir å ikke ha råd til å betale kontingenten for idretts- og fritidstilbud, viser de nevnte kvalitative studiene at færre av disse barna deltar i organiserte fritidstilbud, noe som også er dokumentert i flere andre studier (se avsnittet om sosial deltakelse i kapittel 5). Det virker åpenbart at dette får konsekvenser for miljøet blant barn og unge (Hagen mfl. 2016). Dessuten er uorganisert idrett og lek vel så viktig som de organiserte aktivitetene. Dette krever tilpassede uteområder som det ofte er mindre av, særlig i utsatte områder i indre by. Det kan i tillegg tenkes at dette forsterkes av at mange av disse områdene har relativt sett færre positive rollemodeller blant

unge og voksne som kan vise vei og gi tro på at for eksempel det å satse på skolen er en farbar vei for å få seg jobb og et godt liv (Brattbakk mfl. 2015).

I Norge, hvor om lag 80 prosent av befolkningen eier boligen sin, er det den eieformen som er «normalen». De fleste som leier bolig gjør dette i kortere perioder gjerne i en føretableringsfase eller etter et samlivsbrudd. Dette har medført at det er knyttet et visst stigma til å være leieboer over en lengre periode. Stigmaet ser også ut til å gjelde både for dem som leier privat eller av kommunen (Vassenden 2014, Vassenden og Lie 2013). Vi har ikke funnet forskning som sier noe eksplisitt om hvordan barn og unge i hushold som leier boligen sin opplever dette, men det er grunn til å tro at mange, i likhet med sine foreldre, opplever et slikt stigma i møte med omverdenen. Dette forsterkes også av at flere toneangivende fagfolk og politikere offentlig har definert det å leie boligen sin som en «fattigdomsfelle».

Trekk ved boligmarked og befolkning tilsier at byområdene, og særlig storbyene, har større utfordringer når det gjelder vanskeligstilte på boligmarkedet enn øvrige kommuner. Sterk urbanisering og vedvarende befolkningsvekst fører til et presset boligmarked med høye og stigende priser på eie- og leieboliger i kombinasjon med større utfordringer på det private utleiemarkedet og høyere andel vanskeligstilte grupper med lavinntekt. En spesielt utsatt gruppe i de største byene, spesielt i Oslo, er innvandrerfamilier med lav inntekt og mange barn som leier boligen sin (Brattbakk mfl. 2016).

Variasjonen i boligpriser mellom ulike regioner og mellom urbane og rurale strøk er til dels stor (Brattbakk mfl. 2016) og avgjørende for hvor mye av inntekten som går med til å dekke boutgifter. For hushold med de laveste inntektene hvor de fleste er leietakere er det husleienivåene som er av betydning og disse utgjør en relativt stor andel av husholdenes totale utgifter. I områder med de høyeste boutgiftene har mange lavinntektshushold svært lite å rutte med til mat og andre livsoppholdsutgifter når husleia er betalt (Borgeraas & Dahl 2010). Oslo har det klart høyeste husleienivået i landet, etterfulgt av øvrige storbyer og sentrale strøk. Samtidig er det her vi finner de fleste lavinntektshusholdene med barn (se kapittel 3). For disse lavinntektsfamiliene, som i tillegg bor i områder med høye levekostnader, er dermed risikoen for å oppleve fattigdom betydelig større enn i andre deler av landet. Systemet med såkalt 'gjengs leie', som er tilnærmet markedsleie, i kommunale boliger i Oslo gjør dessuten at leieboerne her har nesten like høy husleie som på det private utleiemarkedet.

Nabolagseffekter – barn og unge påvirkes av nabolaget

Nabolagseffekter er tanken om at trekk ved bostedet påvirker beboernes livssjanser og mulighetsrom. Kort sagt: hva *gjør* stedet med oss? De fleste studiene innenfor dette feltet studerer sammenhengen mellom ulike utfall for barn og unge og trekk ved oppvekststedet deres. Relativt få studier ser eksplisitt på situasjonen for barn og unge i lavinntektsfamilier spesielt, men mange studier skiller mellom sammenhenger for ulike sosioøkonomiske grupper generelt. Mange studier opererer derfor med et eller annet mål på familiens sosioøkonomiske posisjon og ressurser målt via utdanning, inntekt, yrkesposisjon eller andre mål.

Utviklingen av såkalte flernivåanalyser, hvor man kan studere de ulike sosiale kontekstene et individ inngår i samtidig – som for eksempel familie og nabolag for barn – har gjort studiene av nabolagseffekter mer robuste og gitt mulighet å isolere effekter av de ulike kontekstene hver for seg. De fleste studiene vi refererer her, hvor man ser på sammenhengen mellom trekk ved oppvekststedet og utfall senere i barne-, ungdoms- og voksenperioden, benytter longitudinelle data og følger dermed barn og unges utvikling over tid. Man legger dessuten inn forutsetninger om botid og undersøker hvordan problemer oppstår, vedlikeholdes eller avtar over tid. Dette har gjort at man har kommet betydelig nærmere en forståelse av konkrete årsakssammenhenger, og flere slike studier er gjennomført i Norge det siste tiåret.

Nabolagsforskningen omfatter både kvantitative og kvalitative studier. Mens den kvantitative delen av forskningen blant annet fokuserer på å måle nabolagets effekter (tallfeste dem gjennom ulike varianter av regresjonsanalyser), gir den kvalitative delen av forskningen en utdypet forståelse av nabolaget som kontekst for atferd, læring og holdningsdannelse. Vi vil først og fremst ta for oss de kvantitative effektstudiene, men stedvis dra inn kvalitative studier som kan bidra med forståelsen av hvilke mekanismer som er i sving.

Studier av nabolagseffekter i USA og Europa

I hvilken grad kan vi slå fast at nabolaget har en veldokumentert effekt på barn og unges livssjanser? Funnene er tydeligst i USA (Nieuwenhuis & Hooimeijer 2016), hvor mye av forskningen på feltet har foregått og hvor relativt store nabolagseffekter er påvist. Men selv der er det uenighet om nabolagets betydning. Gjengs oppfatning i amerikansk forskning er at

nabolagseffektene spiller en moderat til betydelig rolle (Leventhal og Brooks-Gunn, 2000; Sampson mfl., 2002; Pebley og Sastry, 2004; Chetty mfl., 2016). Studiene fra amerikanske storbyer dokumenterer at trekk ved oppvekststedet kan påvirke ulike sider ved beboernes livssituasjon, i første rekke barn og unge, på områder som rus, kriminalitet, manglende skolegang, skoleprestasjoner, utdanningsløp, yrkeskarrierer, mentale problemer, nedsatt fysisk helse og dødelighet (se gjennomgang av Wessel, 2013).

I Europa er funnene mer sprikende. Noen studier viser til dels store effekter, og de fleste studiene finner moderate eller små effekter, mens andre finner null effekter – de forsvinner når man kontrollerer for sosial bakgrunn, demografi og livshendelser. I europeiske storbyer finner man jevnt over små til moderate effekter på kriminalitet, rus, skoleprestasjoner, utdanningsløp, yrkesvalg og inntekt (Wessel, 2013; Brattbakk og Wessel, 2013). Det store flertallet av studier i Europa er gjort i Nederland og Sverige, men også Storbritannia, Tyskland og Finland er representert, og etter hvert også Norge.

Nabolagets betydning for barn og unges sosiale mobilitet

De fleste studiene av nabolagseffekter omhandler hvordan ulike trekk ved nabolaget påvirker barn og unges sosiale mobilitet. Studier av hvordan trekk ved nabolaget påvirker ungdoms utdanning er omfattende og flere ulike trekk ved nabolaget trekkes fram som viktige for denne sammenhengen. Funnene og styrken i sammenhengen varierer mye, og er dels motstridende selv når man benytter de samme nabolagsindikatorer som kan tenkes å påvirke ulike sider ved barn og unges utdanningsoppnåelse. I en gjennomgang av internasjonale studier på feltet finner forfatterne 88 artikler med gode nok mål for å kunne si noe sikrere om sammenhengen (Nieuwenhuis & Hooimeijer 2016). Ved å benytte en såkalt meta-regresjonsanalyse – altså benytte koeffisientene fra de originale studiene i en ny analyse – finner de støtte for at sammenhengen mellom nabolag og individuelle utdanningsutfall er en funksjon av følgende fire sider ved lokalmiljøet: (1) omfanget av fattigdom og lavinntekt (2) lokale sosiale normer og holdninger knyttet til betydning av utdanning, (3) andelen av migrant- og etniske minoritetsgrupper og (4) sosial uorden. Variasjonen i funnene mellom ulike studier kan delvis forklares med bruk av ulike statistiske metoder og modeller. Men enda viktigere for å forklare variasjonen i styrken på nabolagseffekter er bruken av ulike

kontrollvariabler som skolekjennetegn, familiens sosioøkonomiske status og foreldrestiler og oppdragelsesstrategier.

To studier – en finsk om fullføring av videregående skole og en britisk om eksamensresultater – finner begge et tydelig mønster der (positive) nabolageffekter først og fremst gjorde seg gjeldende i områder med konsentrert velstand (Gordon & Monastiriotis, 2006; Kauppinen, 2007).

En studie fra en mellomstor dansk by måler effekter av den sosioøkonomiske statusen i oppvekstnabolaget til 8–9-åringene på deres sannsynlighet for å være arbeidsledige som unge voksne i alderen 21–27 år (Lander, Rasmussen og Mortensen 2012). Studiens styrke er at den er longitudinell og benytter flernivåanalyse. De tar for seg to grupper som sammenlignes: barn som vokser opp i en deprivert forstad og i et velstående nabo-område. Funnene viser at den kortvarige arbeidsledigheten var betydelig høyere for drabantbyungdommene enn for ungdommene fra det velstående området, mens det var ubetydelige (ikke-signifikante) forskjeller mellom de to gruppene for langtidsledighet. Å vokse opp med en mor som mottar velferdstøtte er en sterk prediktor for arbeidsledighet i 20-årene, mens man ikke fant noen effekt av barnas kjønn eller det å vokse opp med en enslig forsørger. Studien konkluderer med at lav sosioøkonomisk posisjon i oppveksten gir betydelig økt risiko for arbeidsledighet tidlig i voksenlivet, og at dette også gjaldt i det første tiåret av 2000-tallet hvor sysselsettingsmulighetene i Danmark var veldig gode.

På tross av at den svenske boligmodellen er svært ulik den norske (blant annet med betydelig mer utbredt utleiesektor) er den svenske konteksten med en sterk velferdsstat i stor grad sammenlignbar med den norske. Andersson (2004) studerte tre mellomstore svenske byer (Västerås, Jönköping og Gävle), og fant at ungdoms oppvekstnabolag hadde hatt en signifikant effekt på deres arbeidsdeltakelse og oppnådde utdannelse ved fylte 25 år. En senere studie (Andersson and Subramanian, 2006) bekreftet disse resultatene når det gjaldt utdanning, denne gang for hele Sverige. I en senere studie hvor man avgrenset nabolaget rundt hver enkelt beboer på en bedre måte ved å trekke en sirkel rundt hvert individ kunne man mer presist studere hvilken innvirkning de nærmeste naboene har (Andersson og Malmberg, 2015). Resultatene herfra viser betydelig sterkere nabolageffekter enn det som kommer fram i de tidligere studiene som benyttet større, og forhåndsdefinerte, statistiske geografiske enheter.

I en annen svensk studie som fokuserte særlig på hva det betyr at et nabolag er sosialt blandet finner Bergsten (2010) at slike blandede nabolag har særlig positive effekter på skoleresultater og tendensen til å ta høyere utdanning. Effektene skiller seg markant fra de negative effektene hun finner i de mest ressurssvake områdene. Forskjellene i effekter mellom disse to nabolagstypene er dessuten betydelig større enn forskjellene mellom de blandede nabolagene og de mest ressurssterke nabolagene. Hun finner videre at det er store forskjeller i effekter mellom ulike individer; gutter påvirkes mer enn jenter fordi guttene er mer lokalt bundet, barn av lavt utdannede foreldre påvirkes mer enn barn av velutdannede foreldre. Det siste kan ha flere forklaringer; flere studier har vist at høyt utdannede foreldre i større grad bedriver en aktiv form for foreldreskap når det gjelder å beskytte barna fra uheldige trekk ved nabolaget, samt at lavt utdannede har et nettverk som er mer avgrenset til lokalmiljøet, og derfor mer avhengig av nabolaget.

Et viktig poeng er dessuten at effektene ikke kun gjør seg gjeldende som negative effekter i særskilt utsatte nabolag, men kan knyttes til nabolag langs hele akse av nabolagstyper. Positive nabolagseffekter påvises blant annet i velstående nabolag, noe som også er påvist for Oslo sin del (Toft og Ljunggren, 2015; Brattbakk og Wessel, 2013).

Det siste tiåret har det, som nevnt, skjedd store forbedringer innenfor dette forskningsfeltet. Blant annet har tilgangen på registerdata gitt en mulighet til å observere enkeltindivider over tid, slik at man lettere kan isolere effektene av nabolaget fra øvrige sosiale kontekster. De nordiske landene står her i en særstilling med gode registerdata som oppdateres årlig for hele befolkningen, og hvor bostedsadresser til hvert individ er inkludert. Særlig i Sverige har disse registerdataene blitt utnyttet i en mengde studier av nabolagseffekter. For Norge og Oslo er omfanget betydelig mindre, men økende. Vi skal se på de mest sentrale.

Nabolagets betydning for sosial mobilitet i Norge

En av de første omfattende kvantitative studiene av nabolagseffekter i Norge var Raaum mfl. (2006), som studerte nabolag i alle landets kommuner, og viste at sammenhengen mellom oppvekststed og individuelle ressurser, som utdanning og inntekt, var reell i perioden 1960 til 1970. Ungdommenes oppvekstnabolag hadde en klar sammenheng med deres framtidige utdannings- og inntektsnivå. Deres landsomfattende studie fant at nabolaget

svekket sin betydning på 1960-tallet, eller som de formulerer det: 'Nabolaget er ikke hva det engang var' (Raaum mfl., 2006, s. 200).

En helt fersk studie som undersøker alle landets nabolag viser at ungdom som vokser opp i middelklassenabolag får sterkere drahjelp av nabolaget sitt når det gjelder skolerestater fra videregående skole enn ungdom fra både arbeiderklasse- og overklassenabolag (Markussen og Røed 2018). De viser også at barndommens nabolag dessuten har en effekt på utdanning og inntekt som varer minst fram til de de er 28–31 år. De konkluderer med at økningen i sosioøkonomisk bostedssegregasjon i Norge er uheldig for barns utvikling generelt slik den reflekteres i tidlige skoleprestasjoner. De finner imidlertid ikke at dette nødvendigvis øker forskjellene mellom barn fra høy- og lav klasseposisjon. For barn og unge som vokser opp i familiene med de laveste inntektene finner de ingen effekter av nabolaget. Dette er et funn som går på tvers av de fleste andre nabolageffektstudier som undersøker denne sammenhengen. Videre finner de at ungdom fra familier i toppen av inntektsfordelingen har en viss effekt av nabolagets status, mens det er barn fra middelklassefamilier som i sterkes grad påvirkes av oppvekststedet sitt. De finner ellers kun marginale forskjeller mellom kjønnene og ulike aldersfaser i barne- og ungdomstiden. Studien omfatter flere ulike datasett og kohorter, blant alle norske barn født mellom 1993 and 1999, og data om deres familier og nabolag i oppveksten fra 0 til 15 år og fokuserer på hvordan deres skolerestater fra ungdomsskolen (grunnskolepoeng) er blitt påvirket av oppvekstnabolagets sosioøkonomiske status. Studien omfatter også hvordan ungdommenes fullføring av videregående skole, oppnådd høyere utdanning og inntekt påvirkes av nabolagets sosioøkonomiske status målt som beboernes inntekt.

De tolker de påviste positive effektene av å flytte fra et nabolag med lav klasseposisjon til et middelklassenabolag dels som en refleksjon av sosialisering med jevnaldrende og deres familier som er ressurssterke i form av humankapital og familiestøtte, og dels ved å bli mer eksponert for rollemodeller som har høyere utdanning og er i arbeid samtidig som de blir mindre eksponert for barn og unge med sosiale- og atferdsproblemer. Den motsatte effekten som oppstår ved å flytte enda høyere opp i nabolagshierarkiet tolker forskerne som en konsekvens av at ungdommene opplever en reduksjon i sin relative posisjon som igjen kan forårsakes både av mindre oppmerksomhet fra jevnaldrende og lærere, samt lavere selvsikkerhet og utdanningsambisjoner.

De hevder derfor at funnene deres peker på at det er misforstått at det beste for barn er å vokse opp i de mest velstående nabolagene. Tvert imot kan dette ha uheldige virkninger for de unge. Funnet om at det beste oppvekstmiljøet for barn er et nabolag som har en blandet miks av sosioøkonomiske grupper (mangfoldige middelklassenabolag) som gjenspeiler klassesammensetningen i samfunnet som helhet betyr også at det er klare fordeler av en blandet boligsammensetning som muliggjør at personer fra ulike klasser kan bo i samme område. Resultatene peker i retning av at barn både fra lave og høye klasseposisjoner vil kunne dra nytte av å bo sammen framfor å bo adskilt i lav- og høystatusområder.

En norsk studie som dekker nabolag over hele landet undersøker hvordan familiebakgrunn og trekk ved nabolagene påvirker fullføring av videregående utdanning blant ungdom (Myhr mfl. 2017). Undersøkelsen er basert på flernivåanalyser (tre nivå: individ, familie og nabolag) av longitudinelle registerdata som omfatter 30 prosent (N=107 003) av norske 21–27-åringer i 2010. Å fullføre videregående skole er viktig for individers framtidige helse og helseatferd og for arbeidstilknytning og inntekt. Hovedpoenget med studien er å undersøke variasjon og konsentrasjon blant ungdom i familier og nabolag knyttet til fullført videregående utdanning. Dernest å utforske betydningen av familiestruktur og oppvekstnabolag og å undersøke hvordan foreldres utdanningsnivå medierer disse sammenhengene.

Andelen som fullfører videregående varierer klart ut fra sosioøkonomisk posisjon målt som foreldrenes utdanningsnivå og viste sterk korrelasjon internt i familier og nabolag. En rekke strukturelle faktorer i familien, som skilsmisse, barnerike familier og mødre som får barn tidlig, var mer utbredt og hadde sterkere negativ effekt på fullførings sannsynligheten i familier hvor foreldrene hadde lav utdanning (kun grunnskole). Å bo i by øker sannsynligheten for å fullføre videregående utdanning, men kun for dem som har foreldre med lang utdanning (høyere universitets- eller høyskoleutdanning).

Forfatterne konkluderer med at investeringer i ungdoms umiddelbare omgivelser og kontekster, som familie og nabolag, er sentralt for å adressere en betydelig del av den sosiale gradienten man finner i fullføringen av videregående utdanning. Videre vektlegger de at den sterke tendensen til lik fullføringsgrad blant søsken i samme familie tilsier at helsepolitikken og

framtidig forskning bør ta hensyn til familiemiljøet for å forbedre fullføringsgraden blant ungdom fra familier hvor foreldrene har lav utdanning.

Brattbakk og Wessel (2013) har gjort en relativt bred studie av nabolagets betydning for barn og unges fremtidige levekår og sosioøkonomiske karriere i Oslo. Har oppvekststedet langtidsvirkninger for utdanningsnivå, inntektsnivå og tilknytning til arbeidslivet? Betyr det noe hvor i byen man vokser opp og hvem man vokser opp sammen med? Hovedspørsmålet i artikkelen er: Kan graden av deprivasjon i nabolaget i ungdomstida påvirke ungdommenes sosioøkonomiske status som unge voksne?

Studien benytter flernivåanalyse og benyttet en geografisk inndeling med 92 nabolag (delbydelsområder), hvor alle som er født i Oslo i 1976–1977 og fortsatt bodde i byen fra 1990 til 1994, da de var 14–18 år gamle, var inkludert. For denne perioden av oppveksten hadde man opplysninger om ungdommenes naboer.

Studien viser at en betydelig andel av variasjonen i *utdanningsnivå* mellom ungdommene kan knyttes til forhold ved nabolaget de vokste opp i. For *inntekt* er utslaget betydelig lavere, mens utslaget for *arbeidsledighet* er høyest når ungdommene er 21 år og avtar gradvis til de er helt borte ved 29 år.

Et annet funn var at nabolagsdeprivasjon (målt ved syv ulike indikatorer) i oppveksten har en svak, men signifikant langtidseffekt på både ungdommenes inntekt og utdanning som unge voksne. Det ser ut til at andel arbeidsledige, andel personer med rehabiliterings- og attføringspenger og andel uføre i nabolaget er sterkest korrelert med ungdommenes fremtidige *utdanning* og *inntekt*. For ungdommenes fremtidige *tilknytning til arbeidslivet* ser det ut til at andelen naboer med lav inntekt, andelen sosialhjelpsmottakere og andelen personer på rehabilitering og attføring gir størst korrelasjoner. Det er altså andelen naboer som lever på ulike velferdsordninger, som ser ut til å ha sterkest effekt. Dette kan tolkes som et tydelig tegn på hvordan det å stå utenfor arbeidslivet er en marginalisert posisjon, med konsekvenser for levekår og sosial deltakelse.

Studien gir også mulighet til å belyse hvor i byen nabolageffektene på utdanning er sterkest i positiv og negativ retning. Et første poeng her er at variasjonene internt i byen er *store*. Dernest fant man et klassisk geografisk mønster: De sterkeste negative effektene forekommer i enkelte nabolag i indre by øst, samt i drabantbyområder i ytre by nordøst (Groruddalen) og

sørøst (Søndre Nordstrand). Sterkest positiv effekt av nabolaget på utdanning fant man i enkelte vestlige nabolag, særlig i bydelene Nordre og Vestre Aker.

Studien gir også en viss støtte til funnene hos Markussen og Røed (2018) som påpeker at det ikke er i de aller rikeste norske nabolagene at barn og unge får sterkest drahjelp av nabolaget, men i middelklassenabolag med en viss variasjon i sosioøkonomisk nivå blant beboerne. Brattbakk og Wessel (2013) finner at blant nabolagene vest i Oslo er det i nabolagene med høyest «kulturell kapital» i form av høy utdanning og med noe lavere inntektsnivå at ungdommene har sterkest drahjelp når det gjelder hvor mye utdanning de selv tar.

En påfølgende studie gikk grundigere inn på sammenhengen mellom utdanning og ulike størrelser på nabolaget (Brattbakk, 2014). Spørsmålet var om det var mulig å påvise noen forskjeller i geografisk skala: er det beboersammensetningen i det lille, nære nabolaget (målt som de nærmeste kvartalene), det mellomstore nabolaget (målt som delbydeler) eller det store utvidede nabolaget (bydel) som hadde sterkest betydning for ungdoms framtidige utdanningsnivå? Studien benyttet den samme ungdomskohorten som forrige studie og målte hvilken utdanning de hadde oppnådd da de var i slutten av 20-årene. For Oslo samlet hadde 49 prosent av ungdommene oppnådd høyere utdanning da de tidlig på 2000-tallet var blitt 29 år, men variasjonen internt i byen var stor. På Vinderen var andelen 76 prosent, og i Gamle Oslo 19 prosent.

Studien finner at det særlig er en tydelig sammenheng mellom utdanningsnivået til beboerne i ungdommenes oppvekstnabolag og deres tilbøyelighet til selv å ta høyere utdanning i voksen alder. Videre finnes det en sammenheng mellom ungdommenes framtidige utdanningsnivå og beboersammensetningen i alle de tre nabolagsstørrelsene. Men det var relativt stor variasjon mellom de tre geografiske nivåene. Det viktigste, og mest overraskende funnet, var at sammenhengen var sterkest for det store utvidede nabolaget, altså bydelsnivået.

Det virker plausibelt å anta at institusjonelle ressurser kan ha stor betydning på bydelsnivået ut fra forskjeller i velferd, ressurser og mulighetsstrukturer mellom de administrative bydelene (se for eksempel Ljunggren, Toft og Flemmen, 2017). Skolene og deres variasjoner i ressurser, praksis og elevgrunnlag, er sentrale for ungdommenes framtidige utdanningsnivå (Hansen

2017). Dette kan bety at deler av de observerte sammenhengene i studien stammer fra skolearenaen framfor nabolagene. Flere finske (Kauppinen, 2008), svenske (Brännström, 2008) og britiske (Leckie, 2009) studier som gjør direkte sammenligner mellom effekter fra nabolag og skole, finner at skoleeffektene er sterkest.

En annen sannsynlig forklaring er at barn og unges aksjonsradius utvides betydelig med alderen, slik at 14–18-åringene orienterer seg, deltar i aktiviteter og knytter vennskap over et mye større geografisk område enn det nære nabolaget. En siste forklaring kan være at romlige stigma i større grad er knyttet til noe større urbane områder enn små nabolag og enkeltkvartaler. Begge disse forklaringene harmonerer med en amerikansk studie, utført i Denver: Galster mfl. (2016) finner at boligområdet har en betydelig uavhengig effekt, selv etter kontroll for skolekontekst. Konklusjonene i denne studien styrkes av at studien er et naturlig eksperiment.

Toft og Ljunggren (2016) er opptatt av hvordan det går med dem som vokser opp i nabolag med mange ressurssterke. Er det slik at oppvekst i et velstående område øker sjansen for selv å ende opp med høyere utdanning og en godt betalt jobb? De studerer alle 13–15-åringene som bodde i Oslo i 1980, og hvordan det har gått med disse ungdommene når de er blitt 43–45 år gamle. Siden de særlig er opptatt av tilgangen på ressurser, undersøker de andelen voksne naboer som tilhører overklassen i nabolaget til ungdommene i oppveksten. Overklasse vil her si yrker som direktør, finansmegler, professor, lege, advokat og andre yrker som tilsier mye ressurser. Er det mulig å påvise sammenheng mellom overklasseandelen i ungdommens oppvekstnabolag og hva de selv har oppnådd av utdanning og klasseposisjon 30 år senere?

I likhet med øvrig forskning på feltet finner de at den klart viktigste forklaringsfaktoren er foreldrenes klasseposisjon. Familiebakgrunnen har stor betydning for ungdommens livssjanser. Men de finner også sammenhenger som indikerer at sammensetningen av naboene i oppveksten spiller inn. Jo høyere andel overklasseforeldre i ungdommens nabolag, desto høyere sannsynlighet har ungdommene for selv å ta høyere utdanning, gjennomføre eliteutdanninger og oppnå en overklasseposisjon i voksen alder. Disse resultatene gjelder også når de kontrollerer for ungdommens sosiale bakgrunn, kjønn og alder.

Et noe overraskende funn var at sammenhengen mellom oppvekstnabolaget og ungdommenes situasjon som 43–45-åring var litt sterkere for arbeiderklasseungdom enn for ungdommer med overklassebakgrunn. Arbeiderklasseungdom i nabolag med høy andel overklasse tar i større grad lange og prestisjetunge utdanninger og har høyere sannsynlighet for å gå inn i de typiske overklasseyrkene. Det er altså slik at overklasseungdom har høyest sannsynlighet for å selv oppnå en overklasseposisjon, men disse får en langt svakere drahjelp av å ha mange overklasseforeldre i oppvekstnabolaget sitt enn det ungdom med arbeiderklasseforeldre får. Om det er slik at det genereres brobyggende sosial kapital i disse områdene, synes det altså å være slik at det er arbeiderklassebarna som positivt trekker veksler på kontakten med overklasseungdommene.

Sammenhengen mellom etnisk segregasjon og integrasjon i Oslo

En av de første empirisk baserte studiene av nabolagseffekter i Norge er Bloms (2002) survey- og registerbaserte studie av innvandrernes bosettingsmønster i Oslo og sammenhengen mellom etnisk segregasjon og integrasjon i Oslo. Studien analyserer følgene av konsentrert bosetting for innvandrernes integrering. De empiriske funnene viser at etnisk segregasjon er uheldig for integreringen, men at utslagene er mindre enn antatt. Blom finner at bruken av norsk språk og kontakten med majoritetsnorske, det vil si etableringen av brobyggende sosial kapital, blir påvirket av om det hovedsakelig er andre majoritets- eller minoritetsnorske i nabolaget. Disse sammenhengene reduseres, men består fortsatt, når man «renser» dem for effekten av ulike kontrollvariabler knyttet til individene og deres familiebakgrunn. Den eneste indikatoren som nesten ikke endrer seg ved innføring av kontrollvariabler, er barnas kontakt med lekekamerater. Blom (2002, s. 170) hevder at dette «tyder på at foreldrenes deltakelse på arenaer som utdanning og arbeid ikke utgjør noen alternativ innfallspport til majoritetssamfunnet for barn som vokser opp i etnisk segregerte bomiljøer». Nabolagseffektene synes med andre ord å virke sterkere på barn og unge enn på voksne, fordi disse i større grad er priggitt de nære sosiale omgivelsene.

Forøvrig er det flere studier som ikke finner noen effekt av minoritetsandelen i nabolaget på barn og unges sosiale mobilitet (Brattbakk & Wessel 2013, Brattbakk 2014). For Oslo finnes det dessuten en rekke skolestudier som viser at den etniske sammensetningen av elevene har liten eller ingen

betydning for skoleresultatene, men at det er de sosioøkonomiske skillene – elevenes sosiale bakgrunn – som forklarer forskjellene (Fekjær og Birkelund, 2009; Hermansen og Birkelund, 2015). Se også Kindt og Hegna (2017) om såkalt innvandrerdrev hos etterkommere i Oslo øst.

Rusbruk, helse, kriminalitet og relativ deprivasjon

I en omfattende svensk studie av hvordan nabolagstrukturen påvirker risiko for rusbruk og rusrelaterte lidelser blant ungdom ble omlag 77 000 ungdommer i alderen 13–15 år i 586 urbane nabolag i Sverige fulgt over 12 år fra de var 16 til 28 år (Sellström mfl. 2011). Flernivåanalyse ble benyttet til å studere nabolagsvariasjon i sykehusinnleggelser grunnet illegal bruk og misbruk av rusmidler. Variasjonen mellom nabolag etter deres økonomiske status var på åtte prosent, og risikoen for å bli lagt inn på sykehus økte med 73 prosent i lavinntektsnabolag sammenlignet med høyinntektsnabolag. Funnene viser at oppvekstnabolaget spiller en avgjørende rolle når det gjelder ungdommens framtidige helserelaterte atferd, og forskerne ser derfor behov for lokale tiltak mot uheldig rusbruk blant ungdom på nabolagsnivå.

Kendler mfl. (2014) viser i sin omfattende tvilling- og søskenstudie av rusbruk blant svensk ungdom at oppvekststedet har en overraskende høy påvirkning på sannsynligheten for rusmisbruk. Familiens sosioøkonomiske status – jo lavere status jo høyere risiko – og den sosiale deprivasjonen i nabolaget har stor betydning. Selv om førstnevnte har sterkest innflytelse var nabolagseffektene overraskende sterke.

En omfattende islandsk studie basert på ungdoms selvrapportering finner at ungdom i lavinntektsfamilier som bor i områder med høy grad av deprivasjon påvirkes negativt når det gjelder sinne, normløshet, kriminalitet og vold, samt i den subjektive vurderingen av statusen til sin egen familie (Bernburg, Thorlindsson & Sigfusdottir 2009). Ungdom i lavinntektsfamilier i mer velstående områder, med lav økonomisk deprivasjonsgrad, påvirkes imidlertid signifikant sterkere enn ungdommene i de økonomisk depriverte områdene. Dette funnet står delvis i motstrid til funn fra en rekke amerikanske studier, selv om man også i en amerikansk kontekst har enkeltstudier som går i samme retning som denne islandske studien. Forfatterne tolker funnet som støtte til teorien om relativ deprivasjon. Hvordan ungdom opplever det å vokse opp i en familie med lav inntekt er delvis avhengig av

konteksten de befinner seg. Sammenligningen med øvrige beboere i lokalsamfunnet de bor i påvirker hvordan de vurderer sin egen situasjon.

Opplevelsen av sinne, normløshet og avvikende atferd kan være sterkere for ungdom i lavinntektsfamilier i økonomisk velstående strøk enn i økonomisk depriverte strøk. Studien viser altså at dersom du vokser opp i et økonomisk deprivert lokalsamfunn blir du ikke så sint, normløs eller avvikende som dersom du bor i et område med lav grad av økonomisk deprivasjon. Referansegruppene som ungdommene sammenligner seg med omfatter både (1) jevnaldrende og deres familier i lokalsamfunnet (signifikante andre) og (2) samtlige beboere i lokalsamfunnet. Undersøkelsen benytter flernivåanalyse og ble gjennomført som en survey i samtlige islandske ungdomsskoler rettet mot alle landets 15- og 16-åringer i 2006. Svarprosenten var svært høy og 5491 ungdommer i 83 lokalsamfunn (basert på skolekretser) deltok. En svakhet ved designet er imidlertid at man kun benytter data for ett tidspunkt og dermed ikke måler effekter over tid.

Med referanse til den bredere samfunnsmessige konteksten påpeker Bernburg mfl. (2009) med henvisning til en rekke teoretikere og øvrige studier dessuten at effekter knyttet til relativ deprivasjon er sterkere i kulturelle og strukturelle kontekster som vektlegger egalitære verdier, like muligheter og individuelle prestasjoner fordi slike trekk oppfordrer folk til å sammenligne seg med velstående grupper, uavhengig av egen bakgrunn. Egalitære verdier og holdninger skaper en tro på at alle har like muligheter og at de privilegerte har gjort seg fortjent til sin posisjon, noe som forsterker aspirasjoner og forventninger om økonomisk framgang, og som derfor fremmer en følelse av urettferdighet og frustrasjon blant de som befinner seg lavest på den økonomiske rangstigen. Egalitære verdier er særlig utbredt i Norge og de øvrige nordiske landene.

Hva sier så forskningen totalt sett om hvordan det er for barn og unge fra lavinntektsfamilier å vokse opp i ulike typer av nabolag? Oppsummert spriker funnene i litt ulike retninger, særlig etter hvilke typer konsekvenser vi studerer. Hovedtendensen er at følelsen av utenforskap og skam ser ut til å være mer utbredt blant barn fra lavinntektsfamilier som vokser opp i velstående nabolag enn øvrige nabolag – særlig for guttene (Odgers mfl 2015), mens samtidig er den sosiale mobiliteten deres likevel sterkere ved oppvekst i mer velstående nabolag enn i øvrige nabolag (Toft & Ljunggren 2016). Et interessant funn som er gjort i studier fra Norge (Røed &

Markussen 2018) og Sverige (Bergsten 2010) og som nyanserer dette bildet noe, er at det ikke ser ut til å være de aller mest velstående nabolagene i økonomisk forstand som fremmer sosial mobilitet sterkest, men blandede middelklasse nabolag med høy grad av «kulturell kapital».

Nabolagseffekter – hvordan oppstår de?

I litteraturen finnes en rekke teorier om hvordan nabolagseffekter kan tenkes å oppstå, og man skiller ofte mellom teorier eller mekanismer som knytter seg til trekk ved selve nabolagene («interne forhold») og trekk ved samfunnet rundt («eksterne forhold»). Inndelingen er inspirert av kategoriseringen som gjøres av Galster og Santiago (2006) når de diskuterer hvordan nabolagseffekter kan ha betydning for barn og unge, og er delvis basert på Brattbakk og Wessel (2017) og Brattbakk og Andersen (2017).

Interne forhold ved nabolaget

Teorier som tar for seg interne forhold i nabolaget vektlegger at egenskaper, atferd eller holdninger hos ett eller flere individ influerer direkte på naboene deres. Læring står sentralt, og i tråd med tradisjonell teori om *sosialisering* tenker man seg at normer, holdninger og atferd læres gjennom *primær og sekundær sosialisering*. Primær sosialisering finner sted i familien med hjemmet som base, og er uten tvil den viktigste. Sekundær sosialisering skjer utenfor hjemmet, det vil si i skolen, barnehagen, nabolaget og organisasjonslivet. Teorien er særlig aktuell for barn og unge fordi disse er i formativ alder og tilbringer mye tid i nærmiljøet, og i særlig grad for barn og unge i lavinntektsfamilier som på grunn av trangboddhet og flere andre faktorer ofte tilbringer mer tid utenfor hjemmet.

Barn og unges atferd og holdninger kan bli endret (til det bedre eller verre) gjennom kontakt med ungdom eller voksne i nabolaget som opptrer som *rollemodeller*, og endringene som følger omtales ofte som *smitteeffekter*. Alkoholvaner hos en ungdomsgjeng kan bre seg til andre unge i området – enten vanene er liberale eller restriktive, noe som er påvist i Oslo (Pedersen 2017). Det økende innslaget av minoritetsungdom med muslimsk bakgrunn ser for eksempel ut til å ha dempet alkoholbruken i flere østlige byområder i Oslo.

Sosiale normer som utvikler seg blant noen få eller mange beboere i et område, vil kunne påvirke barn og unge. Et nært beslektet og utfyllende

perspektiv til sosialiseringsteorien er teorien om *sosiale nettverk*. Sosialisering foregår i sosiale nettverk, og involverer kommunikasjon og utveksling av informasjon og ressurser mellom individer. Nettverksteorien tar utgangspunkt i at det sosiale nettverket utgjør en viktig ressurs når man konkurrerer på ulike markeder (boligmarkedet, arbeidsmarkedet, utdanningssystemet). Svake nettverk eller nettverk som er marginalisert hva gjelder makt og ressurser, kan ha negative effekter på barn og unges muligheter på ulike arenaer som for eksempel utdanning og arbeid.

Gitt at visse lokale ressurser er begrensede, og ikke offentlige goder som kommer alle til del, vektlegger teorien om *konkurransen* at grupper i nabolaget vil konkurrere om ressursene seg imellom. Et eksempel kan være når en gruppe kontrollerer bruken av en lokal park slik at kun én bestemt form for barneaktiviteter tolereres. *Eksponering for kriminalitet og vold* i utsatte boligområder kan føre til økende forekomst av fysiske og mentale helseproblemer, samt svakere skolerresultater blant barn og unge. Igjen er dette forhold som kan ramme barn og unge fra ressursvake hjem sterkest ved at foreldre med mer ressurser og muligheter i større grad er tilbøyelige til å begrense barnas eksponering for nærmiljøet og har flere alternative arenaer å tilby barna.

Relativ deprivasjon vektlegger hvordan opplevd velferd påvirkes av hvilke grupper en person sammenligner seg med. Barn og unge fra mindre velstående familier kan sammenligne seg med det de ser som mer vellykkede grupper i nabolaget, og selv om de i utgangspunktet er fornøyde med sin situasjon, vil selve sammenligningen kunne føre til at man oppfatter seg selv som lite privilegert og dermed blir mer misfornøyd. Den subjektive velferden kan dermed være verst hvis man som økonomisk vanskeligstilt bor i et område dominert av beboere med høy inntekt. Flere av studiene vi har referert til tidligere i dette kapitlet konkluderer med at dette er en virksom mekanisme for barn og unge i lavinntektsfamilier som vokser opp i mer velstående nabolag. Deprivasjonen kan imidlertid også være mer absolutt enn relativ i sin karakter når barn og unge fra lavinntektsfamilier bosatt i velstående områder utestenges fra skole- og fritidsaktiviteter på grunn av høy egenbetaling. Press knyttet til dyre merkeklær, dyre bursdagsgaver, dyre ferier og kostbar russefeiring (Pedersen 2017) kan også være ekskluderende.

Eksterne forhold

De *eksterne forholdene* omhandler større strukturelle krefter i byområdet som påvirker nabolaget. Vi vil her særlig trekke frem to slike mekanismer som er delvis tett forbundet med hverandre (*lokale institusjonelle ressurser og stigmatiseringsteori*) (Pebley og Sastry, 2004; Galster og Santiago 2006).

Enkelte nabolag har tilgang til færre *lokale institusjonelle ressurser*, eventuelt kan det være lavere kvalitet på lokale institusjoner og organisasjoner. Det være seg private, ideelle eller offentlige institusjoner eller organisasjoner som for eksempel skoler, barnehager og idrettslag. Flere har påvist at goder og byrder er ulikt fordelt i byrommet (Ljunggren, Toft og Flemmen 2017). I noen nabolag kan dette medføre dårligere helsetjenester (Elstad 2017) og skolekvalitet (Hansen 2017). Varierende kvalitet på tjenestetilbudet kan i neste omgang bidra til ulikheter i levekår. En slik mekanisme kan dessuten forsterkes gjennom prosesser som beskrives i stigmatiseringsteorien.

Stigmatiseringsteori er aktuell for byområder og innebærer en forestilling om at personer som kommer fra eller bor på et bestemt sted, har visse felles egenskaper. Slike romlige kategoriseringer kan produsere og reproducere usynlige grenser mellom mennesker ut fra bosted, samt føre til grovt forenkla typologier av relativt heterogene steder, som for eksempel «å bo i drabantby». Stigmatisering av enkelte områder forekommer i de fleste byer og kan resultere i flere ulike virkninger.

For det første kan stigmatiseringen ha negativ innvirkning på beboernes *selvfølelse og stedstilhørighet*, og gi grobunn for ulike reaksjonsmønstre slik flere studier fra Oslo har påvist (Wessel 1997, Gakkestad 2003 & Rosten 2015). For det andre kan stigmatisering ha negative konsekvenser for beboere, og kanskje særlig for litt større barn og ungdom, i møte med omverdenen. Ulike institusjonelle aktører – offentlige, private og ideelle – samt media og byens øvrige befolkning kan tillegge beboerne visse negative, stereotypiske egenskaper som fører til at man blir møtt med *fordommer og forskjellsbehandling*. Den tredje typen av konsekvenser dreier seg om at stigmatiseringen fører til *reduksjon i ressurstilgangen* til området. I tråd med teorien om institusjonelle ressurser, kan for eksempel skoler og barnehager kan få dårligere kvalitet i utsatte områder fordi det kan være vanskeligere å rekruttere gode lærere til et stigmatisert område. En fjerde faktor handler om *utvikling i boligpriser* (se Barlindhaug 2017 for utviklingen i Oslo) og *flyttestrømmer*. For boligsøkere er det rimelig å anta at stigmatisering kan

virke avskrekkende og forsterke et negativt omdømme (Brattbakk & Hansen, 2004). Prisnivået på boliger er avhengig av hvor stor etterspørsel som retter seg mot området, og vil med synkende attraktivitet og omdømme i befolkningen enten kunne avta eller stige relativt sett mindre enn i andre områder. Dette kan forsterkes ved at lavinntektshusholdninger flytter dit hvor boligene er rimeligst, mens høyinntektshushold unngår disse områdene. Dermed opprettholdes eller forsterkes segregasjonen.

Offentlig intervensjon rettet mot utsatte områder kan også tenkes å være en mekanisme som på den ene siden kan bidra til positive effekter ved styrket innsats og økt stolthet blant beboerne over nabolaget sitt, men også forsterket stigmatisering og en opplevelse av urettferdig forskjellsbehandling på den andre siden (Brattbakk og Andersen 2017).

Hvilke grupper påvirkes sterkest av nabolaget?

Det er naturlig å tenke seg at nabolaget har sterkest innflytelse på dem som tilbringer mye tid der, som barn og unge. I sin litteraturgjennomgang om hvordan fattige nabolag kan virke inn på beboernes holdninger og atferd, påpeker Friedrichs (1998) at nabolagseffektene antas å være sterkest når både det sosiale nettverket og aksjonsradiusen til beboerne begrenser seg til nabolaget. Videre finner Friedrichs dekning i den internasjonale forskningslitteraturen for å hevde at det sosiale nettverket til fattige personer er mindre (færre kontakter) enn for andre, samt at nettverket deres har en snevrere romlig utstrekning og i større grad er begrenset til nabolaget (Friedrichs, 1998). Andre grupper som ofte tilbringer mer tid i nærmiljøet enn andre, er alle som av en eller annen grunn er utenfor arbeidslivet: hjemmeværende foreldre, arbeidsledige, langtidssykemeldte, uføretrygdete og alderspensjonister. Flere av disse gruppene er overrepresentert blant barnefamilier med lavinntekt.

Galster (2012) diskuterer hvordan mekanismer som fører til nabolags-effekter kan influere forskjellige grupper i nabolaget på ulikt vis. Barn og unge er for eksempel i formativ alder, og påvirkes dermed sterkest av nabolaget sitt (Mayer og Jencks, 1989). Studier fra USA viser dessuten at jo tidligere barna eksponeres for et bedre nabolag gjennom flytting fra et utsatt nabolag til et mer velstående nabolag, desto høyere inntekt får de i voksen alder (Chetty mfl., 2016). For at negative nabolagseffekter skal oppstå må, ifølge South (2001), følgende tre betingelser være oppfylt: beboerne må

tilbringe mye tid i nabolaget, deres sosiale relasjoner må være orientert mot nærmiljøet og de må ikke prøve å unngå eller isolere seg fra slike effekter. Når disse forholdene er tilstede, forventer de å finne sterkest effekt for unge beboere som har lavere inntekt, arbeider relativt lite og har barn (Galster, 2012).

Hvor mye tid barn og unge tilbringer i nabolaget, avhenger i stor grad av hvorvidt de går på den lokale skolen eller ikke, og om de deltar på fritidsaktiviteter i eller utenfor nabolaget, noe som igjen langt på vei kommer an på foreldrene. Lareau (2002) finner klassesdistinksjoner i amerikanske nabolag som viser at barn med arbeiderklassebakgrunn bruker mer tid i nærmiljøet, mens middelklassebarn er mer involvert i fritidsaktiviteter utenfor nabolaget. Dette er i tråd med observasjonene om at økonomisk ressursvake har mindre sosiale nettverk og nettverk som er mer lokalt avgrenset, og indikerer også at disse kan være mer influert av nabolaget. Aksjonsradiusen ekspanderer med økende alder. En femåring er mye mer romlig begrenset enn en tiåring eller en femten år gammel ungdom.

Flere internasjonale bidrag på feltet (se for eksempel Pinkster, 2009) drøfter hvordan nabolagseffekter kan ha varierende styrke og utslag for ulike beboergrupper, og at de foreslåtte mekanismene har ulik gyldighet for ulike grupper. Et funn som er gjort i flere studier, er blant annet at gutter i større grad enn jenter ser ut til å påvirkes i negativ retning av nærmiljøet (Pinkster, 2009; Ludwig mfl., 2005), noe som stort sett er blitt forklart med at gutter i større grad har lokale sosiale nettverk og at foreldre generelt fører en mindre streng sosial kontroll over sønner enn døtre. Sønner eksponeres dermed i større grad for nabolaget sitt – på godt og vondt – enn jenter, som ofte blir mer skjermet.

I det norske skolesystemet, hvor nærskoleprinsippet står sterkt, går de aller fleste barn og unge på den lokale grunnskolen. Dette har bidratt til en relativt tett kobling mellom skole og nærmiljø for skolebarn i alderen 6 til 16 år, men også i Norge er det en del foreldre som sender barna sine til skoler utenfor eget nærmiljø. For norsk ungdom på videregående skole er bildet mer variert. For videregående skoler i Oslo har inntaksreglene vært i endring i de siste tiårene, og de slår derfor noe ulikt ut i ulike perioder, avhengig av hvordan elevgrunnlaget endres og hvordan skolene oppnår popularitet utenfor egen bydel (Hansen 2017).

Differensierte effekter - foreldremediering

Det er velkjent at mange beboere har et bevisst forhold til det de ser som uheldige sider ved nabolaget sitt. Mange utvikler derfor ulike strategier for å distansere seg selv og sine barn fra uønskede forhold på bostedet, og man får det som gjerne omtales som «foreldre-medierte» effekter (Galster, 2012). Dette kan handle om å søke seg mot beboere man anser har en positiv innvirkning, holde barna mer innendørs eller lede dem mot «passende» lekekamerater, foreta selektive valg av barnehager, sende dem til bedre skoler andre steder i byen, og orientere seg mot aktiviteter, nettverk og sosiale kontakter utenfor nabolaget. På denne måten griper man inn overfor potensielle dårlige sider ved nærmiljøet og minsker faren for negativ påvirkning.

Særlig ser det ut til at foreldre, ofte med middelklassebakgrunn, i utsatte nabolag søker seg mot skoler utenfor nærmiljøet som de anser å ha bedre kvalitet (Brattbakk mfl. 2015). Det samme kan se ut til å gjelde for fritidsaktiviteter og andre lokale arenaer for barn og unge. Slik «beskytter» de mest ressurssterke beboerne sine barn mot det de ser som uheldige sider ved nabolaget og nærskolen. Dermed tappes den lokale skolen og nærmiljøet for de ressursene som disse familiene kunne tilført, og de mest utsatte barnefamiliene får i enda mindre grad del i de kollektive ressursene som potensielt finnes blant beboerne. De mest utsatte familiene ser dessuten ut til å benytte slike «beskyttelsesstrategier» i mindre grad, noe som kan henge sammen med mangel på nettverk, kunnskap og økonomiske ressurser. Dette kan også sees i sammenheng med funnene knyttet til ulike foreldrestiler som ser ut til å være mer utbredt blant lavinntektsfamilier enn øvrige familier (se kapittel 5). Vi ser imidlertid behov for mer forskning på norske forhold på dette feltet.

Avslutningsvis vil vi se boforhold og nabolag i lys av teoriene vi presenterte i kapittel 4 om hvordan barn i lavinntektsfamilier preges av sin oppvekst. Investeringshypotesen og familiestress-hypotesen er begge relevante for å forstå mekanismene knyttet til hvordan boforhold og bosted kan ha konsekvenser for livssjansene og mulighetsrommet til barn og unge i lavinntektsfamilier. Å ha lav inntekt begrenser mulighetene betydelig når det gjelder valg av bolig og bosted, og lavinntektsfamiliene har dermed i mindre grad økonomisk handlingsrom til å kjøpe gode boliger i gode nabolag som har skoler av høy kvalitet, noe som kan sees som en investering i barnas framtidsmuligheter. Å ha dårlige boforhold og å bo i et utsatt nabolag kan

dessuten bidra til økt familiestress. Dårlige boforhold i form av trangboddhet, lav standard og usikre leiekontrakter kan være en kilde til bekymring og stress i familien. Det samme gjelder det å bo i et område hvor det er mye uro i bomiljøet og hvor kvaliteten på nabolagets institusjoner og kollektive goder ofte er lavere enn i øvrige byområder.

I tråd med at man innenfor studier av nabolagseffekter er opptatt av at hushold selekteres til ulike nabolag kan man også tenke seg at det kan være noen bakenforliggende kjennetegn ved foreldrene som vi har liten kunnskap om som har betydning for hvem som bosetter seg hvor. Dette er i tråd med den tredje teorien vi presenterte i kapittel 4, og kan handle om preferanser, helse eller kjennskap til ulike nabolag. Det er blant annet flere forskningsbidrag som viser at mange blir boende eller flytter tilbake til sitt eget oppvekstnabolag som voksne.

Oppsummering

Boforhold

Barn i lavinntektsfamilier bor i større grad enn andre til leie og har dårligere boforhold enn andre barn. Ustabilitet, trangboddhet, uheldig bomiljø og lav standard preger deler av boligforholdene i den delen av utleiesektoren hvor mange av barnefamiliene med lav inntekt bor. Flere studier finner dessuten at dårlige boforhold har en negativ effekt på barn og unges livssjanser. Videre er lavinntekt blant barnefamilier først og fremst et urbant fenomen (se kapittel 3). De bor dermed i områder hvor boligprisen er høyest. Internt i byene følger bosettingsmønsteret dessuten i stor grad de sosioøkonomiske og etniske segregasjonsmønstrene.

Nabolagseffekter

Vi finner relativt få studier hvor nabolagets rolle overfor barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier undersøkes spesielt, men en omfattende mengde studier som omfatter effekter for barn og unge generelt. Mange studier undersøker altså effekter for barn og unge fra familier langs hele inntektsskalaen uten å skille mellom ulike inntektsgrupper, mens vi også finner en rekke studier som i tillegg tester om effektene varierer med familiens inntektsnivå. Noen av disse studiene undersøker om effektene for de som er helt nederst på den økonomiske rangstigen skiller seg fra de øvrige.

To utfordringer gjenstår likevel. For det første er inndelingen i inntektsgrupper relativt grov og sjelden så finmasket at den sier noe om familier med de aller laveste inntektene. For det andre opererer mange av studiene med et bredere mål på familiens sosioøkonomiske status hvor utdanning og yrkesposisjon ofte inngår sammen med inntekt. Det er dermed relativt begrenset hva vi kan si eksplisitt om effektene for dem som har så lav inntekt at de er eller står i fare for å være fattige.

På tross av dette er det liten grunn til å tro at barn og unge fra lavinntektsfamilier skulle være mindre påvirket av oppvekststedet sitt enn øvrige barn. Vår litteraturgjennomgang viser at nabolageffekter for barn og unge generelt er godt dokumentert, både i positiv og negativ retning. Oppvekststedet spiller en rolle for barn og unges livssjanser. Mens noen har drahjelp fra nabolaget sitt representerer oppvekststedet en ulempe for andre.

Dessuten finner vi også studier som viser at barn og unge fra familier med lavere sosioøkonomisk posisjon påvirkes sterkere av nabolaget enn de som kommer fra hjem hvor foreldrene har høyere utdanning og inntekt. Dette er et særlig viktig funn med tanke på situasjonen til barn og unge fra lavinntektsfamilier – som også ofte bor i områder med et mer krevende oppvekstmiljø. Som vår gjennomgang av bosettingsmønsteret for lavinntektsfamiliene viser bor en høy andel av denne gruppen i de mest sosioøkonomisk depriverte områdene av byene. Barnefamiliene med lavest inntekt er i større grad enn andre prisgitt de rimeligste boområdene internt i byene, og områder med høy andel kommunale og private utleieboliger. Et viktig funn, særlig for større byer, er derfor at mange barn i lavinntektsfamilier, i tillegg til å få med seg mindre ressurser hjemmefra, også ofte er utsatt for en høyere grad av kollektiv ressursfattigdom i nærmiljøet sitt – blant annet i form av høyere andel utsatte naboer og dårligere fysisk utemiljø – enn andre barn.

Det er altså svært godt dokumentert at nabolaget og boforholdene har betydning for barn og unges livssjanser. Særlig mange studier påviser nabolageffekter på barn og unges sosiale mobilitet – ofte i form av utdanning, yrkesposisjon, arbeidstilknytning og inntekt. Men vi finner også en rekke studier som påviser at trekk ved nabolaget påvirker somatisk og mental helse, helseatferd, rusbruk, sosiale normer, avvikende atferd, kriminalitet og utsatthet for vold.

Samtidig er det verdt å minne om at den gjennomsnittlige effekten fra nabolaget for det enkelte individ er relativt liten eller moderat. Det er den

sosiale bakgrunnen knyttet til ulike trekk ved familien som har klart størst betydning. Men fordi nabolagseffektene omfatter så mange barn og unge er samfunnseffekten likevel betydelig.

Blant studiene som utforsker variasjon i effektene etter sosioøkonomisk posisjon, og for lavinntektsfamilier spesielt, viser de fleste at barn og unge fra familier med svake sosioøkonomiske ressurser – målt som familier med lav inntekt eller utdanning – preges sterkere av nabolaget sitt, både i positiv og negativ retning, enn øvrige barn. Barn og unge fra familier med svake sosioøkonomiske ressurser ser ut til å tilbringe mer tid ute og eksponeres dermed i sterkere grad for nabolaget. Dette forklares igjen med høyere grad av familiestress i hjemmet, at foreldre i mindre grad beskytter barna mot uheldige sider ved nabolaget, at barna er mer sårbare og at trangboddhet og dårlige boforhold gjør at de tilbringer mindre tid hjemme. Gutter påvirkes dessuten i større grad enn jenter. Alder har også betydning for graden av eksponering for nabolaget: De yngste barna preges minst, mens litt eldre barn og ungdom påvirkes sterkere.

Oppsummert kan vi si at gutter fra hjem med lav sosioøkonomisk posisjon som tilbringer mye tid ute i nabolaget påvirkes mest av nabolaget sitt, både i positiv og negativ retning.

9 Muligheter og hindringer for barn i lavinntektsfamilier

I denne rapporten har vi presentert en kunnskapsoppsummering av forskning om muligheter og hindringer for barn i lavinntektsfamilier. Vi har i hovedsak vært opptatt av hvorvidt det finnes kunnskap som kunne etablere sammenhenger mellom mangel på økonomiske ressurser i familien og uheldige utfall for barn og unge på kort og lang sikt. Vi har også vært opptatt av forskning som kunne gi oss innsikt i mekanismene som leder fra en oppvekst i hushold med lavinntekt til uheldige utfall på en rekke områder. I de foregående kapitlene har vi oppsummert og systematisert forskning som har lett etter sammenhenger og forklaringer mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og muligheter og hindringer knyttet til samspill og relasjoner med familie og jevnaldrende, samfunnsdeltagelse på ulike arenaer, utvikling, utdanning og helse. Vi har også sett på betydningen av nabolag og boforhold.

I dette kapitlet vil vi kort forsøke å oppsummere hvor forskningen på konsekvenser av oppvekst i lavinntektsfamilier står og hvor den er på vei. Vi vil i tillegg kort diskutere noen av de spørsmålene vi ønsket å finne svar på i denne kunnskapsoppsummeringen: hva betyr tidspunkt for erfaring med lavinntekt i oppvekst, hva betyr varighet av denne erfaringen, og hva betyr egentlig tilgang på økonomiske ressurser i husholdet for muligheter og hindringer for barn og unge.

Oversikter over hvem det er som vokser opp i lavinntekt i Norge viser at barn med innvandrerbakgrunn er overrepresentert. Vi vet lite om hvorvidt deres muligheter og hindringer skiller seg fra barn og unge fra majoritets-hushold med lavinntekt. Vi oppsummerer noe av det vi vet per i dag i dette kapitlet. I tillegg gir vi noen generelle betraktninger om konsekvensene den rådende kunnskapen kan ha for politikkutforming, hva vi kan si om de samfunnsøkonomiske konsekvensene av det faktum at mange barn og unge vokser opp i lavinntektsfamilier og antyder noen områder der vi i dag har manglende forskningsbasert kunnskap.

Hva har vi lært fra nyere forskning?

Forskningen om barn som vokser opp i lavinntektsfamilier har vokst betydelig det siste tiåret. Et av de viktigste bidragene har blant annet vært å gi oss bedre forståelser og et mere nyansert bilde av konsekvenser av å vokse opp i slike hushold. Mye av den nyere forskningen om oppvekst i lavinntektsfamilier fokuserer på å forstå og forklare mekanismene bak de observerte sammenhengene mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall på en rekke områder senere i livet. Nyere forskning bidrar særlig med å etablere og dokumentere kausale sammenhenger. Dette stiller store krav til tilgjengelige data, forskningsdesign og teoretisk rammeverk som kan konseptualisere utvikling over tid. Mye av den tradisjonelle forskningen på oppvekst i lavinntektsfamilier, som i hovedsak har jobbet med utgangspunkt i tverrsnittstudier eller longitudinelle studier med begrenset informasjon og mulighet til kontroll av bakenforliggende variable, blir utfordret.

Nyere forskning søker altså ikke bare å etablere sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige utfall på en rekke områder som skole, kognitiv forståelse, somatisk helse, mental helse osv., men også å forstå hvordan og hvorfor disse sammenhengene oppstår. Nyere forskning har blant annet lært oss mye om hvordan tilgang på materielle ressurser påvirker samspillet i familien, barns muligheter til læring – og også hvordan materiell ressurstilgang og tilgang på god utdanning kan bidra til å motvirke uheldige konsekvenser av oppvekst i lavinntektsfamilier.

Et særlig viktig og voksende forskningsfelt handler om betydningen av stress i familien som følge av økonomisk bekymring og hvordan dette påvirker barns muligheter til å prestere i skole og på fritiden. I tillegg har en stor del av den nyere forskningen et fokus på betydningen av nabolaget.

Hvor er forskningen på vei?

Forskningen på muligheter og hindringer for barn som vokser opp i lavinntektsfamilier er i stadig utvikling. Det arbeides kontinuerlig i forskningen for å bedre forstå og avdekke mekanismer som kan forklare hvordan oppvekst i fattigdom og lavinntekt ser ut til å ha uheldige konsekvenser på kort og lang sikt og - også reproduseres over generasjoner. Dette fører til at de rådende forklaringsmodellene til enhver tid utfordres.

En nyere gjennomgang av forskning antyder at de rådende forklaringsmodellene har endret seg over tid – og at det igjen er på tide med nye

forklaringsmodeller (Scorza mfl., 2018). Med utspring i amerikansk forskning fra 1960- og 1970 tallet ble overføring av fattigdom fra en generasjon til en annen gjerne forklart med en fattigdomskultur. Overføringen av ulemper fra en generasjon til en annen ble i denne tradisjonen forklart med at foreldre overførte holdninger og atferd til sine barn. Dette var holdninger og atferd som ville være relativt upåvirket av tilgang til flere ressurser som eksempelvis bedre skoler og helsetilbud. I en slik forklaringsmodell ville det være opp til individer å endre sine holdninger og sin atferd for å komme seg ut av fattigdom (Small, Harding, & Lamont, 2010).

Disse modellene møtte etter hvert mye motstand og det ble lagt større vekt på hvordan mangel på ressurser begrenser individers handlingsrom og muligheter. På bakgrunn av kunnskap om hvordan konsekvenser av foreldres mangel på økonomiske ressurser kunne motvirkes gjennom bedret helse-tilbud, kosthold og skolekvalitet ble forståelsen – og dermed de politiske virkemidlene utvidet. Denne forskningen ble støttet av funn som pekte på sammenhengen mellom tidspunkt for eksponering, alvorlighetsgrad og varighet av lavinntekt og fattigdom – i tillegg til forskning som viste at både lavinntekt i hushold og lavinntekt i nabolag er relatert til stress og de kumulative effektene av stressfaktorer relatert til fattigdom som eksempelvis bokkvalitet, matusikkerhet og omsorgssvikt kunne føre til skadelige stress-responser hos barn – som igjen kunne føre til endringer i hjernestruktur og funksjon i spedbarns- og småbarnsalderen (McEwen mfl., 2015; Schulz mfl., 2012; Shonkoff mfl., 2012). Videre er det vist at fattige nabolag er korrelert med dårlig kosthold og overvekt, som – kombinert med risikofaktorer knyttet til vold og stress i fattige områder bidrar til kroniske fysiske og psykiske helseproblemer over livsløpet (Leventhal & Brooks-Gunn, 2004; Seligman, Laraia, & Kushel, 2010).

Dette mer strukturelle perspektivet understreker betydningen av manglende tilgang til materielle ressurser i hushold og nabolag, samtidig som det kobler forklaringene til atferd som røyking, rusmisbruk og fysisk aktivitet – noe som kan bidra til sementering av ulikheter i muligheter på tvers av generasjoner. I tillegg kobler disse nyere forklaringene sosiale ulikheter og manglende materielle ressurser til foreldres muligheter til å tilby gode oppvekstvilkår og støtte til barna som kan stimulere tidlig kognitiv og språklig utvikling (Conger mfl., 2010; Finegood & Blair, 2017; Lomanowska, Boivin, Hertzman, & Fleming, 2017).

Utover 2000 tallet har biologiske forklaringsmodeller begynt å spille en mer sentral rolle i teoriene om muligheter og hindringer for barn i lavinntektsfamilier. En viktig tradisjon har vært fokuset på lav fødselsvekt (Conley & Bennett, 2000). Denne forskningstradisjonen har etter hvert vist at en stor del av overføringen mellom mor og barn skjer allerede under svangerskapet. Denne tradisjonen har vært en viktig pådriver for særlig oppfølging av gravide i lavinntektshushold (McCreary, Erickson, & Metz, 2016).

Nyere pågående forskning bidrar blant annet til videreutvikling av modeller som bedre skal forstå samspillet mellom biologiske, atferdsmessige og psykologiske mekanismer for muligheter og hindringer for barn og unge i lavinntektsfamilier over livsløpet (Brito & Noble, 2014; G.W. Evans mfl., 2012; Farah, 2017; Uddin mfl., 2017). Det er identifisert flere lovende modeller, som ennå ikke er godt nok testet. Det er også pekt på farene for reduksjonistiske konklusjoner som overvurderer den kausale rollen av eksempelvis epigenetikk i reproduksjon av fattigdom over generasjoner (Scorza mfl., 2018).

Samfunnsøkonomiske kostnader av oppvekst i lavinntekt

Denne kunnskapsoppsummeringen hadde ikke som spesifikt formål å beregne de mulige samfunnsmessige kostnadene av at barn vokser opp i lavinntektsfamilier i Norge. Dette ville i så fall vært en nær umulig oppgave. Det er mange grunner til det. Fattigdommens årsaker og konsekvenser er svært komplekse. Det er i mange tilfeller også svært vanskelig å skille effekter av oppvekst i lavinntekt fra andre effekter på uheldige utfall på kort og lang sikt. De sterkeste effektene av erfaringer gjennom barndom og oppvekst identifiseres i tilknytning til traumatiske erfaringer, vold, overgrep og omsorgssvikt. Det er tendenser til overopphopning av slike negative erfaringer og livshendelser blant barn som vokser opp i lavinntektsfamilier, men det er lite hold i forskningen for at dette er ren fattigdomsproblematikk. I tillegg er det i mange tilfeller stor usikkerhet knyttet til estimater på de mulige sammenhengene mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige utfall gjennom ungdomstid og inn i voksen alder. Oppvekst i lavinntektsfamilier kan lede til utfall på en rekke ulike måter og på en rekke ulike områder der det er vanskelig å vurdere kostnadene.

Det finnes likevel i forskningen noen forsøk og beregninger av de mulige samfunnsøkonomiske kostnadene av at noen barn vokser opp i

lavinntektsfamilier, og at de på bakgrunn av mangel på økonomiske ressurser får begrensede livssjanser og mulighet til utvikling. Disse forsøkene og beregningene vil i beste fall kunne gi svært upresise og tentative anslag over de mulige samfunnsmessige kostnadene.

Ett sentralt og mye sitert bidrag er for eksempel en studie basert på en av de mest omfattende longitudinelle studiene vi har tilgang til, kohortstudien fra Dunedin, som strekker seg over fire tiår med omfattende testing og oppfølging (Caspi mfl., 2016). Med utgangspunkt i en populasjonssegment-tilnærming fant de at et segment som omfattet 22 prosent av befolkningen stod for 36 prosent av skadeforsikringsutbetalingene, 40 prosent av befolkningens overvekt, 54 prosent av antall sigaretter røkt, 57 prosent av sykehusnettene, 66 prosent av velferdsoverføringer, 78 prosent av reseptbelagt medisinbruk og 81 prosent av alle straffedommer i populasjonen. Studien dokumenterer at risikofaktorer i barndommen, inkludert dårlig hjernehelse ved treårsalder predikerer segmentet med store effektstørrelser. Forskerne konkluderer med at målrettet tidlig innsats vil kunne være en effektiv og samfunnsøkonomisk svært lønnsom investering.

Denne studien bekrefter tidlige sentrale bidrag på feltet, blant studier som viser at jo tidligere innsatsen settes inn, desto gunstigere blir utviklingen hos barnet på de aller fleste områder. Effekten er funnet å være særlig sterk når innsatser rettes inn mot barn fra de fattigste familiene (Cunha mfl., 2006; Dahl & Lochner, 2012; J. J. Heckman, 2006). På bakgrunn av slike studier beregnes de samfunnsmessige kostnadene å være betydelige. Den direkte koblingen til oppvekst i lavinntekt er likevel i beste fall svært upresis.

En nyere studie har forsøkt å beregne de samfunnsmessige kostnadene av oppvekst i fattige familier i USA (McLaughlin & Rank, 2018). Denne beregningen er basert på tidligere bidrag i en amerikansk kontekst (Holzer, Whitmore Schanzenbach, Duncan, & Ludwig, 2008). Tilnærmingene som benyttes i disse beregningene bygger på at de samfunnsmessige kostnadene er knyttet til at oppvekst i fattigdom kan relateres til en rekke uheldige utfall for individet. Forskernes beregninger bygger på sju kjente kostnader som kan knyttes til oppvekst i fattigdom. Disse inkluderte kostnader knyttet til redusert inntekt som voksne, økt risiko for kriminalitet, fengsling og økte kostnader knyttet til dårligere helse blant de som vokste opp i fattigdom. I tillegg inkluderte de kostnader og konsekvenser av oppvekst i hjemløshet og vold, overgrep og omsorgssvikt som kunne tilskrives fattigdom.

Dette er områder der det finnes forskning, i en amerikansk kontekst, som angir estimater på sammenhengene mellom fattigdom og utfall, samt tilgjengelige data. I tillegg til de sju kostnadene som forskerne inkluderte antar de at det også kan knyttes kostnader til andre aspekter av oppvekst i fattigdom, men konkluderer med at det er svært vanskelig å lage overslag over disse kostnadene på et nasjonalt plan. Det er for eksempel nær umulig å sette pris på de mulige emosjonelle kostnadene knyttet til en vanskelig oppvekst som skyldes lav husholdsinntekt. Studien presenterer beregninger som viser at de samfunnsmessige kostnadene i USA knyttet til antallet barn som vokser opp i fattige familier, tilsvarer 5,4 prosent av BNP. De antar at dette er en grov undervurdering av de faktiske kostnadene. De største kostnadene i den foreliggende beregningen er knyttet til direkte kostnader og tapt produktivitet som følge av fengsling (39 %), fulgt av tapte lønnsinntekter som voksne for barn som vokste opp i fattigdom (29 %). Kostnadene knyttet til dårligere helse som følge av oppvekst i fattige familier beregnes å utgjøre 19 prosent av de totale samfunnsmessige kostnadene.

Det finnes også enkelte norske og nordiske bidrag som forsøker å beregne de samfunnsmessige kostnadene av ulike former for marginalisering gjennom oppvekst. Det finnes for eksempel beregninger av samfunnsøkonomiske konsekvenser av marginalisering generelt blant ungdom (Rasmussen, Dyb, Heldal, & Strøm, 2010) og av frafall fra videregående opplæring (Johannesen, & Strøm, 2009). Vi har ikke i, vår gjennomgang av forskningen på feltet, funnet bidrag som gjør samfunnsmessige beregninger av kostnader knyttet til at barn og unge vokser opp i lavinntektsfamilier i Norge eller de andre nordiske landene.

Slike tilnærminger og beregninger kan være nyttige for flere formål, selv om de baserer seg på svært mange mer eller mindre realistiske forutsetninger. De aller fleste slike bidrag konkluderer med at det vil lønne seg å sette i gang tiltak som kan redusere antall barn som vokser opp i fattigdom, og eventuelt også redusere de negative konsekvensene av å vokse opp i fattigdom. De kan altså bidra til at vi ser på utfordringer knyttet til barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier som et investeringspotensiale, heller enn en kostnad. Amerikanske forskningsbidrag har regnet ut at for hver dollar som brukes til å redusere fattigdom, kan det på nasjonalt plan, hentes ut mellom 7 og 12 dollar i samfunnsmessig økonomisk gevinst (Giannarelli, Lippold, Minton, & Wheaton, Laura, 2015; McLaughlin & Rank, 2018; Shaefer mfl., 2018).

Tidspunkt for eksponering

Det er stor interesse for forskning som kan si noe om hvorvidt tidspunkt for eksponering for oppvekst i lavinntektsfamilier har noe å si for effekten av eksponeringen for ulike utfall. Dette skyldes blant annet ønsket om å identifisere viktige aldersgrupper og tidspunkt for spesifikke innsatser og intervensjoner som kan motvirke de potensielt negative effektene av eksponeringen.

Mye av den internasjonale forskningen som ligger til grunn for denne kunnskapsoppsummeringen viser til de første leveårene som sentrale for barn og unges videre muligheter for utvikling og muligheter over livsløpet (Heckman, 2006; Heckman, Pinto, & Savelyev, 2013; Heckman & Mosso, 2014). Internasjonal epidemiologisk forskning har gjennomgående vist at foreldres inntektsnivå får svekket betydning for unges helse og velferd ettersom de blir eldre. En populær forklaring på dette er hypotesen om «equalization in health» som antyder at betydningen av familiebakgrunn på helse svekkes etter hvert som unge utvikler større grad av uavhengighet og i større grad blir utsatt for andre impulser og innflytelser (West & Sweeting, 2004). Det har også blitt antydnet at, med hensyn til skolerelaterte utfall, at effekt av foreldreinvolvering i skole synker med økende alder (Devenish mfl., 2017).

Ikke all internasjonal forskning eller forskningen på norske og nordiske data er entydig i sine funn med hensyn til den overordnede betydningen av tidlig oppvekst i lavinntektsfamilier for senere negative utfall. Det er blant annet pekt på at sosioøkonomiske faktorer under oppveksten påvirker barns helse og utvikling gjennom hele den tidlige oppveksten, med en økende betydning fram til skolestart (Irwin, & Hertzman, 2007). Også studier fra Norden tyder på en økende betydning av husholdsinntekt ettersom barna blir eldre (Siponen mfl., 2011). Flere av disse identifiserer midten og slutten av tenårene som særlig sårbare perioder for eksponering for lavinntekt med hensyn til risiko for senere negative utfall relatert til helse generelt, mental helse, utdanning og overgang til voksenroller (Humlum 2011, Elstad, 2010, Lesner 2017).

Forskningen antyder flere mulige forklaringer på hvorfor nettopp midten og slutten av tenårene er sårbare perioder knyttet til eksponering for lavinntekt.

En sentral forklaring, som blant annet lanseres i en dansk undersøkelse, knytter dette til den perioden av utdanningsløpet der viktige beslutninger om

videre utdanning og karriere legges (Lesner, 2017). En annen mulig forklaring er at foreldre i mindre grad beskytter eldre barn enn mindre barn mot forståelse og konsekvenser av lavinntekt. Eldre tenåringer har også større forutsetninger for å forstå situasjonen og sammenligne seg med jevnaldrende både i skole, nabolag og i storsamfunnet. I tillegg kan det være slik at lavinntektsfamilier med tenåringsbarn er mer risikoutsatt på andre områder. Det er mer vanlig å oppleve perioder med lavinntekt tidlig i livet som voksen, før man har funnet fotfeste i arbeidslivet for eksempel, eller fordi muligheten til arbeid kan begrenses av omsorgsforpliktelser og logistikkutfordringer knyttet til småbarnsfasen. Den økende betydningen av lav husholdsinntekt kan også forklares via nabolagseffektene. Barnas påvirkning henger sammen med i hvor stor grad de «utsettes» for nabolaget: de minste barna påvirkes minst, men fra førskolealder og oppover påvirkes barna i økende grad i takt med at deres aksjonsradius utvides og med økende bruk av lokale lekeplasser og institusjoner som barnehage, skole og fritidstilbud. Aksjonsradiusen deres utvides ytterligere i tenårene, og dermed blir de også påvirket av nabolag med større utstrekning.

Varighet

Vedvarende lavinntekt er et sentralt element i mange av lavinnteksdefinisjonene. Tanken er at en situasjon med vedvarende lavinntekt for en familie har større konsekvenser og er et bedre mål på risiko enn perioder med forbigående lavinntekt. Det aller meste av den identifiserte forskningen i denne gjennomgangen støtter en antagelse om at lengre eksponering for fattigdom og lavinntekt, herunder også sosialhjelpsmottak i husholdet, fører til økt risiko for uheldige utfall gjennom barndom, ungdomstid og inn i voksen alder (Cooper & Steward 2013, 2017, Weietoft mfl. 2008).

Dette betyr ikke at endringer i husholdsinntekt i kortere perioder i ulike deler av oppveksten ikke utgjør risiko for barn og unge. Flere av bidragene vi har identifisert i denne gjennomgangen peker nettopp på svingninger i husholdsøkonomien, eller også særlig nedadgående økonomisk mobilitet som viktige risikofaktorer.

For eksempel har både forbigående og permanente endringer i husholdsinntekt effekter på utdanningsrelaterte utfall. Effektene av permanente endringer i husholdsinntekt hadde større effekter enn forbigående endringer og hadde større effekt jo tidligere i livet barna opplevde disse (Tominey,

2010). Et relativt plutselig fall i husholdsinntekt er for eksempel assosiert med økt risiko for mentale helseproblemer og sosioemosjonelle atferdsproblemer (Fitzsimons mfl., 2017; Reiss, 2013). Flere studier, særlig studier som ser på negative utfall knyttet til mental helse blant barn og unge, identifiserer nettopp den negative endringen som sentral.

Barn med innvandrerbakgrunn

Barn med innvandrerbakgrunn er overrepresentert i statistikken over barn som vokser opp i lavinntektsfamilier. Det er flere grunner til dette. En norsk kunnskapsoppsummering nevner fire viktige forklaringer (Fløtten, mfl., 2011). Det viktigste vernet mot fattigdom i Norge er deltagelse i arbeidslivet. Sysselsettingsraten blant en del innvandrergrupper er lav. Det er særlig den kvinnelige sysselsettingen som er lav i innvandrergruppene med høyest fattigdomsrisiko. I tillegg beregnes fattigdomsgrenser på grunnlag av husholdsinntekter. I et stort flertall av husholdninger uten innvandringsbakgrunn er både far og mor i jobb. Dermed blir norske husholdsinntekter, og dermed fattigdomsgrensene høye. En familie der bare en, eller kanskje ingen av foreldrene jobber har derfor langt større risiko for å ha inntekter under fattigdomsgrensen enn en toinntektsfamilie. For det andre er mange innvandrere i jobb i den nederste delen av inntektsfordelingen. Dette tyder på at sysselsetting ikke har like stor effekt på fattigdomsrisikoen for innvandrere som for andre. En tredje faktor er knyttet til husholdsstørrelse. Jo flere som skal forsørges på husholdets inntekter, jo større er risikoen for at inntekten per forbruksenhet ligger under fattigdomsgrensen. Kvinner med innvandringsbakgrunn fra ikke-vestlige land får flere barn enn kvinner uten innvandringsbakgrunn. En fjerde forklaring på økt risiko for å vokse opp i lavinntektsfamilier blant barn med innvandrerbakgrunn handler om økt risiko for helseproblemer i innvandrerbefolkningen. Studier av innvandreres levekår viser at innvandrere har flere fysiske og psykiske helseproblemer enn majoritetsbefolkningen (Tronstad & Bask, 2018).

På tross av de overnevnte faktorene trekker mye av litteraturen om minoritetsbefolkningens ve og vel i Norge og andre vestlige samfunn fram at de som har emigrert er en selektert gruppe med en rekke ressurser som ikke så lett fanges opp gjennom de målbare levekårsindikatorne. Kort botid i en ny kultur kombinert med mulige strukturelle hindringer kan tilsi at man

ennå ikke har omsatt disse ressursene på utdannings-, arbeids- og boligmarkedet, men at de likevel spiller en positiv rolle for barnas muligheter. Den sosiale mobiliteten for etterkommere av innvandrere i Norge er relativt høy og mange forklarer dette med et såkalt «innvandrerdriv». Mange i disse gruppene er dessuten «vant til å klare seg med mindre» og Norge må sies å være en raus velferdsstat. Samlet sett kan dette bidra til å forklare at barn og unge fra lavinntektsfamilier med innvandrerbakgrunn gjør det bedre enn deres sosioøkonomiske status i det norske samfunnet skulle tilsi.

Et viktig spørsmål blir derfor om konsekvensene av oppvekst i lavinntekt for barn med innvandrerbakgrunn ligner på konsekvensene av oppvekst i lavinntekt for barn uten innvandrerbakgrunn. Som vi har sett tidligere i denne rapporten finnes det mye forskning som søker å dokumentere og forklare sammenhengene mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige utfall senere i livet, men det finnes mindre forskning som forsøker å undersøke om erfaringene blant og konsekvensene for barn av innvandrere som vokser opp i lavinntekt skiller seg systematisk fra erfaringene og konsekvensene for barn uten innvandrerbakgrunn.

En studie som har sammenlignet effektene av sosioøkonomisk status under oppvekst og kognitive og atferdsmessige utfall blant mellom barn med og uten innvandrerbakgrunn, er Mistry mfl. (Mistry, Biesanz, Chien, Howes, & Benner, 2008). Gjennom stianalyser av et utvalg lav-inntektsfamilier undersøkte de direkte og indirekte effekter av sosioøkonomisk status i familien på uheldige utfall i førskolealder. I tråd med mye annen forskning finner de ingen direkte effekter av sosioøkonomisk status på utfall, altså at lavinntekt virker gjennom – eller blir mediert – av andre faktorer som er påvirket av den sosioøkonomiske posisjonen. Forskerne konkluderte med at det var større likheter enn forskjeller i prosessene der sosioøkonomisk bakgrunn påvirker utfall. Språklig stimulering og foreldrestøtte medierte relasjonen mellom sosioøkonomisk status og barns kognitive utfall både blant barn med og uten innvandrerbakgrunn. Derimot fant de at foreldrestress medierte effekten av sosioøkonomisk status på aggressiv atferd blant barn uten innvandrerbakgrunn, men ikke blant barn fra hushold med innvandrerbakgrunn.

Som vist i kapittel 5 er unge med innvandringsbakgrunn gjennomgående overrepresentert i kriminalitetsstatistikken internasjonalt og i Norge. En svensk studie viser at mellom halvparten og to tredjedeler av forskjellen

i registrert kriminalitet mellom innvandrere og majoritetsbefolkningen kan forklare av foreldres husholdsinntekt, sosioøkonomiske bakgrunn og nabolagssegregering (Hallsten, Szulkin, & Sarnecki, 2013). Og nettopp nabolagets rolle er et viktig poeng. Som vår gjennomgang har vist, er det relativt tett overlapp mellom etnisk og sosioøkonomisk segregasjon i norske byer. Lavinntektsfamilier med innvandrerbakgrunn bor dermed i stor grad i nabolag hvor andelen naboer med lavinntekt og levekårsutfordringer er høy. I tråd med funnene fra studier av nabolagseffekter opplever barn og unge med innvandrerbakgrunn derfor høyere grad av ulemper og negativ påvirkning fra bo- og nærmiljøet sitt. I tillegg er boforholdene for denne gruppen gjennomgående dårligere enn for majoritetsbefolkningen med høyere grad av trangboddhet, usikre leieforhold og lavere boligstandard.

Betydningen av penger

Det er ikke til å komme bort fra at oppvekst i lavinntektsfamilier handler om penger, eller om mangel på økonomiske ressurser. Den vanligste indikasjonen på hushold med mangel på økonomiske ressurser er å bruke husholdsinntekt. Disponible midler trenger ikke å være direkte relatert til husholdsinntekt. Det er mange andre faktorer som spiller inn, blant annet formue, lån, utgifter etc. Likevel må vi stille oss spørsmålet om hva en forskjell i inntekt ville kunne bety for barn og unges muligheter. Flere av bidragene vi har inkludert i denne rapporten omhandler nettopp pengers betydning, gjennom oppvekst i fattige familier eller oppvekst i lavinntekt og muligheter og hindringer for barn og unge på kort og lang sikt. Flere gjennomganger har systematisert og analysert internasjonale bidrag på feltet. Sentral er publikasjonen «Does money affect children's outcomes?» (Cooper & Stewart, 2013) som ble oppdatert i 2017 (Cooper, Kerris & Stewart, Kitty, 2017).

Den første publikasjonen (2013) tok utgangspunkt i 34 publiserte studier. Alle studiene dokumenterte grundig at penger påvirker utfall blant barn og unge. Barn fra hushold med lavere inntekt har dårligere kognitiv, sosial, atferdsmessige og helseutfall – delvis fordi de er fattigere – og ikke bare fordi lavinntekt er korrelert med andre husholds eller foreldrekaraktistika. Støtten for disse sammenhengene er sterkest med hensyn til kognitiv utvikling og skoleprestasjoner, fulgt av utvikling av sosial atferd. Den oppsummerte forskningen viser at lav husholdsinntekt også påvirker utfall for barn og unge indirekte gjennom blant annet mødres helse,

foreldrestiler og hjemmemiljø. Rapportene konkluderer med at det å øke husholdsinntekter kan substansielt redusere forskjeller i skolerelaterte utfall, samtidig som det øker barns livskvalitet. En gitt sum penger har betydelig større betydning for barns utfall i lavinntektsfamilier enn i hushold med bedre inntekt, men en økning i inntekt bidrar også til bedre utfall for barn i mer velstående familier. Forskerne bak rapporten konkluderer med at penger investert i husholdet i tidlig barndom gjør større utslag med hensyn til kognitive utfall, mens investeringer i senere barndom og ungdomstid gjør større utslag med hensyn til sosiale og atferdsmessige utfall. Rapporten konkluderer også med at varighet av eksponering for lavinntekt og fattigdom betyr noe for utfall. Vedvarende fattigdom påvirker utfall for barn og unge i større grad en kortere perioder med fattigdom (Cooper & Stewart, 2013).

I perioden mellom den første og den andre publikasjonen var det publisert en rekke supplerende gode studier som kunne påvise kausale sammenhenger mellom betydningen av tilgang på økonomiske ressurser i familien under oppvekst og ulike utfall for barn og unge. Den oppdaterte rapporten inkluderte 61 studier. På drøyt tre år var altså tilfanget av studier med empirisk materiale og studiedesign som var godt egnet til å undersøke betydningen av penger i husholdet for muligheter og hindringer for barn og unge fordoblet. Den oppdaterte rapporten bekrefter i hovedsak observasjonene og konklusjonene fra den første gjennomgangen – penger har betydning for barn og unges utfall på de aller fleste områder. Mens den første rapporten i all hovedsak identifiserte studier fra USA, er grunnlaget noe bredere i den andre rapporten, også studier fra Europa, Norden og Norge er inkludert (Cooper, & Stewart, 2017).

Med utgangspunkt i de samlede analysene konkluderer forskerne med at penger har en selvstendig betydning for barn og unges utfall. Det meste av forskningen som undersøker kausale sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og muligheter og hindringer for barn bekrefter med andre ord til en viss grad investeringshypotesen. Samtidig har husholdsinntekt og penger en viktig indirekte effekt som blant annet kan dokumenteres og forklares gjennom indikasjoner på økt familiestress. Forskerne konkluderer likevel med at det å øke husholdsinntekten i seg selv ikke nødvendigvis river ned alle hindringer og åpner alle muligheter for barn og unge som vokser opp i lavinntektsfamilier. Men det er sterke grunner til å anta at å redusere inntektsfattigdom i seg selv vil kunne ha viktige og målbare effekter både på

barns omgivelser og for deres utviklingsmuligheter. En av de viktigste beskjedene fra denne forskningen er at økning i husholdsinntekt i barnefamilier med lav inntekt kan ha relativt brede positive virkninger sammenlignet med intervensjoner som er mer målrettet for å bryte de negative sammenhengene mellom oppvekst i lavinntektshushold og uheldige utfall (Cooper & Stewart, 2013; Cooper, & Stewart, 2017).

Norsk og Nordisk forskning i en internasjonal kontekst

Mye av forskningen på sammenhengen mellom betydningen av oppvekst i lavinntekt og fattigdom og utfall vi har identifisert i denne gjennomgangen stammer fra andre nasjonale kontekster enn den norske og nordiske. Det finnes en særlig stor mengde litteratur fra USA. Dette betyr blant annet at mye av forskningen som identifiseres, gjengis og tolkes i internasjonale systematiske forskningsgjennomganger stammer fra forskning i en svært annen institusjonell kontekst enn den norske. Det er mye som tyder på at vi skal være forsiktige med å direkte generalisere fra studier gjennomført i andre nasjonale kontekster til en norsk kontekst. Det er for eksempel dokumentert gjennomgående svakere sammenhenger mellom foreldres inntektsnivå og deres barns prestasjoner i skolen, arbeidsmarkedstilknytning og senere inntekt i Norge og de nordiske land enn andre steder i verden.

En del av dette er dekket av komparativ forskning på sosial og økonomisk mobilitet. Internasjonale sammenligninger finner for eksempel at jo større ulikheten er i et samfunn, målt ved Gini-koeffisienten, desto større er fordelene eller ulempene ved å vokse opp i en rik og fattig familie (Corak, 2013). Norge og de andre nordiske landene er kjennetegnet av lav grad av ulikhet målt ved Gini-koeffisienten. Det er altså grunn til å anta at oppvekst i lavinntektsfamilier i Norge kan ha mindre dramatiske konsekvenser enn oppvekst i lavinntektsfamilier i eksempelvis USA, der ulikhetene målt ved Gini-koeffisienten er betydelig høyere.

I en internasjonal undersøkelse og sammenligning av korrelasjonen mellom fedres og sønners inntekt fant også danske forskere en lavere korrelasjon i de nordiske landene. Den svakeste korrelasjonen ble funnet i Norge (Bonke, & Munk, 2005). I en nyere litteraturoversikt konkluderes det også med at intergenerasjonell overføring av økonomiske forskjeller er svakere i de nordiske landene enn i USA og Storbritannia (Black & Devereux, 2010).

Flere av de norske og nordiske bidragene som dokumenterer sammenhenger mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall diskuterer sine funn opp mot internasjonal litteratur. Ganske gjennomgående i disse diskusjonene trekker forskerne fram lavere estimater og størrelse på effekter i egne studier sammenlignet med studier fra særlig USA og Storbritannia. Dette er indikasjoner på at sammenhenger og forklaringer som identifiseres internasjonalt har mindre gyldighet for en norsk kontekst. Denne observasjonen bekreftes delvis av meta-analysen som ble gjennomført av kausale effekter av betydningen av penger og uheldige utfall for barn og unge. Bidragene fra Norge og Sverige hadde lavere effektstørrelser enn bidragene fra en amerikansk og en britisk kontekst (Cooper, & Stewart, 2017).

Konsekvenser for politikktforming

Denne kunnskapsoppsummeringen hadde ikke som ambisjon å evaluere eller undersøke konkrete tiltak eller mulig politikk for å motvirke de negative konsekvensene av oppvekst i lavinntektsfamilier i Norge. En del av funnene som er presentert her gir likevel indikasjoner på hvilke mekanismer som er i spill på ulike områder. Dette kan gi grunnlag for å tenke om hvordan man skal utforme tiltak og politikk for best mulig å sikre at alle barn og unge får gode muligheter og livssjanser.

Innledningsvis begynte vi med å beskrive noen forenklete modeller som ligger til grunn for tenkningen om den mulige sammenhengen mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige utfall; investeringsmodellen, familiestress-modellen og modellen om bakenforliggende kjennetegn. Om sammenhengene i hovedsak virker gjennom den ene eller de andre, kan svært enkelt sagt, ha ulike konsekvenser for hvordan man må innrette tiltak og politikk for å motvirke de uheldige sammenhengene. Dersom man i hovedsak finner støtte for investeringsmodellen kan den negative konsekvensen av oppvekst i lavinntektsfamilier teoretisk motvirkes av direkte økonomiske overføringer til familien som kommer den unge direkte til gode eller økt tilgang på nødvendige materielle ressurser. Dersom forskning i hovedsak konkluderer med at sammenhengen best lar seg forklare med familiestress-modellen er det ikke nødvendigvis nok å bare øke tilgang på økonomiske ressurser. I slike tilfeller må innsatser og politikk også være rettet inn mot å beskytte barn og unge mot det negative samspillet og relasjonene i familien. Dersom det i hovedsak er bakenforliggende kjennetegn og egenskaper ved foreldrene som

påvirker barn og unges muligheter, kjennetegn og egenskaper som også er relatert til inntektssituasjonen i husholdet kan det være nødvendig med innsatser og politikk som ikke utelukkende ser på barn og unge, men som også inkluderer oppfølging og eventuell behandling av foreldrene i husholdet.

I det aller meste av den identifiserte forskningen er det tydelig at mekanismer som kan beskrives med alle de tre modellene er i spill. Det er identifisert en del forskning som kan dokumentere en direkte effekt av lav husholdsinntekt og negative utfall knyttet til helse, utdanning og overgang til voksenroller. Når forskerne benytter mer komplekse modeller finner man som regel at det likevel er andre mekanismer som bedre forklarer sammenhengene. Når forskerne dekomponerer mål på sosioøkonomisk status finner man også gjennomgående at det er andre ressurser enn de rent økonomiske som i størst grad forklarer sammenhengen. Særlig utdanningsressurser i familien, ofte målt som foreldres utdanningsnivå er sentralt. Den mekanismen som er best dokumentert og finner bredest støtte er knyttet til samspill og relasjoner i familien: familiestress-hypotesen. En god del av forskningen finner også at bakenforliggende kjennetegn ved foreldre påvirker barns muligheter, særlig er dette kjennetegn knyttet til helse og rusatferd, men det er også en voksende litteratur knyttet til arvemateriale og genetisk betingede overføringer av kjennetegn og egenskaper.

Det finnes altså et stort tilfang av studier som kan påvise statistiske assosiasjoner mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og ulike uheldige utfall. Det finnes færre studier som har undersøkt og vurdert styrken på sammenhengene. Styrken i disse sammenhengene er derimot ofte relativt lav. I mange tilfeller forklares effektene av faktorer på familienivå, inkludert kjennetegn ved familien og kvaliteter i foreldre-barn interaksjonen, foreldre-disiplin, foreldres mestring og depressive symptomer, økt stress og utsatthet for vold, på individnivå som kjønn og personlighet og på et nabolagsnivå. Dette kan bety at man for å utvikle god politikk og tiltak for å motvirke de mulige negative konsekvensene av oppvekst i lavinntektsfamilier må benytte helhetlige strategier (Letourneau, Duffett-Leger, Levac, Watson, & Young-Morris, 2013). Det kan tyde på at tiltak og politikk bør være innrettet på en måte som kan øke foreldrenes kapasitet til å håndtere stress, øke familiens evne til å fungere gjennom blant annet bedre dagligrutiner og øke foreldres kompetanse på å være nettopp gode foreldre (Devenish mfl., 2017)

Nettopp kompleksiteten i individuelle liv, i forhold til eksempelvis egne evner og ambisjoner, foreldrerelasjoner, jevnaldrenderelasjoner, skoletilpassning gjennom oppvekst og inn i voksen alder gjør det vanskelig å peke på konkrete tiltak som kan bidra til å bedre barn og unges livssjanser i en kontekst av oppvekst i lavinntektshushold. Forskningen vi har samlet og kommentert i denne kunnskapsoppsummeringen tillater likevel noen overordnede antagelser om hva som kan øke muligheter og redusere hindringer for barn i lavinntektsfamilier.

Funnene som viser økt betydning av husholdsinntekt med hensyn til negative utfall ettersom barn og unge blir eldre tyder på et behov for økt fokus og innsatser rettet inn mot eldre barn og tenåringer. Det finnes allerede omfattende politiske strategier og tiltak rettet særlig inn mot forebyggende arbeid blant barn. Det finnes mindre politikk og innsatser innrettet for å fange opp og motvirke mulige negative konsekvenser av ungdomstid og overgang til voksenlivet. Det kan hende det er på tide med en egen ungdomspolitik også i Norge.

Funnene vi har sett som viser de negative konsekvensene av svingninger i og nedadgående økonomisk mobilitet i et hushold tyder på at det ikke holder å fokusere på barn og unge som vokser opp i vedvarende lavinntekt. Det bør også rettes oppmerksomhet mot barn og unge som vokser opp i familier med ustabil inntekt. Ustabil inntekt kan føre til økt bekymring, et økt stress-nivå i familien og manglende forutsigbarhet, noe som særlig ser ut til å kunne ha negative konsekvenser for utfall relatert til mental helse.

Det er ikke bare foreldre som påvirkes av stress relatert til økonomisk usikkerhet og økonomiske mangler. Tiltak bør også kunne rettes inn mot å bedre unges egen kapasitet til å håndtere og takle stress og utfordringer knyttet til en situasjon med økonomisk stress og materielle mangler.

Funnene som viser negativ påvirkning på barn og unge fra dårlige boforhold og utsatte nabolag tilsier at man kan ha mye å hente på å styrke den boligsosiale politikken og all politikk som styrker de kollektive ressursene i utsatte skoler og nabolag. Samtidig bør man satse sterkere både når det gjelder grunnleggende inntektssikring og overordnet bolig-, skole-, plan- og byutviklingspolitikk som kan bidra til mindre segregasjon, mer blandede nabolag, bedre boforhold og en jevnere geografisk fordeling av byrder og goder i utgangspunktet, slik at behovet for lindrende tiltak overfor utsatte grupper og områder reduseres.

En viktig observasjon vi har gjort i denne kunnskapsoppsummeringen er den gjennomgående lavere sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall på de fleste områder i Norge enn det som identifiseres i internasjonal litteratur. Dette betyr nok at mye av den overordnede skatte- og inntektspolitikken, sammen med politikk på andre felt, som arbeidsmarkeds- og barne- og familiepolitikken på mange områder fungerer relativt godt. Det betyr også særlig at mye av det som gjøres overfor barnefamilier, direkte eller gjennom utdanningsinstitusjoner, helse- og velferdstilbud allerede har en positiv effekt.

Videre forskning

Det er behov for mer kunnskap om årsakssammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og mulige uheldige utfall gjennom barndom, ungdomstid og over i voksenroller. Vi trenger mer forskning om hvordan bedring eller forverring i tilgang til økonomiske ressurser påvirker forskjellige typer av utfall.

I denne sammenhengen er det behov for flere studier av eksperimentell og kvasiekperimentell karakter, samt tilrettelegging og utnyttelse av naturlige eksperimenter. Det er videre behov for mer teoretisk utviklingsarbeid for å utforske de ulike mekanismene som forbinder inntekt og utfallsmål, både når det gjelder materielle og psykososiale mekanismer og kombinasjoner av disse. Dette behovet gjelder generelt for forståelsen av den observerte gradienten i sammenhengen mellom inntekt og uheldige utfall – og kanskje i enda større grad for forståelsen og dokumentasjonen av sammenhengen mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og utfall.

Denne kunnskapsoppsummeringen har i hovedsak samlet og systematisert forskning som, med utgangspunkt i store datasett, sannsynliggjør mulige sammenhenger og/ eller leter etter kausale sammenhenger mellom oppvekst i lavinntekt og uheldige utfall. I arbeidet med denne kunnskapsoppsummeringen har vi notert oss at det også eksisterer en stor mengde forskning som undersøker mekanismer og leter etter forklaringer med et bredere tilfang av data, herunder hverdagerfaringer, intervjuer med både foreldre og barn over tid osv. Det finnes noen oppsummeringer av også kvalitative forskningsresultater internasjonalt (Attree, 2006). En del av studiene som er identifisert og inkludert i vår gjennomgang klarer ikke å dokumentere sammenhenger eller finner at det ikke er sammenheng mellom

oppvekst i lavinntektsfamilier og en del uheldige utfall. Dette betyr ikke nødvendigvis at sammenhengen ikke eksisterer. En grunn kan være publication bias, en annen kan være dårlige mål og instrumenter for data-innsamling og analyse. En annen kan være at lavinntektsgruppen i mindre grad enn øvrige grupper responderer på surveybaserte undersøkelser og andre undersøkelsesformer generelt, og at registerdataene om denne gruppa er mer mangelfulle. Dessuten kan det være slik at lavinntekt og fattigdom er såpass stigmatisert at respondenter i større undersøkelser underkommuniserer betydningen av økonomi. Ett funn som strider mot det aller meste av det offentlige ordskiftet på området er den begrensede betydningen av husholdsinntekt og deltagelse i organisert idrett – eller også som begrunnelser for det å slutte med idrett. Dette kan blant annet peke på betydningen av forskning som i større grad tar hverdagsperspektivet på alvor – vi trenger systematisering av kunnskap som også favner kompleksiteten i levde liv i lavinntektsfamilier gjennom for eksempel forskning som tar barns- og unges perspektiv. Vi ser behovet for også å gjøre systematiske kunnskapsoversikter over kvalitativt orientert norsk og nordisk forskning for å få et bedre innblikk i mekanismer og forklaringer om muligheter og hindringer for barn som vokser opp i lavinntektsfamilier i vår samfunnskontekst.

Det ser ut til å være et behov for mere forskning som evner å kombinere kunnskap og metoder fra ulike forskningsfelt og tradisjoner. For å forstå de mulige kausale sammenhengene mellom oppvekst i lavinntekt, spesifikke foreldrestiler og nevrofysiologisk og atferdsmessige utfall blant barna kan det blant annet være behov for gode eksperimenter som både inkluderer miljøfaktorer og biologiske responser (Finegood & Blair, 2017).

For å styrke forskningen om nabolagets rolle for barn og unge i lavinntektsfamilier er det behov for å bedre tilgangen til en rekke eksisterende datasett på lavt geografisk nivå, og at registerdata suppleres med omfattende surveydata om beboernes sosiale nettverk, preferanser, holdninger og atferd knyttet til nærmiljøet, samt lokale data om nabolagskvaliteter som tjenestetilbud, organisasjoner og fysiske forhold.

En stor del av kunnskapsbasen er basert på internasjonal litteratur, men vi har også tilgang til viktige innsikter fra registerbaserte undersøkelser i de andre nordiske landene. Det kan se ut som om det burde være potensiale for lignende tilnærminger også i Norge.

Det er gjennomgående relativt svake korrelasjoner og effekter knyttet til oppvekst i lavinntekt og uheldige utfall for barn gjennom oppvekst og videre i livsløpet. Som vi har argumentert for tidligere i denne rapporten er fattigdomsgrensen relativt vilkårlig. Det er grunner til å tenke systematisk gjennom ulike teoretiske og metodologiske innfallsvinkler på hva som er det mest hensiktsmessige målet på lavinntekt eller inntektsfattigdom. Dersom slike mål skal være veiledende for politikktutforming trenger vi et mål som er noe mer treffsikkert enn dagens inntektsmål. Dette gjelder kanskje særlig i velutviklede velferdsstater som Norge, der vi har en rekke kompensierende institusjoner og tiltak som både reduserer andelen i befolkningen med urimelig lav inntekt og som motvirker mange av de mest negative effektene av å leve i lavinntektsfamilier.

Inntektsmålet er dessuten på et høyt aggregeringsnivå. Selv om det er rimelig å definere et lavinntektsmål relativt til det samfunnet og den tiden det skal fungere i, er det kanskje ikke rimelig å bruke det norske inntektsnivået som referanse? Den viktigste referanserammen når folk sammenligner seg med andre er kanskje de en ser rundt seg i det daglige. Dette gjelder særlig barn og unge. En del av bidragene vi har gått gjennom i denne kunnskapsoppsummeringen viser at det særlig er de subjektive målene – opplevelsen av økonomiske problemer, plassering av seg selv på den sosio-økonomiske stigen som ser ut til å være relatert til uheldige utfall. Dette stemmer godt overens med en tanke om relativt nære referanserammer, og som kan være en mulig forklaring på de relativt svake sammenhengene mellom husholdsinntekt og ulike utfall. En vei videre er å utvikle forskningsbaserte indikatorer på fattigdomstilstander som er særlig relevante for barn og ungdom. I den sammenhengen bør det utvikles en bedre forståelse av barn og unges opplevde behov og kunnskaper om negative effekter av å ikke få dekket disse. Og det er trolig spesielt viktig å utvikle gode indikatorer knyttet til ungdomstiden. Det er her man etablerer sine referanser og selvstendig-gjøres. Det er i denne fasen av livet det er vanskelig å reversere en negativ utvikling.

Summary

The consequences of growing up in low-income families. A scoping review

This report presents a scoping review of the consequences of growing up in low-income households. It has a special focus on research relevant to the Norwegian context.

The review is based on a comprehensive systematic literature search using SocINDEX, ERIC, PsycINFO, Medline, Cochrane, Web of Science, Oria, SwePub and the Danish research database (DEF). The review draws particular attention to research investigating the relative importance of financial resources in itself, compared to other indicators of socioeconomic status. In addition, we have been looking for research that can say something about how the timing and exposure to low-income affects adverse outcomes.

A significant number of children are growing up in low-income families in Norway, and the number is growing. Every tenth child grows up in a household with persistent low income. Low-income families with children are largely a metropolitan phenomenon. Every third child growing up in persistent low income lives in one of the country's six largest cities.

In this project, relatively few studies have been identified that specifically operationalize low income or poverty. Instead, income is often included as one of several indicators of socioeconomic status, or in indicators that also contain different deprivation targets. In most cases it is difficult to unambiguously identify the effect of low income in itself.

At the same time, a number of studies find that low income causes adverse outcomes for children and adolescents in the short and long term.

The report identifies three general theories about possible correlation between low-income families and adverse outcomes: the investment hypothesis, family stress hypothesis and the hypothesis of the background characteristics.

The report focuses on outcomes and explanations in several fields: family relationships and interaction in the family, social participation and relationships with peers, crime, education, and transition to adult roles, health, neighbourhood and housing conditions as well as intergenerational transfers of opportunities and obstacles.

Referanseliste

Aberg Yngwe, M., & Ostberg, V. (2013). The family's economic resources and adolescents' health complaints--do adolescents' own economic resources matter? *The European Journal of Public Health*, 23(1), 24–29. <https://doi.org/10.1093/eurpub/cks038>

Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency*. *Criminology*, 30(1), 47–88. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1992.tb01093.x>

Ahlborg, M., Svedberg, P., Nyholm, M., Morgan, A., & Nygren, J. M. (2017). Socioeconomic inequalities in health among Swedish adolescents - adding the subjective perspective. *BMC Public Health*, 17(1). <https://doi.org/10.1186/s12889-017-4863-x>

Ainsworth, J. W. (2002). Why Does It Take a Village? The Mediation of Neighborhood Effects on Educational Achievement. *Social Forces*, 81(1), 117–152. <https://doi.org/10.1353/sof.2002.0038>

Akee, R. K. Q., Copeland, W. E., Keeler, G., Angold, A., & Costello, E. J. (2010). Parents' Incomes and Children's Outcomes: A Quasi-Experiment Using Transfer Payments from Casino Profits. *American Economic Journal: Applied Economics*, 2(1), 86–115. <https://doi.org/10.1257/app.2.1.86>

Alkire, S., Foster, J., Seth, S., Santos, M. E., Roche, J. M., & Ballón, P. (2015). *Multidimensional Poverty Measurement and Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Andersen, B, Nygaard, M.O., Dalseide, A. M., Mæhle, Y. M. Breistrand, H., Ruud, M. E. & Brattbakk, I., (2018b). *Fellesskapets utfordringer på Bjørnerud. Sosiokulturell stedsanalyse av Bjørnerud i Bydel Søndre Nordstrand*. AFI-rapport 04:2018. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet.

Andersen, B, Nygaard, M.O., Dalseide, A. M., Mæhle, Y. M. Breistrand, H., Ruud, M. E. & Brattbakk, I., (2018b). *Fellesskapets utfordringer på Bjørnerud. Sosiokulturell stedsanalyse av Bjørnerud i Bydel Søndre Nordstrand*. AFI-rapport 04:2018. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet.

Andersen, P. L., & Bakken, A. (2018). Social class differences in youths' participation in organized sports: What are the mechanisms? *International Review for the Sociology of Sport*, 101269021876462. <https://doi.org/10.1177/1012690218764626>

Andersson, E. (2004) From valley of sadness to hill of happiness: the significance of surroundings for socioeconomic career, *Urban Studies*, 41(3), pp. 641–659.

Andersson, E. & Subramanian, S. V. (2006) Explorations of neighbourhood and educational outcomes for young Swedes, *Urban Studies*, 43(11), pp. 201313

- Andersson, E. & Malmberg, B. (2015). Contextual effects on educational attainment in individualised, scalable neighbourhoods: Differences across gender and social class. *Urban studies* 52(12): 2117–2133.
- Anderson, L., Sheppard, P., & Monden, C. (2018). Grandparent Effects on Educational Outcomes: A Systematic Review. *Sociological Science*, 5, 114–142. <https://doi.org/10.15195/v5.a6>
- Arksey, H., & O'Malley, L. (2005). Scoping studies: towards a methodological framework. *International Journal of Social Research Methodology*, 8(1), 19–32. <https://doi.org/10.1080/1364557032000119616>
- Arnesen, Anne-Lise (2011). Barnehage og skole: arena for inkludering og for marginalisering. Høgskolen i Oslo, Sosialforsk, Avdeling for samfunnsfag.
- Attree, P. (2006). The social costs of child poverty: a systematic review of the qualitative evidence. *Children & Society*. <https://doi.org/10.1002/chi.854>
- Austin, P. C. (2011). An Introduction to Propensity Score Methods for Reducing the Effects of Confounding in Observational Studies. *Multivariate Behavioral Research*, 46(3), 399–424. <https://doi.org/10.1080/00273171.2011.568786>
- Ayllón, S. (2015). Youth Poverty, Employment, and Leaving the Parental Home in Europe. *Review of Income and Wealth*, 61(4), 651–676. <https://doi.org/10.1111/roiw.12122>
- Bakken, Anders. (2017). Sosiale forskjeller i ungdomsidretten - fattigdomsproblem eller sosial gradient? *Oppvekstrapporten 2017*. Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet.
- Bakken, Anders, Frøyland, Lars Roar, & Sletten, Mira. (2016). *Sosiale forskjeller i unges liv. Hva sier Ungdata undersøkelsene?* (NOVA Rapport No. 3). Oslo: NOVA - Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Barlindhaug, R. (2017) Boligmarked og flytting – betydning av segregasjon. I J. Ljunggren (red.), *Oslo - ulikhetenes by* (s. 257-275). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. (2016). *Kunnskapsgrunnlag Barnefattigdom*. Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet.
- Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. (2017). *Oppvekstrapporten 2010. Økte forskjeller - gjør det noe?* Oslo.
- Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. (2018). *Barn som lever i fattigdom. Rapport om arbeidet med regjeringens strategi 2015–2017*. Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet.
- Bekken, W., Dahl, E., & Van der Wel, K. (2018). *Barnefattigdom, helse og livssjanser. Hva kan kommunene gjøre?: noen tilnærminger* (Bd. nr. 2). Oslo: OsloMet - storbyuniversitetet. Hentet fra <https://skriftserien.hioa.no/index.php/skriftserien/article/view/91>

- Belsky, J., Bell, B., Bradley, R. H., Stallard, N., & Stewart-Brown, S. L. (2007). Socioeconomic risk, parenting during the preschool years and child health age 6 years. *The European Journal of Public Health, 17*(5), 508–513.
<https://doi.org/10.1093/eurpub/ckl261>
- Benjaminsen, L., Holm Enemark, M., & Fels Birkelund, J. (2016). *Fattigdom og afsavn: om materielle og sociale afsavn blandt økonomisk fattige og ikke-fattige*. København: SFI.
- Berg, N., Kiviruusu, O., Karvonen, S., Rahkonen, O., & Huurre, T. (2017). Pathways from poor family relationships in adolescence to economic adversity in mid-adulthood. *Advances in Life Course Research, 32*, 65–78.
<https://doi.org/10.1016/j.alcr.2016.07.001>
- Bergsten, Zara (2010) *Bättre framtidsutsikter? Blandade bostadsområden och grannskapseffekter: En analys av visioner och effekter av blandat boende*. Uppsala: Department of Social and Economic Geography. Geografiska regionstudier, 85.
- Bernburg, J.G., Thorlindsson, T. & Sigfusdottir, D. (2009) Relative Deprivation and Adolescent Outcomes in Iceland: A Multilevel Test. *Social Forces 87*(3):1223-1250. DOI: 10.1353/sof.0.0177
- Birnie, K., Cooper, R., Martin, R. M., Kuh, D., Sayer, A. A., Alvarado, B. E., ... Team, on behalf of the Halc. study. (2011). Childhood Socioeconomic Position and Objectively Measured Physical Capability Levels in Adulthood: A Systematic Review and Meta-Analysis. *PLOS ONE, 6*(1), e15564.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0015564>
- Björkenstam, E., Björkenstam, C., Jablonska, B., & Kosidou, K. (2018). Cumulative exposure to childhood adversity, and treated attention deficit/hyperactivity disorder: a cohort study of 543 650 adolescents and young adults in Sweden. *Psychological Medicine, 48*(3), 498–507.
<https://doi.org/10.1017/S0033291717001933>
- Black, S., & Devereux, P. (2010). *Recent Developments in Intergenerational Mobility* (No. w15889). Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w15889>
- Blair, C., Raver, C., Granger, D., Mills-Koonce, R., & Hibel, L. (2011). Allostasis and Allostatic Load in the Context of Poverty in Early Childhood. *Development and psychopathology, 23*(3), 845–857.
<https://doi.org/10.1017/S0954579411000344>
- Blanden, J. (2013). Cross-country ranking in intergenerational mobility: A comparison of approaches from economics and sociology. *Journal of Economic Surveys, 27*(1), 38–73. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6419.2011.00690.x>
- Blanden, Jo. (2009). *How much can we learn from international comparisons of intergenerational mobility?* (No. CEE DP 111). London: Centre for the Economics of Education, London School of Economics.

- Blane, David, K.-I., Michelle, d'Errico, Angelo, B., Melanie, & Montgomery, Scott. (2013). Comment and debate. Social-biological transitions: how does the social become biological? *Longitudinal and Life Course Studies*, 4(2), 136–146.
- BLD, & Barne-, L. I. Barn som lever i fattigdom. Regjeringens strategi (2015 - 2017) (2015).
- Blom, S. (2002). *Innvandrerne bosettingsmønster i Oslo*. Statistisk sentralbyrå, Sosial og økon. studier 107.
- Blaasvær, N., & Baiju, N. (2018). *Sammenhenger mellom foreldrestil er og utfall hos barn: Systematisk litteratursøk med sortering* (s. 36). Oslo: Folkehelseinstituttet.
- Bocca-Tjeertes, I. F. A., Kerstjens, J. M., Reijneveld, S. A., de Winter, A. F., & Bos, A. F. (2011). Growth and Predictors of Growth Restraint in Moderately Preterm Children Aged 0 to 4 Years. *PEDIATRICS*, 128(5), e1187–e1194. <https://doi.org/10.1542/peds.2010-3781>
- Bonke, J. H., M. ., & Munk, M.D. (2005). *A Comparison of Danish and International Findings on Intergenerational Mobility* (SFI Working Paper No. 11). Køben: SFI - Det nationale forskningscenter for velfærd.
- Bonke, J., & Weise Christensen, A. (2016). *Minimumsbudgetet for forbrugsudgifter - hvad er det minste, man kan leve for?* Rockwool fondens forskningsenhed, Syddansk Universitetsforlag.
- Borch, A., & Kjærnes, U. (2016). The Prevalence and Risk of Food Insecurity in the Nordic Region: Preliminary Results. *Journal of Consumer Policy*, 39(2), 261–274. <https://doi.org/10.1007/s10603-016-9316-x>
- Borgeraas E., & Dahl E. (2010) Low income and 'poverty lines' in Norway: a comparison of three concepts, *International Journal of Social Welfare*, 2010: 19: 73–83. DOI: 10.1111/j.1468-2397.2008.00622.x
- Borgeraas, E. (2010). Household Standard Budgets. I *Ekström. K. (ed.): Consumer Behaviour. A Nordic Perspective*. Lund: Studentlitteratur.
- Borgeraas, E. (2017). *Forbruksbaser fattigdomsmål - forbrukstilnærming til barnefattigdom* (Prosjektnotat No. nr. 7-2017). Oslo: Forbruksforskningsinstituttet. Høgskolen i Oslo og Akershus.
- Borgeraas, E., & Stø, E. (2015). A consumption approach to poverty. I *The Consumer in the Society*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Bradshaw, J. (1993). *Budget Standards for the United Kingdom*. Aldershot: Avebury.
- Bradshaw, J., Middleton, S., Davis, A., Oldfield, N., Smith, N., Cusworth, L., & Williams, J. (2008). *A minimum income standard for Britain. What people think*. York: Joseph Rowntree Foundation. Hentet fra [internal-pdf://Bradshaw et al 2008-0636668212/Bradshaw et al 2008.pdf](https://internal-pdf://Bradshaw%20et%20al%202008-0636668212/Bradshaw%20et%20al%202008.pdf)
- Bratberg, E., Nilsen, Ø. A., & Vaage, K. (2008). Job losses and child outcomes. *Labour Economics*, 15(4), 591–603. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2008.04.006>

- Brattbakk, I. & Hansen, T. (2004): Post-war large housing estates in Norway Well-kept residential areas still stigmatised? *Journal of Housing and the Built Environment*, 19 (3), pp 311 – 332. ISSN 1566-4910.
<http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10901-004-0697-9>
- Brattbakk, I. og Wessel, T. (2013). Long-term Neighbourhood Effects on Education, Income and Employment among Adolescents in Oslo. *Urban Studies*. Vol. 50. doi: 10.1177/0042098012448548
- Brattbakk, I. (2014). Block, neighbourhood or district? The importance of geographical scale for area effects on educational attainment. *Geografiska Annaler. Series B. Human Geography*. Vol. 96. doi: 10.1111/geob.12040
- Brattbakk, I., Hagen, A. L., Rosten M. R., Sæter, O., Osuldsen, J., Andersen, B., Thorstensen, E. & Bratseth, K. (2015). *Hva nå, Tøyen? Sosiokulturell stedsanalyse av Tøyen i Bydel Gamle Oslo*. Rapport 8/2015. Arbeidsforskningsinstituttet, Oslo.
- Brattbakk, I., Nyhus, O.H., Andersen, B., Reichborn-Kjennerud, & Iversen, J.M.V. (2016) *Storbyfaktoren – storbyenes særlige sosiale og økonomiske utfordringer*. AFI-rapport 13:2016 i samarbeid med SØF, NTNU.
- Brattbakk, I. og Wessel, T. (2017). “Hva smitter i Oslos nabolag?” i *Oslo – ulikhetenes by*. J. Ljunggren (Red.). Oslo, Cappelen Damm Akademisk.
- Brattbakk, I. & Andersen, B. (2017) *Oppvekststedets betydning for barn og unge. Nabolaget som ressurs og utfordring*. AFI-rapport 02:2017. Høgskolen i Oslo og Akershus.
- Brattbakk, I., Andersen, B., Hagen, A. L., Ruud, M. E., Ander, H.E., Breistrand, H., Skajaa, J. & Dalseide A.M. (2017) *På sporet av det nye Grønland. Sosiokulturell stedsanalyse av Grønland i Bydel Gamle Oslo*. AFI-rapport 04:2017. Høgskolen i Oslo og Akershus.
- Brännström, L. (2008). Making their mark: the effects of neighbourhood and upper secondary school on educational achievement, *European Sociological Review* 24 (4), 463–478.
- Brito, N. H., & Noble, K. G. (2014). Socioeconomic status and structural brain development. *Frontiers in Neuroscience*, 8.
<https://doi.org/10.3389/fnins.2014.00276>
- Bronfenbrenner, U. (Red.). (2005). *Making human beings human: bioecological perspectives on human development*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Bronfenbrenner, Urie. (1993). Ecological Models of Human Development. I *Readings on the development of children* (2. utg., s. 37–43). NY: Freeman.
- Brännlund, Annica, & Edlund, Jonas. (2017). Education: family resources help girls more than boys when it comes to mental-health problems. *Sociologisk forskning*, 54(4), 329–334.
- Butler, R. J., & Heron, J. (2008). The prevalence of infrequent bedwetting and nocturnal enuresis in childhood: A large British cohort. *Scandinavian Journal of*

Urology and Nephrology, 42(3), 257–264.
<https://doi.org/10.1080/00365590701748054>

Bøe, T., Dearing, E., Stormark, K. M., & Zachrisson, H. D. (2017). Subjective Economic Status in Adolescence: Determinants and Associations with Mental Health in the Norwegian Youth@Hordaland Study. *Journal of Family and Economic Issues*. <https://doi.org/10.1007/s10834-017-9553-4>

Bøe, T., Serlachius, A. S., Sivertsen, B., Petrie, K. J., & Hysing, M. (2018). Cumulative effects of negative life events and family stress on children's mental health: the Bergen Child Study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 53(1), 1–9. <https://doi.org/10.1007/s00127-017-1451-4>

Bøe, T., Sivertsen, B., Heiervang, E., Goodman, R., Lundervold, A. J., & Hysing, M. (2014). Socioeconomic Status and Child Mental Health: The Role of Parental Emotional Well-Being and Parenting Practices. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 42(5), 705–715. <https://doi.org/10.1007/s10802-013-9818-9>

Bøe, T., Skogen, J. C., Sivertsen, B., Hysing, M., Petrie, K. J., Dearing, E., & Zachrisson, H. D. (2017). Economic volatility in childhood and subsequent adolescent mental health problems: a longitudinal population-based study of adolescents. *BMJ Open*, 7(9). <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2017-017030>

Cancian, M., Yang, M.-Y., & Slack, K. S. (2013). The Effect of Additional Child Support Income on the Risk of Child Maltreatment. *Social Service Review*, 87(3), 417–437. <https://doi.org/10.1086/671929>

Canivet, C., Östergren, P.-O., Jakobsson, I., & Hagander, B. (2004). Higher risk of colic in infants of nonmanual employee mothers with a demanding work situation in pregnancy. *International Journal of Behavioral Medicine*, 11(1), 37–47. https://doi.org/10.1207/s15327558ijbm1101_5

Carvalho, A. de J. A., Lemos, S. M. A., & Goulart, L. M. H. de F. (2016). Desenvolvimento da linguagem e sua relação com comportamento social, ambientes familiar e escolar: revisão sistemática. *CoDAS*, 28(4), 470–479. <https://doi.org/10.1590/2317-1782/20162015193>

Caspi, A., Houts, R. M., Belsky, D. W., Harrington, H., Hogan, S., Ramrakha, S., Moffitt, T. E. (2016). Childhood forecasting of a small segment of the population with large economic burden. *Nature Human Behaviour*, 1(1), 0005. <https://doi.org/10.1038/s41562-016-0005>

Chetty, R., Hendren, N. og Katz, L. (2016). The Effects of Exposure to Better Neighborhoods on Children: New Evidence from the Moving to Opportunity Experiment. *American Economic Review* 106(4), 855–902, 2016.

Christiansen, M., Hansen, C. D., Glasscock, D., & Andersen, J. H. (2010). [Social inequality and health in adolescents]. *Ugeskrift for Laeger*, 172(11), 857–863.

Chung, A., Backholer, K., Wong, E., Palermo, C., Keating, C., & Peeters, A. (2016). Trends in child and adolescent obesity prevalence in economically advanced countries according to socioeconomic position: a systematic review:

- Child obesity trends and socio-economic position. *Obesity Reviews*, 17(3), 276–295. <https://doi.org/10.1111/obr.12360>
- Chung, H. L., Mulvey, E. P., & Steinberg, L. (2011). Understanding the School Outcomes of Juvenile Offenders: An Exploration of Neighborhood Influences and Motivational Resources. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(8), 1025–1038. <https://doi.org/10.1007/s10964-010-9626-2>
- Chzhen, Y., de Neubourg, C., Plavgo, I., & de Milliano, M. (2016). Child Poverty in the European Union: the Multiple Overlapping Deprivation Analysis Approach (EU-MODA). *Child Indicators Research*, 9(2), 335–356. <https://doi.org/10.1007/s12187-015-9321-7>
- Coimbra, B. M., Carvalho, C. M., Moretti, P. N., Mello, M. F., & Belangero, S. I. (2017). Stress-related telomere length in children: A systematic review. *Journal of Psychiatric Research*, 92, 47–54. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2017.03.023>
- Conger, R. D., Conger, K. J., & Martin, M. J. (2010). Socioeconomic Status, Family Processes, and Individual Development. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 685–704. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00725.x>
- Conger, R. D., Conger, K. J., Matthews, L. S., & Elder, G. H. (1999). Pathways of Economic Influence on Adolescent Adjustment. *American Journal of Community Psychology*, 27(4), 519–541. <https://doi.org/10.1023/A:1022133228206>
- Conger, R. D., Ge, X., Elder, G. H., Lorenz, F. O., & Simons, R. L. (1994). Economic Stress, Coercive Family Process, and Developmental Problems of Adolescents. *Child Development*, 65(2), 541–561. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1994.tb00768.x>
- Conley, D., & Bennett, N. G. (2000). Is Biology Destiny? Birth Weight and Life Chances. *American Sociological Review*, 65(3), 458. <https://doi.org/10.2307/2657467>
- Conrad-Hiebner, A., & Byram, E. (2018). The Temporal Impact of Economic Insecurity on Child Maltreatment: A Systematic Review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 152483801875612. <https://doi.org/10.1177/1524838018756122>
- Cooper, K., & Stewart, K. (2013, oktober 21). Does money affect children's outcomes? [Monograph]. Hentet 21. mars 2018, fra <http://sticerd.lse.ac.uk/case/>
- Cooper, K., & Stewart, K. (2017). *Does Money Affect Children's Outcomes? An update*. (CASE No. 203). London: STICERD at London School of Economics and Political Science (LSE).
- Corak, M. (2013). Income inequality, equality of opportunity, and intergenerational mobility. *Journal of Economic Perspectives*, 27(3), 79–102.
- Crane, J., & Temple, V. (2015). A systematic review of dropout from organized sport among children and youth. *European Physical Education Review*, 21(1), 114–131. <https://doi.org/10.1177/1356336X14555294>

- Cummins, S., McKay, L., & Macintyre, S. (2005). McDonald's Restaurants and Neighborhood Deprivation in Scotland and England. *American Journal of Preventive Medicine*, 29(4), 308–310.
<https://doi.org/10.1016/j.amepre.2005.06.011>
- Cunha, F., Heckman, J. J., Lochner, L., & Masterov, D. V. (2006). Chapter 12 Interpreting the Evidence on Life Cycle Skill Formation. I *Handbook of the Economics of Education* (Bd. 1, s. 697–812). Elsevier.
[https://doi.org/10.1016/S1574-0692\(06\)01012-9](https://doi.org/10.1016/S1574-0692(06)01012-9)
- Dale, B. og Jørgensen, S. (1986) *Byens sosiale geografi. Om nærmiljø i byer*. Byforskningsprogrammet. Universitetsforlaget.
- Dahl, Espen, B., Heidi, & Van der Wel, K. (2014). *Sosial ulikhet i helse: En norsk kunnskapsoversikt*. Oslo: Fakultet for samfunnsfag/ Sosialforsk. Høgskolen i Oslo og Akershus.
- Dahl, G. B., & Lochner, L. (2012). The Impact of Family Income on Child Achievement: Evidence from the Earned Income Tax Credit. *American Economic Review*, 102(5), 1927–1956. <https://doi.org/10.1257/aer.102.5.1927>
- Damsgaard, M. T., Holstein, B. E., Koushede, V., Madsen, K. R., Meilstrup, C., Nelausen, M. K., ... Rayce, S. B. (2014). Close relations to parents and emotional symptoms among adolescents: beyond socio-economic impact? *International Journal of Public Health*, 59(5), 721–726.
<https://doi.org/10.1007/s00038-014-0600-8>
- Deeming, C. (2010a). Determining minimum standard of living and household budgets. Methodological issues. *The Australian Sociological Association*, (47), 17–34.
- Deeming, C. (2010b). The Historical Development of Family Budget Standards in Britain from the 17th Century to the Present. *Social Policy & Administration*, 44, 23.
- Del Risco Kollerud, R., Blaasaas, K. G., & Claussen, B. (2015). Poverty and the risk of leukemia and cancer in the central nervous system in children: A cohort study in a high-income country. *Scandinavian Journal of Public Health*, 43(7), 736–743. <https://doi.org/10.1177/1403494815590499>
- Devenish, B., Hooley, M., & Mellor, D. (2017). The Pathways Between Socioeconomic Status and Adolescent Outcomes: A Systematic Review. *American Journal of Community Psychology*, 59(1–2), 219–238.
<https://doi.org/10.1002/ajcp.12115>
- Dickerson, A., & Popli, G. K. (2016). Persistent poverty and children's cognitive development: evidence from the UK Millennium Cohort Study. *J.R. Statist. Soc. A*, 179, 535–558.
- Didsbury, M. S., Kim, S., Medway, M. M., Tong, A., McTaggart, S. J., Walker, A. M., ... Wong, G. (2016). Socio-economic status and quality of life in children with chronic disease: A systematic review: Social determinants and quality of

- life. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 52(12), 1062–1069.
<https://doi.org/10.1111/jpc.13407>
- Dietz, R.D., & Haurin, D.R. (2003). The social and private micro-level consequences of homeownership. *Journal of Urban Economics*, 54(3), 401–450.
 doi:10.1016/S00941190(03)00080-9
- DiPrete, T. A., & Eirich, G. M. (2006). Cumulative Advantage as a Mechanism for Inequality: A Review of Theoretical and Empirical Developments. *Annual Review of Sociology*, 32(1), 271–297.
<https://doi.org/10.1146/annurev.soc.32.061604.123127>
- Eamon, M. K. (2002). Effects of Poverty on Mathematics and Reading Achievement of Young Adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 22(1), 49–74. <https://doi.org/10.1177/02724316022001003>
- Eilertsen, T., Thorsen, A. L., Holm, S. E. H., Bøe, T., Sørensen, L., & Lundervold, A. J. (2016). Parental socioeconomic status and child intellectual functioning in a Norwegian sample. *Scandinavian Journal of Psychology*, 57(5), 399–405. <https://doi.org/10.1111/sjop.12324>
- Eime, R. M., Young, J. A., Harvey, J. T., Charity, M. J., & Payne, W. R. (2013). A systematic review of the psychological and social benefits of participation in sport for children and adolescents: informing development of a conceptual model of health through sport. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 10(1), 98. <https://doi.org/10.1186/1479-5868-10-98>
- Ekspertudvalg om fattigdom. (2013). *En dansk fattigdomsgrænse: analyser og forslag til opgørelsesmetoder*. Kbh.: Social- og Integrationsministeriet.
- Elberling, H., Linneberg, A., Ulrikka Rask, C., Houman, T., Goodman, R., & Mette Skovgaard, A. (2016). Psychiatric disorders in Danish children aged 5–7 years: A general population study of prevalence and risk factors from the Copenhagen Child Cohort (CCC 2000). *Nordic Journal of Psychiatry*, 70(2), 146–155. <https://doi.org/10.3109/08039488.2015.1070199>
- Elder, G. H., & Giele, J. Z. (Red.). (2009). *The craft of life course research*. New York ; London: Guilford Press.
- Elgar, F. J., Xie, A., Pfortner, T.-K., White, J., & Pickett, K. E. (2016). Relative deprivation and risk factors for obesity in Canadian adolescents. *Social Science & Medicine*, 152, 111–118. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2016.01.039>
- Elhakeem, A., Cooper, R., Bann, D., & Hardy, R. (2015). Childhood socioeconomic position and adult leisure-time physical activity: a systematic review. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 12(1). <https://doi.org/10.1186/s12966-015-0250-0>
- Elstad, J.I. (2017) Helseulikhetenes by. I J. Ljunggren (red.), *Oslo - ulikhetenes by* (s. 257-275). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Elstad, J. I., & Bakken, A. (2015). The effects of parental income on Norwegian adolescents' school grades: A sibling analysis. *Acta Sociologica*, 58(3), 265–282.
<https://doi.org/10.1177/0001699315594411>

- Elstad, J. I., & Stefansen, K. (2014). Social Variations in Perceived Parenting Styles among Norwegian Adolescents. *Child Indicators Research*, 7(3), 649–670. <https://doi.org/10.1007/s12187-014-9239-5>
- Elstad, J., & Pedersen, A. (2012). The Impact of Relative Poverty on Norwegian Adolescents' Subjective Health: A Causal Analysis with Propensity Score Matching. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 9(12), 4715–31. <https://doi.org/10.3390/ijerph9124715>
- Elstad, Jon Ivar. (2010). Helse blant barn og unge i lavinntektsfamilier. I *Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier. En panelstudie 2000 - 2009*.
- Elstad, Jon Ivar, & Pedersen, Axel West. (2012). Fører dårlig familieøkonomi til flere subjektive helseplager blant ungdom? *Tidsskrift for velferdsforskning*, 15(2), 78–92.
- Elvegård, K. & Michelsen, H. (2015) Trygghet for barn og unge i kommunale utleieboliger i Bergen kommune. NTNU Samfunnsforskning.
- Emerson, E., McCulloch, A., Graham, H., Blacher, J., Llwellyn, G. M., & Hatton, C. (2010). Socioeconomic Circumstances and Risk of Psychiatric Disorders Among Parents of Children With Early Cognitive Delay. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 115(1), 30–42. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-115.1.30>
- Evans, G. W. (2016). Childhood poverty and adult psychological well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(52), 14949–14952. <https://doi.org/10.1073/pnas.1604756114>
- Evans, G. W., Chen, E., Miller, G. E., & Seeman, T. E. (2012). How Poverty Gets Under the Skin: A Life Course Perspective. *The Oxford Handbook of Poverty and Child Development*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199769100.013.0001>
- Evans, G. W., Gonnella, C., Marcynyszyn, L. A., Gentile, L., & Salpekar, N. (2005). The Role of Chaos in Poverty and Children's Socioemotional Adjustment. *Psychological Science*, 16(7), 560–565. <https://doi.org/10.1111/j.0956-7976.2005.01575.x>
- Falch, T, Johannesen, A.B., & Strøm, B. (2009). *Kostnader av frafall i videregående opplæring*. Senter for økonomisk forskning AS.
- Farah, M. J. (2017). The Neuroscience of Socioeconomic Status: Correlates, Causes, and Consequences. *Neuron*, 96(1), 56–71. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2017.08.034>
- Fekjær, S.N. & Birkelund, G.E. (2009), Does the ethnic composition of upper secondary schools influence educational achievement and attainment? A multilevel analysis of the Norwegian case. *European Sociological Review*. 2007, 23, 309–323. doi: <http://dx.doi.org/10.1093/esr/jcm003>
- Finegood, E. D., & Blair, C. (2017). Poverty, Parent Stress, and Emerging Executive Functions in Young Children. I K. Deater-Deckard & R. Panneton (Red.), *Parental Stress and Early Child Development: Adaptive and Maladaptive*

Outcomes (s. 181–207). Cham: Springer International Publishing.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-55376-4_8

Finnvold, Jon Erik. (2017). Being poor in a rich neighborhood: How income inequality and immigrant background affect children's use of mental healthcare services in Oslo, Norway. Presentert på Paper presented at 14th International Conference on Urban Health: Health Equity: The New Urban Agenda and Sustainable Development Goals 26-29 September, Coimbra, Portugal.

Fisher, G. M. (2007). An Overview of Recent Work on Standard Budgets in the United States and Other Anglophone Countries.

Fismen, A.-S., Smith, O. R. F., Torsheim, T., & Samdal, O. (2014). A school based study of time trends in food habits and their relation to socio-economic status among Norwegian adolescents, 2001–2009. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 11(1).
<https://doi.org/10.1186/s12966-014-0115-y>

Fitzsimons, E., Goodman, A., Kelly, E., & Smith, J. P. (2017). Poverty dynamics and parental mental health: Determinants of childhood mental health in the UK. *Social Science & Medicine*, 175, 43–51.
<https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2016.12.040>

Fletcher, E. N., Whitaker, R. C., Marino, A. J., & Anderson, S. E. (2014). Screen Time at Home and School among Low-Income Children Attending Head Start. *Child Indicators Research*, 7(2), 421–436. <https://doi.org/10.1007/s12187-013-9212-8>

Fløtten, T. (2009). *Barnefattigdom*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Fløtten, T. (2014). *Helhetlige tiltak mot barnefattigdom: en kunnskapsoppsummering* (Bd. 2014:18). Oslo: Fafo. Hentet fra <http://www.fafo.no/images/pub/2014/20365.pdf>

Fløtten, Tone, Hansen, Inger Lise Skog, Grødem, Anne Skevik, Grønningsæter, Arne Backer, & Nilsen, Roy A. (2011). *Kunnskap om fattigdom i Norge. En oppsummering*. (Fafo-rapport No. 21). FAFO.

Fløtten, Tone, & Skog-Hansen, Inger Lise. (2018). *Fra deltagelse til mestring. Evaluering av nasjonal tilskuddsordning mot barnefattigdom* (Fafo-rapport No. 04).

Fomby, P. (2011). Family instability and school readiness in the United Kingdom. *Family Science*, 2(3), 171–185.
<https://doi.org/10.1080/19424620.2011.633274>

Friedrichs, J. (1998). Do poor neighbourhoods make their residents poorer? Context effects of poverty neighbourhoods on residents. I: Hans-Jürgen Andress (Red.), *Empirical Poverty Research in a Comparative Perspective*. Ashgate: Aldershot.

Gakkestad, K. (2003). *Romsås - en stigmatisert bydel?: en studie av territoriell stigmatisering: medias rolle og konsekvenser for beboerne*. Hovedoppgave i samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.

Gale, C. R., O'Callaghan, F. J., Bredow, M., Martyn, C. N., & the Avon Longitudinal Study of Parents and Children Study Team. (2006). The Influence of Head Growth in Fetal Life, Infancy, and Childhood on Intelligence at the Ages of 4 and 8 Years. *Pediatrics*, *118*(4), 1486–1492. <https://doi.org/10.1542/peds.2005-2629>

Galloway, T. A., & Skardhamar, T. (2010). Does parental income matter for onset of offending? *European Journal of Criminology*, *7*(6), 424–441. <https://doi.org/10.1177/1477370810376569>

Galobardes, B. (2004). Childhood Socioeconomic Circumstances and Cause-specific Mortality in Adulthood: Systematic Review and Interpretation. *Epidemiologic Reviews*, *26*(1), 7–21. <https://doi.org/10.1093/epirev/mxh008>

Galobardes, B., Lynch, J. W., & Smith, G. D. (2008). Is the association between childhood socioeconomic circumstances and cause-specific mortality established? Update of a systematic review. *Journal of Epidemiology & Community Health*, *62*(5), 387–390. <https://doi.org/10.1136/jech.2007.065508>

Galster, G. og Santiago, A.M. (2006). What's the 'hood got to do with it? Parental perceptions about how neighbourhood mechanisms affect their children. *Journal of urban affairs*, vol 28, nr. 3, s. 201–226.

Galster, G. (2012). The mechanism(s) of neighbourhood effects theory, evidence, and policy implications. I: M. van Ham, D. Manley, N. Bailey, L. Simpson and D. Maclennan (Red.), *Neighbourhood Effects Research: New Perspectives*, s. 23–56. Dordrecht: Springer.

Galster, G., Santiago, A., Stack, L. & Cutsinger, J. (2016). Neighborhood effects on secondary school performance of Latino and African American youth: Evidence from a natural experiment in Denver. *Journal of Urban Economics*. *93*, s. 30–48.

Gauffin, K., Hemmingsson, T., & Hjern, A. (2013). The effect of childhood socioeconomic position on alcohol-related disorders later in life: a Swedish national cohort study. *Journal of Epidemiology and Community Health*, *67*(11), 932–938. <https://doi.org/10.1136/jech-2013-202624>

Gauffin, K., Vinnerljung, B., Fridell, M., Hesse, M., & Hjern, A. (2013). Childhood socio-economic status, school failure and drug abuse: a Swedish national cohort study: Childhood socio-economic status and drug abuse. *Addiction*, *108*(8), 1441–1449. <https://doi.org/10.1111/add.12169>

Gault-Sherman, M. (2013). The Gender Gap in Delinquency: Does SES Matter? *Deviant Behavior*, *34*(4), 255–273. <https://doi.org/10.1080/01639625.2012.735610>

Gebremariam, M. K., Altenburg, T. M., Lakerveld, J., Andersen, L. F., Stronks, K., Chinapaw, M. J., & Lien, N. (2015). Associations between socioeconomic position and correlates of sedentary behaviour among youth: a systematic review: Sedentary behavior and socioeconomic position. *Obesity Reviews*, *16*(11), 988–1000. <https://doi.org/10.1111/obr.12314>

- Gebremariam, M. K., Lien, N., Nianogo, R. A., & Arah, O. A. (2017). Mediators of socioeconomic differences in adiposity among youth: a systematic review: Socioeconomic position, adiposity and mediators. *Obesity Reviews*, 18(8), 880–898. <https://doi.org/10.1111/obr.12547>
- Gennetian, L. A., Castells, N., & Morris, P. A. (2010). Meeting the basic needs of children: Does income matter? *Children and Youth Services Review*, 32(9), 1138–1148. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2010.03.004>
- Gershoff, E. T., Aber, J. L., Raver, C. C., & Lennon, M. C. (2007). Income Is Not Enough: Incorporating Material Hardship Into Models of Income Associations With Parenting and Child Development. *Child Development*, 78(1), 70–95. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.00986.x>
- Giannarelli, L., Lippold, K., Minton, S., & Wheaton, Laura. (2015). *Rducing Child Poverty in the US. Costs and Impacts of Policies Proposed by the Children's Defense Fund* (Research report). Urban Institute.
- Giele, J. Z., & Elder, G. H. (Red.). (1998). *Methods of life course research: qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications.
- Goedemé, T., Storms, B., Penne, T., & Van den Bosch, K. (2015). *Pilot project for the development of a common methodology on reference budgets in Europe. - Final report of the pilot project*. Brussels: European Commission.
- Gordon, I. og Monastiriotis, V. (2006). Urban size, spatial segregation and inequality in educational outcomes, *Urban Studies*, 43(1), s. 213–236.
- Grønningsæter, A.B. & Nielsen, R. A. (2011) Bolig, helse og sosial ulikhet. IS-1857. Oslo: Helsedirektoratet.
- Guio, A.-C., Gordon, D., Marlier, E., Najera, H., & Pomati, M. (2018a). Towards an EU measure of child deprivation. *Child Indicators Research*, 11(3), 835–860. <https://doi.org/10.1007/s12187-017-9491-6>
- Guio, A.-C., Gordon, D., Marlier, E., Najera, H., & Pomati, M. (2018b). Towards an EU measure of child deprivation. *Child Indicators Research*, 11(3), 835–860. <https://doi.org/10.1007/s12187-017-9491-6>
- Gähler, M., & Garriga, A. (2013). Has the Association Between Parental Divorce and Young Adults' Psychological Problems Changed Over Time? Evidence From Sweden, 1968-2000. *Journal of Family Issues*, 34(6), 784–808. <https://doi.org/10.1177/0192513X12447177>
- Hagen A.L., Brattbakk, I., Andersen, B., Dahlgren, K, Ascher, B. & Kolle, E. (2016). *Ung og ute: En studie av ungdom og unge voksnes bruk av uterom*. Rapport 6/2016, Arbeidsforskningsinstituttet.
- Hair, N. L., Hanson, J. L., Wolfe, B. L., & Pollak, S. D. (2015). Association of Child Poverty, Brain Development, and Academic Achievement. *JAMA Pediatrics*, 169(9), 822. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2015.1475>

- Hallqvist, J., Lynch, J., Bartley, M., Lang, T., & Blane, D. (2004). Can we disentangle life course processes of accumulation, critical period and social mobility? An analysis of disadvantaged socio-economic positions and myocardial infarction in the Stockholm Heart Epidemiology Program. *Social Science & Medicine*, 58(8), 1555–1562. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(03\)00344-7](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(03)00344-7)
- Hallsten, M., Szulkin, R., & Sarnecki, J. (2013). Crime as a Price of Inequality?: The Gap in Registered Crime between Childhood Immigrants, Children of Immigrants and Children of Native Swedes. *British Journal of Criminology*, 53(3), 456–481. <https://doi.org/10.1093/bjc/azt005>
- Hammer, T., & Hyggen, C. (2013). *Ung voksen og utenfor: mestring og marginalitet på vei til voksenliv*. Stockholm: Gyldendal Akademisk.
- Hammer-Helmich, L., Linneberg, A., Thomsen, S. F., & Glümer, C. (2014). Association between parental socioeconomic position and prevalence of asthma, atopic eczema and hay fever in children. *Scandinavian Journal of Public Health*, 42(2), 120–127. <https://doi.org/10.1177/1403494813505727>
- Hansen, F. K., Hansen, H., & Wingender, M. M. (2015). *Hvad koster det at leve? Referncebudget og minimumsbudget for familier* (No. Notat November 2015). København: Casa.
- Hansen, M.N. (2017). Segregering og ulikhet i Oslo-skolen. I J. Ljunggren (red.), *Oslo - ulikhetenes by* (s. 257-275). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Hardy, R., Lawlor, D. A., & Kuh, D. (2015). A life course approach to cardiovascular aging. *Future Cardiology*, 11(1), 101–113. <https://doi.org/10.2217/fca.14.67>
- Heckman, J. J. (2006). Skill Formation and the Economics of Investing in Disadvantaged Children. *Science*, 312(5782), 1900–1902. <https://doi.org/10.1126/science.1128898>
- Heckman, J. J., & Mosso, S. (2014). The Economics of Human Development and Social Mobility. *Annual Review of Economics*, 6(1), 689–733. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080213-040753>
- Heckman, J., Pinto, R., & Savelyev, P. (2013). Understanding the Mechanisms Through Which an Influential Early Childhood Program Boosted Adult Outcomes. *American Economic Review*, 103(6), 2052–2086. <https://doi.org/10.1257/aer.103.6.2052>
- Heflin, C. M., Corcoran, M. E., & Siefert, K. A. (2007). Work Trajectories, Income Changes, and Food Insufficiency in a Michigan Welfare Population. *Social Service Review*, 81(1), 3–25. <https://doi.org/10.1086/511162>
- Heinz, W. R., Huinink, J., & Weymann, A. (Red.). (2009). *The life course reader: individuals and societies across time*. Frankfurt/Main: Campus-Verl.
- Hemphill, E., Raine, K., Spence, J. C., & Smoyer-Tomic, K. E. (2008). Exploring Obesogenic Food Environments in Edmonton, Canada: The Association between Socioeconomic Factors and Fast-Food Outlet Access.

American Journal of Health Promotion, 22(6), 426–431.
<https://doi.org/10.4278/ajhp.22.6.426>

Henkel, D., & Zemlin, U. (2016). Social Inequality and Substance Use and Problematic Gambling Among Adolescents and Young Adults: A Review of Epidemiological Surveys in Germany. *Current Drug Abuse Reviews*, 9(1), 26–48.

Hermansen, A.S. og Birkelund, G.E. (2015). The Impact of Immigrant Classmates on Educational Outcomes. *Social Forces* (2015). doi: 10.1093/sf/sov073

Herranz Aguayo, I., Díaz Herráiz, E., Montenegro Marques, E., Machado, I., & Almeida, S. (2016). Child at Risk of Poverty or Social Exclusion: Comparative View Between Spain and Portugal in the European Context. *Social Indicators Research*, 129(3), 961–978. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-1119-y>

Hjalmarsson, S. (2018). Poor Kids? Economic Resources and Adverse Peer Relations in a Nationally Representative Sample of Swedish Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 47(1), 88–104.
<https://doi.org/10.1007/s10964-017-0747-8>

Hjalmarsson, S., & Mood, C. (2015). Do poorer youth have fewer friends? The role of household and child economic resources in adolescent school-class friendships. *Children and Youth Services Review*, 57, 201–211.
<https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2015.08.013>

Hoeve, M., Stams, G. J. J. M., van der Zouwen, M., Vergeer, M., Jurrius, K., & Asscher, J. J. (2014). A Systematic Review of Financial Debt in Adolescents and Young Adults: Prevalence, Correlates and Associations with Crime. *PLoS ONE*, 9(8), e104909. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0104909>

Holman, D. M., Ports, K. A., Buchanan, N. D., Hawkins, N. A., Merrick, M. T., Metzler, M., & Trivers, K. F. (2016). The Association Between Adverse Childhood Experiences and Risk of Cancer in Adulthood: A Systematic Review of the Literature. *Pediatrics*, 138(Suppl 1), S81–S91.
<https://doi.org/10.1542/peds.2015-4268L>

Holstein, B. E., Currie, C., Boyce, W., Damsgaard, M. T., Gobina, I., Kökönyei, G., Due, P. (2009). Socio-economic inequality in multiple health complaints among adolescents: international comparative study in 37 countries. *International Journal of Public Health*, 54(S2), 260–270.
<https://doi.org/10.1007/s00038-009-5418-4>

Holt, N. L., Kingsley, B. C., Tink, L. N., & Scherer, J. (2011). Benefits and challenges associated with sport participation by children and parents from low-income families. *Psychology of Sport and Exercise*, 12(5), 490–499.
<https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2011.05.007>

Holzer, H. J., Whitmore Schanzenbach, D., Duncan, G. J., & Ludwig, J. (2008). The economic costs of childhood poverty in the United States. *Journal of*

- Children and Poverty*, 14(1), 41–61.
<https://doi.org/10.1080/10796120701871280>
- Hughes, K., Bellis, M. A., Hardcastle, K. A., Sethi, D., Butchart, A., Mikton, C., Dunne, M. P. (2017). The effect of multiple adverse childhood experiences on health: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet. Public Health*, 2(8), e356–e366. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(17\)30118-4](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(17)30118-4)
- Humlum, M. K. (2011). Timing of family income, borrowing constraints, and child achievement. *Journal of Population Economics*, 24(3), 979–1004.
<https://doi.org/10.1007/s00148-010-0309-9>
- Hurd, N. M., Stoddard, S. A., & Zimmerman, M. A. (2013). Neighborhoods, Social Support, and African American Adolescents' Mental Health Outcomes: A Multilevel Path Analysis. *Child Development*, 84(3), 858–874.
<https://doi.org/10.1111/cdev.12018>
- Hällsten, M., & Pfeffer, F. T. (2017). Grand Advantage: Family Wealth and Grandchildren's Educational Achievement in Sweden. *American Sociological Review*, 82(2), 328–360. <https://doi.org/10.1177/0003122417695791>
- Haavet, O. R., Sagatun, å., & Lien, L. (2011). Adolescents' adverse experiences and mental health in a prospective perspective. *Scandinavian Journal of Public Health*, 39(1), 58–63. <https://doi.org/10.1177/1403494810375491>
- Irwin, Lori G., S., Arjumand, & Hertzman, C. (2007). *Early Child Development: A Powerful Equalizer. Final report.*
- Iversen, A. C., & Holsen, I. (2008). Inequality in Health, Psychosocial Resources and Health Behavior in Early Adolescence: The Influence of Different Indicators of Socioeconomic Position. *Child Indicators Research*, 1(3), 291–302.
<https://doi.org/10.1007/s12187-008-9015-5>
- Jansen, P. W., Raat, H., Mackenbach, J. P., Jaddoe, V. W. V., Hofman, A., Verhulst, F. C., & Tiemeier, H. (2009). Socioeconomic inequalities in infant temperament: The Generation R Study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 44(2), 87–95. <https://doi.org/10.1007/s00127-008-0416-z>
- Jayasekara, H., English, D. R., Room, R., & MacInnis, R. J. (2014). Alcohol Consumption Over Time and Risk of Death: A Systematic Review and Meta-Analysis. *American Journal of Epidemiology*, 179(9), 1049–1059.
<https://doi.org/10.1093/aje/kwu028>
- Jirtle, R. L., & Skinner, M. K. (2007). Environmental epigenomics and disease susceptibility. *Nature Reviews Genetics*, 8(4), 253–262.
<https://doi.org/10.1038/nrg2045>
- Johnsen, A., Bjørknes, R., Iversen, A. C., & Sandbæk, M. (2018). School Competence among Adolescents in Low-Income Families: Does Parenting Style Matter? *Journal of Child and Family Studies*, 1–10.
<https://doi.org/10.1007/s10826-018-1051-2>

- Johnson, S. B., Riis, J. L., & Noble, K. G. (2016a). State of the Art Review: Poverty and the Developing Brain. *Pediatrics*. <https://doi.org/10.1542/peds.2015-3075>
- Johnson, S. B., Riis, J. L., & Noble, K. G. (2016b). State of the Art Review: Poverty and the Developing Brain. *Pediatrics*. <https://doi.org/10.1542/peds.2015-3075>
- Juneau, C. E., Benmarhnia, T., Poulin, A. A., Côté, S., & Potvin, L. (2015). Socioeconomic position during childhood and physical activity during adulthood: a systematic review. *International Journal of Public Health*, 60(7), 799–813. <https://doi.org/10.1007/s00038-015-0710-y>
- Kallio, J. M., Kauppinen, T. M., & Erola, J. (2016). Cumulative Socio-economic Disadvantage and Secondary Education in Finland. *European Sociological Review*, 32(5), 649–661. <https://doi.org/10.1093/esr/jcw021>
- Katz, I., Corlyon, Judy, La Placa, Vincent, & hunter, Sarah. (2007). *The relationship between parenting and poverty*. York: Joseph Rowntree Foundation. Hentet fra <http://www.jrf.org.uk/bookshop/ebooks/parenting-poverty.pdf>
- Kauppinen, T. M. (2007) Neighbourhood effects in a European city: secondary education of young people in Helsinki, *Social Science Research*, 36(1), pp. 421–444.
- Kauppinen, T.M. (2008). Schools as mediators of neighbourhood effects on choice between vocational and academic tracks of upper secondary education in Helsinki, *European Sociological Review* 24 (3), 379–391.
- Kaur, R. (2013) Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper. SSB-rapport 32/2013. NOU 2009: 10. Fordelingsutvalget.
- Kendler, K. S., Maes, H. H., Sundquist, K., Ohlsson, H. & Sundquist, J. (2014) Genetic and Family and Community Environmental Effects on Drug Abuse in Adolescence: A Swedish National Twin and Sibling Study. *The American Journal of Psychiatry*, vol 171 (2), p 209-217. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2013.12101300>
- Kindt, M.T. & Hegna, K. (2017). Innvandrerdrev på Oslos østkant. I J. Ljunggren (red.), *Oslo - ulikhetenes by* (s. 257-275). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Kirkeberg, M. I., Epland, J., & Normann, T. M. (2012). *Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper 2011*. (No. Rapporter 8/2012). Oslo - Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå. Hentet fra <https://www.ssb.no/inntekt-og-forbruk/artikler-og-publikasjoner/okonomi-og-levekaar-for-ulike-lavinntektsgrupper-2011>
- Konsumentverket. (2018). *Konsumentverkets beräkningar av referensvärden* (No. Rapport 2018:15).
- Krapohl, E., & Plomin, R. (2016). Genetic link between family socioeconomic status and children's educational achievement estimated from genome-wide SNPs. *Molecular Psychiatry*, 21(3), 437–443. <https://doi.org/10.1038/mp.2015.2>

- Kristofersen, L.B. (2018). Regionale variasjoner i barneverntiltak: Et gammelt problem i ny drakt? *Fontene forskning* (11)1, 56 – 71
- Kristofersen, L.B. (2017). Sosial ulikhet og tilknytning til barnevernet. Eksempler fra nasjonale longitudinelle studier om sosioøkonomisk status og tilknytning til barnevernet. I *Oppvekstrapporten 2018*, Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet.
- La Placa, V., & Corlyon, J. (2016). Unpacking the Relationship between Parenting and Poverty: Theory, Evidence and Policy. *Social Policy and Society*, 15(01), 11–28. <https://doi.org/10.1017/S1474746415000111>
- Lahti, M., Räikkönen, K., Wahlbeck, K., Heinonen, K., Forsén, T., Kajantie, E., Eriksson, J. G. (2010). Prenatal origins of hospitalization for personality disorders: The Helsinki Birth Cohort Study. *Psychiatry Research*, 179(2), 226–230. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2009.08.024>
- Lander, F., Rasmussen, K. & Mortensen, J.T. (2012) Social inequalities in childhood are predictors of unemployment in early adulthood. *Danish Medical Journal* 59(3): A4394.
- Landers-Potts, M. A., Wickrama, K. A. S., Simons, L. G., Cutrona, C., Gibbons, F. X., Simons, R. L., & Conger, R. (2015). An Extension and Moderational Analysis of the Family Stress Model Focusing on African American Adolescents. *Family Relations*, 64(2), 233–248. <https://doi.org/10.1111/fare.12117>
- Langeland, S., Furuberg, J., & Åsland Lima, I. A. (2017). *Fattigdom og levekår i Norge. Tilstander og utviklingstrekk -2017* (No. NAV-rapport nr. 4-2017). Oslo.
- Lanza, S. T., & Rhoades, B. L. (2013). Latent Class Analysis: An Alternative Perspective on Subgroup Analysis in Prevention and Treatment. *Prevention Science*, 14(2), 157–168. <https://doi.org/10.1007/s11121-011-0201-1>
- Larsen, B. Ø., Jensen, L., & Jensen, T. P. (2014). Transitions in secondary education: Exploring effects of social problems. *Research in Social Stratification and Mobility*, 38, 32–42. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2014.05.001>
- Larsen, H., & Seim, S. (2011). *Barnefattigdom i et rikt land: kunnskapsoppsummering om fattigdom og eksklusjon blant barn i Norge* (Bd. 2011 nr 10). Oslo: Høgskolen i Oslo, Sosialforsk, Avdeling for samfunnsfag.
- Larsen, P. S., Strandberg-Larsen, K., Micali, N., & Andersen, A.-M. N. (2015). Parental and Child Characteristics Related to Early-Onset Disordered Eating: A Systematic Review. *Harvard Review of Psychiatry*, 23(6), 395–412. <https://doi.org/10.1097/HRP.0000000000000073>
- Larsson, H., Sariaslan, A., Långström, N., D’Onofrio, B., & Lichtenstein, P. (2014). Family income in early childhood and subsequent attention deficit/hyperactivity disorder: a quasi-experimental study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55(5), 428–435. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12140>
- Lareau, A. (2002). Invisible Inequality: Social Class and Childrearing in Black Families and White Families. *American Sociological Review*, Vol. 67, No. 5 (Oct., 2002), s. 747–776.

- Lazar, M., & Davenport, L. (2018). Barriers to Health Care Access for Low Income Families: A Review of Literature. *Journal of Community Health Nursing*, 35(1), 28–37. <https://doi.org/10.1080/07370016.2018.1404832>
- Leckie, G. (2009). The complexity of school and neighbourhood effects and movements on school differences in models of educational achievement, *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)* 172 (3), 537–554.
- Lesner, R. V. (2017). The long-term effect of childhood poverty. *Journal of Population Economics*. <https://doi.org/10.1007/s00148-017-0674-8>
- Lethinin, A.-R., Varjonen, J., Raijas, J., & Aalto, K. (2011). *What is the Cost of Living. Reference Budgets for a Decent Minimum Standard of Living in Finland*. (No. WP 132). NCRC National Consumer Research Centre.
- Letourneau, N. L., Duffett-Leger, L., Levac, L., Watson, B., & Young-Morris, C. (2013). Socioeconomic Status and Child Development: A Meta-Analysis. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 21(3), 211–224. <https://doi.org/10.1177/1063426611421007>
- Leventhal, T. og Brooks-Gunn, J. (2000). The neighbourhoods they live in, *Psychological Bulletin*, 126(2), s. 309–337.
- Leventhal, T., & Brooks-Gunn, J. (2004). A Randomized Study of Neighborhood Effects on Low-Income Children's Educational Outcomes. *Developmental Psychology*, 40(4), 488–507. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.40.4.488>
- Lindström, M., & Rosvall, M. (2016). Life course perspectives on economic stress and generalized trust in other people. *The Social Science Journal*, 53(1), 7–13. <https://doi.org/10.1016/j.soscij.2015.11.006>
- Linneberg, A., Simonsen, J., Petersen, J., Stensballe, L., & Benn, C. (2006). Differential effects of risk factors on infant wheeze and atopic dermatitis emphasize a different etiology. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 117(1), 184–189. <https://doi.org/10.1016/j.jaci.2005.09.042>
- Ljunggren, J. & Andersen, P.L. (2017) Vestkant og østkant, eller nye skillelinjer? Bostedssegregasjon blant Oslo-ungdom mellom 2003 og 2012. I J. Ljunggren (red.), *Oslo - ulikhetenes by* (s. 257-275). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Ljunggren, J., Toft, M., & Flemmen, M. (2017). Geografiske klasseskiller. Fordelingen av goder og byrder mellom Oslos bydeler. I J. Ljunggren (red.), *Oslo - ulikhetenes by* (s. 359-376). Cappelen Damm Akademisk.
- Lodebo, B. T., Möller, J., Larsson, J.-O., & Engström, K. (2017). Socioeconomic position and self-harm among adolescents: a population-based cohort study in Stockholm, Sweden. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 11(1). <https://doi.org/10.1186/s13034-017-0184-1>
- Lomanowska, A. M., Boivin, M., Hertzman, C., & Fleming, A. S. (2017). Parenting begets parenting: A neurobiological perspective on early adversity and the transmission of parenting styles across generations. *Neuroscience*, 342, 120–139. <https://doi.org/10.1016/j.neuroscience.2015.09.029>

- Loukas, A., & Prelow, H. M. (2004). Externalizing and Internalizing Problems in Low-Income Latino Early Adolescents: Risk, Resource, and Protective Factors. *The Journal of Early Adolescence*, 24(3), 250–273. <https://doi.org/10.1177/0272431604265675>
- Loukas, A., Prelow, H. M., Suizzo, M.-A., & Allua, S. (2008). Mothering and Peer Associations Mediate Cumulative Risk Effects for Latino Youth. *Journal of Marriage and Family*, 70(1), 76–85. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2007.00462.x>
- Ludwig, J. mfl. (2005). Housing mobility programs and economic self-sufficiency: Evidence from a randomized experiment. *Journal of public economics*, vol:89 iss:1 s. 131–156.
- Løken, K. V. (2010). Family income and children's education: Using the Norwegian oil boom as a natural experiment. *Labour Economics*, 17(1), 118–129. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2009.06.002>
- Løken, K. V., Mogstad, M., & Wiswall, M. (2012). What Linear Estimators Miss: The Effects of Family Income on Child Outcomes. *American Economic Journal: Applied Economics*, 4(2), 1–35. <https://doi.org/10.1257/app.4.2.1>
- Løvgren, M., Stefansen, K., Smette, I., & Mossige, S. (2017). Barn og unges utsatthet for fysisk vold fra foreldre. Endringer i mild og grov vold fra 2007 til 2015. *Tidsskriftet Norges Barnevern*, 94(02), 110–124. <https://doi.org/10.18261/issn.1891-1838-2017-02-04>
- Låftman, S., Fransson, E., Modin, B., & Östberg, V. (2017). National data study showed that adolescents living in poorer households and with one parent were more likely to be bullied. *Acta Paediatrica*, 106(12), 2048–2054. <https://doi.org/10.1111/apa.13997>
- Magnusson, M., Sørensen, T. I. A., Olafsdottir, S., Lehtinen-Jacks, S., Holmen, T. L., Heitmann, B. L., & Lissner, L. (2014). Social Inequalities in Obesity Persist in the Nordic Region Despite Its Relative Affluence and Equity. *Current Obesity Reports*, 3(1), 1–15. <https://doi.org/10.1007/s13679-013-0087-2>
- Magnusson Turner, L. og Stefansen, K. (2012) *Boforhold blant barnefamilier med lav inntekt*. NOVA-notat 1/12.
- Markussen, S. & Røed, K. (2018) The Golden Middle Class Neighborhood: Trends in Residential Segregation and Consequences for Offspring Outcomes. IZA – Institute of Labor Economics. IZA DP No. 11684. *Discussion paper series*. Bonn: Germany
- Mayer, S.E. og Jencks, C. (1989). Growing up in Poor Neighborhoods: How Much Does it Matter? *Science, New Series*, vol:243, s. 1441– 445.
- Mayer, S. (1997). *What Money Can't Buy: Family Income and Children's Life Chances*. Cambridge: Harvard University Press.
- Mayer, S. (2010). Revisiting an old question: How much does parental income affect child outcomes. *Focus*, 27, 21–26.

- McCreary, J. K., Erickson, Z. T., & Metz, G. A. S. (2016). Environmental enrichment mitigates the impact of ancestral stress on motor skill and corticospinal tract plasticity. *Neuroscience Letters*, 632, 181–186. <https://doi.org/10.1016/j.neulet.2016.08.059>
- McEwen, B. S., Bowles, N. P., Gray, J. D., Hill, M. N., Hunter, R. G., Karatsoreos, I. N., & Nasca, C. (2015). Mechanisms of stress in the brain. *Nature Neuroscience*, 18(10), 1353–1363. <https://doi.org/10.1038/nn.4086>
- McLaughlin, M., & Rank, M. R. (2018). Estimating the Economic Cost of Childhood Poverty in the United States. *Social Work Research*, 42(2), 73–83. <https://doi.org/10.1093/swr/svy007>
- Mech, P., Hooley, M., Skouteris, H., & Williams, J. (2016). Parent-related mechanisms underlying the social gradient of childhood overweight and obesity: a systematic review: Understanding the social gradient of childhood obesity. *Child: Care, Health and Development*, 42(5), 603–624. <https://doi.org/10.1111/cch.12356>
- Merton, R. K. (2000). *Social theory and social structure* (Enlarged ed., [Nachdr.]). New York, NY: Free Press.
- Middeldton, S. (2000). Agreeing poverty lines: the development of consensual budget standard methodology. I *Researching Poverty*. Asgate: Aldershot.
- Milligan, K., & Stabile, M. (2011). Do Child Tax Benefits Affect the Well-being of Children? Evidence from Canadian Child Benefit Expansions. *American Economic Journal: Economic Policy*, 3(3), 175–205. <https://doi.org/10.1257/pol.3.3.175>
- Mistry, R. S., Benner, A. D., Tan, C. S., & Kim, S. Y. (2009). Family economic stress and academic well-being among Chinese-American youth: The influence of adolescents' perceptions of economic strain. *Journal of Family Psychology*, 23(3), 279–290. <https://doi.org/10.1037/a0015403>
- Mistry, R. S., Biesanz, J. C., Chien, N., Howes, C., & Benner, A. D. (2008). Socioeconomic status, parental investments, and the cognitive and behavioral outcomes of low-income children from immigrant and native households. *Early Childhood Research Quarterly*, 23(2), 193–212. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2008.01.002>
- Mogensen, H., Modig, K., Tettamanti, G., Talbäck, M., & Feychting, M. (2016). Socioeconomic differences in cancer survival among Swedish children. *British Journal of Cancer*, 114(1), 118–124. <https://doi.org/10.1038/bjc.2015.449>
- Mood, C. (2017). More than Money: Social Class, Income, and the Intergenerational Persistence of Advantage. *Sociological Science*, 4, 263–287. <https://doi.org/10.15195/v4.a12>
- Moore, S. E., Norman, R. E., Suetani, S., Thomas, H. J., Sly, P. D., & Scott, J. G. (2017). Consequences of bullying victimization in childhood and adolescence: A systematic review and meta-analysis. *World Journal of Psychiatry*, 7(1), 60. <https://doi.org/10.5498/wjp.v7.i1.60>

- Mosquera, P. A., Waenerlund, A.-K., Goicolea, I., & Gustafsson, P. E. (2017). Equitable health services for the young? A decomposition of income-related inequalities in young adults' utilization of health care in Northern Sweden. *International Journal for Equity in Health*, 16(1). <https://doi.org/10.1186/s12939-017-0520-3>
- Mossige, Svein, & Stefansen, Kari. (2016). *Vold og overgrep mot barn og unge. Omfang og utviklingstrekk 2007-2015*. (No. 5). NOVA - Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Murray, J., Farrington, D. P., & Sekol, I. (2012). Children's antisocial behavior, mental health, drug use, and educational performance after parental incarceration: a systematic review and meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 138(2), 175–210. <https://doi.org/10.1037/a0026407>
- Myhr, A., Lillefjell, M., Espnes, G. A. & Halvorsen, T. (2017) Do family and neighbourhood matter in secondary school completion? A multilevel study of determinants and their interactions in a life-course perspective. *PLoS One*. 2017; 12(2): e0172281 (ISSN: 1932-6203).
- Myhre, M. C., Thoresen, S., Grøgaard, J. B., & Dyb, G. (2012). Familial factors and child characteristics as predictors of injuries in toddlers: a prospective cohort study: Table 1. *BMJ Open*, 2(2), e000740. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2011-000740>
- Myrtveit Sæther, S. M., Sivertsen, B., Haugland, S., Bøe, T., & Hysing, M. (2018). Health complaints in late adolescence; Frequency, factor structure and the association with socio-economic status. *Scandinavian Journal of Public Health*, 46(1), 141–149. <https://doi.org/10.1177/1403494817711359>
- Nadim, M. & Nielsen, R.A. (2009) Barnefattigdom i Norge. Omfang, utvikling og geografisk variasjon. Fafo-rapport 2009:38.
- Nielsen, R.A. (2011) *Langsiktige konsekvenser av å vokse opp i leiebolig*. Fafo-notat 2011:20
- Nieuwenhuis, J. & Hooimeijer, P. (2016) *The association between neighbourhoods and educational achievement, a systematic review and meta-analysis*, *Journal of Housing and the Built Environment* (2016) 31: 321. <https://doi.org/10.1007/s10901-015-9460-7>
- Nordvik, N. (2010) *Bolig og boforhold*. I Sandbæk, M. & Pedersen, A.W. (red.) (2010) *Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier. En panelstudie 2000-2009*. Rapport nr. 10/10. Oslo: NOVA.
- Norge Riksrevisjonen. (2014). *Riksrevisjonens undersøkning av barnefattigdom* (Bd. 3:11(2013-2014)). Oslo: Riksrevisjonen. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_overfordokument_6697
- Normann, T. M. (2009). *Fattigdomsrisiko. En levekårstilnærming* (Rapporter 2009/11). Oslo - Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Normann, T. M. (2011). *Materielle og sosiale mangler. Utslag av fattigdom*. (No. Rapporter 28/11). Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.

NOU 2011:14 *Bedre integrering. Mål, strategier, tiltak.*

Næss, A. B., & Kirkengen, A. L. (2015). Er en belastet barndom knyttet til kortere telomerer? *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 135(15), 1356–1360. <https://doi.org/10.4045/tidsskr.14.1194>

Næss, Ø., Claussen, B., Thelle, D. S., & Smith, G.D. (2004) Cumulative deprivation and cause specific mortality. A census based study of life course influences over three decades. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 58 (7), 599-603.

Næss, Ø., & Claussen, B., (2007) Housing conditions in childhood and cause-specific adult mortality: The effect of sanitary conditions and economic deprivation on 55.761 men in Oslo. *Scandinavian Journal of Public Health*, 35 (6), 570-576.

O'Donoghue, G., Kennedy, A., Puggina, A., Aleksovska, K., Buck, C., Burns, C., Boccia, S. (2018). Socio-economic determinants of physical activity across the life course: A «DEterminants of DIet and Physical ACTivity» (DEDIPAC) umbrella literature review. *PLOS ONE*, 13(1), e0190737. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0190737>

Odgers, C.L., Donley, S., Caspi, A., Bates, C.J. & Moffitt, T.E. (2015) Living alongside more affluent neighbours predicts greater involvement in antisocial behaviour among low-income boys, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56:10, pp 1055-1064. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12380>

Olsson, E. (2007). The Economic Side of Social Relations: Household Poverty, Adolescents' Own Resources and Peer Relations. *European Sociological Review*, 23(4), 471–485. <https://doi.org/10.1093/esr/jcm016>

Oreopoulos, P., Page, M., & Stevens, A. H. (2008). The Intergenerational Effects of Worker Displacement. *Journal of Labor Economics*, 26(3), 455-000. <https://doi.org/10.1086/588493>

Orton, S., Jones, L. L., Cooper, S., Lewis, S., & Coleman, T. (2014). Predictors of children's secondhand smoke exposure at home: a systematic review and narrative synthesis of the evidence. *PloS One*, 9(11), e112690. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0112690>

Oslo kommune (2009) Barns oppvekstvilkår i kommunale boliger i Oslo: rapport fra en intervjuundersøkelse av barnefamilier i fire kommunale gårder. Oslo: Helse- og velferdsetaten.

Pape, K., Bjørngaard, J. H., De Ridder, K. A. A., Westin, S., Holmen, T. L., & Krokstad, S. (2013). Medical benefits in young Norwegians and their parents, and the contribution of family health and socioeconomic status. The HUNT Study, Norway. *Scandinavian Journal of Public Health*, 41(5), 455–462. <https://doi.org/10.1177/1403494813481645>

Parikka, S., Levälähti, E., Martelin, T., & Laatikainen, T. (2018). Single-parenthood and perceived income insufficiency as challenges for meal patterns in childhood. *Appetite*, 127, 10–20. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2018.04.005>

- Parker, H. (2000). *Low Cost but Acceptable incomes for older people. A minimum income standard for household aged 65-74 in the UK*. Bristol: The Polity Press.
- Patterson, P. H. (2007). NEUROSCIENCE: Maternal Effects on Schizophrenia Risk. *Science*, 318(5850), 576–577. <https://doi.org/10.1126/science.1150196>
- Pebly, A.R. og Sastry, N. (2004). Neighborhoods, Poverty, and Children's Well-Being. I: Neckerman, K.M. (Red.), *Social Inequality*. New York: Russel Sage Foundation.
- Pedersen, W. (2017) Ungdommens rusdelte Oslo. I J. Ljunggren (red.), *Oslo - ulikhetenes by* (s. 257-275). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Peters, M. D. J., Godfrey, C. M., Khalil, H., McInerney, P., Parker, D., & Soares, C. B. (2015). Guidance for conducting systematic scoping reviews. *International Journal of Evidence-Based Healthcare*, 13(3), 141–146. <https://doi.org/10.1097/XEB.0000000000000050>
- Pickett, K. E. (2005). Wider income gaps, wider waistbands? An ecological study of obesity and income inequality. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 59(8), 670–674. <https://doi.org/10.1136/jech.2004.028795>
- Pinkster, F. (2009). *Living in concentrated poverty*. PhD-avhandling, Universitetet i Amsterdam.
- Pillas, D., Marmot, M., Naicker, K., Goldblatt, P., Morrison, J., & Pikhart, H. (2014). Social inequalities in early childhood health and development: a European-wide systematic review. *Pediatric Research*, 76(5), 418–424. <https://doi.org/10.1038/pr.2014.122>
- Plenty, S., & Mood, C. (2016). Money, Peers and Parents: Social and Economic Aspects of Inequality in Youth Wellbeing. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(7), 1294–1308. <https://doi.org/10.1007/s10964-016-0430-5>
- Poonawalla, I. B., Kendzor, D. E., Owen, M. T., & Caughy, M. O. (2014). Family income trajectory during childhood is associated with adolescent cigarette smoking and alcohol use. *Addictive Behaviors*, 39(10), 1383–1388. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2014.05.005>
- Puolakka, E., Pahkala, K., Laitinen, T. T., Magnussen, C. G., Hutri-Kähönen, N., Männistö, S., Juonala, M. (2018). Childhood socioeconomic status and lifetime health behaviors: The Young Finns Study. *International Journal of Cardiology*, 258, 289–294. <https://doi.org/10.1016/j.ijcard.2018.01.088>
- Paananen, R., Ristikari, T., Merikukka, M., & Gissler, M. (2013). Social determinants of mental health: a Finnish nationwide follow-up study on mental disorders. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 67(12), 1025–1031. <https://doi.org/10.1136/jech-2013-202768>
- Rasmussen, I, Dyb, V, Heldal, N, & Strøm, S. (2010). *Samfunnsøkonomiske konsekvenser av marginalisering blant ungdom* (No. 07). Vista analyse.

- Redmond, G., University of New South Wales, & Social Policy Research Centre. (2008). *Children's perspectives on economic adversity: a review of the literature*. Sydney: Social Policy Research Centre.
- Rege, M., Telle, K., & Votruba, M. (2011). Parental Job Loss and Children's School Performance. *The Review of Economic Studies*, 78(4), 1462–1489. <https://doi.org/10.1093/restud/rdr002>
- Reiss, F. (2013). Socioeconomic inequalities and mental health problems in children and adolescents: A systematic review. *Social Science & Medicine*, 90, 24–31. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.04.026>
- Richter, M., Moor, I., & van Lenthe, F. J. (2012). Explaining socioeconomic differences in adolescent self-rated health: the contribution of material, psychosocial and behavioural factors. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 66(8), 691–697. <https://doi.org/10.1136/jech.2010.125500>
- Ringen, S. (1987). *The Possibility of Politics. A Study in the Political Economy of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Roelen, K., & Notten, G. (2013). The Breadth of Child Poverty in Europe: An Investigation into Overlap of Deprivations. *Poverty & Public Policy*, 5(4), 319–335. <https://doi.org/10.1002/pop4.53>
- Rosten, M.G. (2015). *Neste siste stasjon, linje 2 – Sted, tilhørighet og unge voksne i Groruddalen*. Doktoravhandling, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo.
- Rowntree, B. S. (1902). *Poverty: A study of a towns life*. London: Nelson.
- Russell, A. E., Ford, T., Williams, R., & Russell, G. (2016). The Association Between Socioeconomic Disadvantage and Attention Deficit/Hyperactivity Disorder (ADHD): A Systematic Review. *Child Psychiatry & Human Development*, 47(3), 440–458. <https://doi.org/10.1007/s10578-015-0578-3>
- Russell, M., Harris, B., & Gockel, A. (2008). Parenting in poverty: Perspectives of high-risk parents. *Journal of Children and Poverty*, 14(1), 83–98. <https://doi.org/10.1080/10796120701871322>
- Ruud, M.E., Andersen, B., Brattbakk, I., Breistrand, H., Nygaard, M., & Vestly, G.M. (2018) *Utfordringer og mulighetsrom. Oppstartsanalyse for områdeløft på Romsås og Grorud*. NIBR-rapport 2018:4.
- Sacker, A., Schoon, I., & Bartley, M. (2002). Social inequality in educational achievement and psychosocial adjustment throughout childhood: magnitude and mechanisms. *Social Science & Medicine* (1982), 55(5), 863–880.
- Samdal, Oddrun, Wold, Bente, Harris, Anette, & Torsheim, Torbjørn. (2017). *Stress og mestring* (No. 8). Helsedirektoratet.
- Sampson, R., Morenoff, J. og Gannon-Rowley, T. (2002). Assessing neighbourhood effects: social processes and new directions in research, *Annual Review of Sociology*, 28, s. 443–478.

- Sandbæk, M., Grødem, A. S., Kristoffersen, L. B., Elstad, Jon I., Clausen, S.-E., & Thorød, A. B. (2008). *Barns levekår: familiens inntekt og barns levekår over tid*. Oslo: NOVA Norsk Institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Sandbæk, M., & West Pedersen, A. (2010). *Barn og unges levekår i lavinntektsfamilier. En panelstudie 200 - 2009* (No. 10). Oslo: NOVA - Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Sariaslan, A., Larsson, H., D'Onofrio, B., Långström, N., & Lichtenstein, P. (2014). Childhood family income, adolescent violent criminality and substance misuse: quasi-experimental total population study. *British Journal of Psychiatry*, 205(04), 286–290. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.113.136200>
- Sastry, N. (2015). Stressful Life Experiences and Contexts: The Effects on Parents and Parenting. I P. R. Amato, A. Booth, S. M. McHale, & J. Van Hook (Red.), *Families in an Era of Increasing Inequality* (Bd. 5, s. 105–111). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-08308-7_8
- Saunders, P. (2006). The Historical Development of Budget Standards for Australian Working Families. *Journal of Industrial Relations*, 48(2), 155–173.
- Saunders, P., Chalmers, J., Mchugh, M., Murray, C., Bittman, M., & Bradbury, B. (1998). *Development of Indicative Budget Standards for Australia* (No. Research Paper No. 74). Sydney: Budget Standard Unit, Social Policy Research Centre, University of New South Wales.
- Savage, J. (2009). *The Development of Persistent Criminality*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195310313.001.0001>
- Savolainen, J., Paananen, R., Merikukka, M., Aaltonen, M., & Gissler, M. (2013). Material deprivation or minimal education? Social class and crime in an egalitarian welfare state. *Advances in Life Course Research*, 18(3), 175–184. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2013.04.001>
- Sellstrom, E., O'Campo, P., Muntaner, C., Arnoldsson, G. and Hjern, A. (2011) *Hospital admissions of young persons for illicit drug use or abuse: does neighborhood of residence matter?*, Health and Place, ISSN 1353-8292, E-ISSN 1873-2054, Vol. 17, no 2, p. 551-557.
- Schibli, K., Wong, K., Hedayati, N., & D'Angiulli, A. (2017). Attending, learning, and socioeconomic disadvantage: developmental cognitive and social neuroscience of resilience and vulnerability. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1396(1), 19–38. <https://doi.org/10.1111/nyas.13369>
- Schjølberg, S., Eadie, P., Zachrisson, H. D., Øyen, A.-S., & Prior, M. (2011). Predicting Language Development at Age 18 Months: Data From the Norwegian Mother and Child Cohort Study. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 32(5), 375–383. <https://doi.org/10.1097/DBP.0b013e31821bd1dd>
- Schjølberg, S., Wang, M. V., Zambrana, I. M., Mathiesen, kristin S., Magnus, P., Roth, C., & Lekhal, R. (2008). *Forsinket Språkutvikling: En foreløpig oversikt basert på data fra den norske mor og barn undersøkelsen*.

- Schulz, A. J., Mentz, G., Lachance, L., Johnson, J., Gaines, C., & Israel, B. A. (2012). Associations Between Socioeconomic Status and Allostatic Load: Effects of Neighborhood Poverty and Tests of Mediating Pathways. *American Journal of Public Health, 102*(9), 1706–1714. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2011.300412>
- Scorza, P., Duarte, C. S., Hipwell, A. E., Posner, J., Ortin, A., Canino, G., ... on behalf of Program Collaborators for Environmental influences on Child Health Outcomes. (2018). Research Review: Intergenerational transmission of disadvantage: epigenetics and parents' childhoods as the first exposure. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12877>
- Sedlak, A.J., Mettenburg, J., Basena, M., Petta, I., McPherson, K., Greene, A., & Li, S. (2010). *Fourth National Incidence Study of Child Abuse and Neglect (NIS-4): Report to Congress, Executive Summary*. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families. Hentet fra <http://cap.law.harvard.edu/wp-content/uploads/2015/07/sedlaknis.pdf>
- Seguin, L., Nikiema, B., Gauvin, L., Zunzunegui, M.-V., & Xu, Q. (2007). Duration of Poverty and Child Health in the Quebec Longitudinal Study of Child Development: Longitudinal Analysis of a Birth Cohort. *PEDIATRICS, 119*(5), e1063–e1070. <https://doi.org/10.1542/peds.2006-1750>
- Seim, S., & Larsen, H. (2011). *Barnefattigdom i et rikt land. Kunnskapsoppsummering om fattigdom og eksklusjon blant barn i Norge*. (HIO-rapport). Oslo: Høgskolen i Oslo og Akershus.
- Seippel, Ø. (2006). Sport and Social Capital. *Acta Sociologica, 49*(2), 169–183.
- Seligman, H. K., Laraia, B. A., & Kushel, M. B. (2010). Food insecurity is associated with chronic disease among low-income NHANES participants. *The Journal of Nutrition, 140*(2), 304–310. <https://doi.org/10.3945/jn.109.112573>
- Senese, L. C., Almeida, N. D., Fath, A. K., Smith, B. T., & Loucks, E. B. (2009). Associations Between Childhood Socioeconomic Position and Adulthood Obesity. *Epidemiologic Reviews, 31*(1), 21–51. <https://doi.org/10.1093/epirev/mxp006>
- Shackleton, N. (2017). Is there a link between low parental income and childhood obesity? *Journal of Early Childhood Research, 15*(3), 238–255. <https://doi.org/10.1177/1476718X15606479>
- Shaefer, H. L., Collyer, S., Duncan, G., Edin, K., Garfinkel, I., Harris, D., ... Yoshikawa, H. (2018). A Universal Child Allowance: A Plan to Reduce Poverty and Income Instability Among Children in the United States. *The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences: RSF, 4*(2), 22–42. <https://doi.org/10.7758/RSF.2018.4.2.02>
- Shaw, D. S., & Shelleby, E. C. (2014). Early-starting conduct problems: intersection of conduct problems and poverty. *Annual Review of Clinical Psychology, 10*, 503–528. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-032813-153650>

- Shonkoff, J. P., Garner, A. S., Siegel, B. S., Dobbins, M. I., Earls, M. F., ... Wood, D. L. (2012). The Lifelong Effects of Early Childhood Adversity and Toxic Stress. *PEDIATRICS*, *129*(1), e232–e246.
<https://doi.org/10.1542/peds.2011-2663>
- Sievertsen, H. H., & De Montgomery, C. J. (2015). *Børn i lavindkomstfamilier* (No. 15:22). København: SFI - Det nationale forskningscenter for velfærd.
- Simons, R. L., Johnson, C., Beaman, J., Conger, R. D., & Whitbeck, L. B. (1996). Parents and peer group as mediators of the effect of community structure on adolescent problem behavior. *American Journal of Community Psychology*, *24*(1), 145–171.
- Simony, S. B., Lund, L. W., Erdmann, F., Andersen, K. K., Winther, J. F., Schüz, J., Dalton, S. O. (2016). Effect of socioeconomic position on survival after childhood cancer in Denmark. *Acta Oncologica*, *55*(6), 742–750.
<https://doi.org/10.3109/0284186X.2016.1144933>
- Siponen, S. M., Ahonen, R. S., Savolainen, P. H., & Hämeen-Anttila, K. P. (2011). Children's health and parental socioeconomic factors: a population-based survey in Finland. *BMC Public Health*, *11*(1). <https://doi.org/10.1186/1471-2458-11-457>
- Sirniö, O., Kauppinen, T. M., & Martikainen, P. (2017). Intergenerational determinants of joint labor market and family formation pathways in early adulthood. *Advances in Life Course Research*, *34*, 10–21.
<https://doi.org/10.1016/j.alcr.2017.09.001>
- Sivertsen, B., Bøe, T., Skogen, J. C., Petrie, K. J., & Hysing, M. (2017). Moving into poverty during childhood is associated with later sleep problems. *Sleep Medicine*, *37*, 54–59. <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2017.06.005>
- Skog Hansen, I.L. og Lescher-Nuland, B.R. (2011). Bolig og oppvekst. En studie av konsekvenser av å vokse opp under vanskelige boforhold, Fafo-rapport 2011:16
- Skarðhamar, T. (2009). Family Dissolution and Children's Criminal Careers. *European Journal of Criminology*, *6*(3), 203–223.
<https://doi.org/10.1177/1477370809102165>
- Skretting Lunde, Elin, Otnes, Berig, & Ramm, Jorun. (2017). *Sosial ulikhet i bruk av helsetjenester. En kartlegging*. (No. 16). Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Skuland, S. E. (2015). Healthy Eating and Barriers Related to Social Class. The case of vegetable and fish consumption in Norway. *Appetite*, *92*, 217–226.
<https://doi.org/10.1016/j.appet.2015.05.008>
- Sletten, M. A. (2010). Social costs of poverty; leisure time socializing and the subjective experience of social isolation among 13–16-year-old Norwegians. *Journal of Youth Studies*, *13*(3), 291–315.
<https://doi.org/10.1080/13676260903520894>

- Small, M. L., Harding, D. J., & Lamont, M. (2010). Reconsidering Culture and Poverty. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 629(1), 6–27. <https://doi.org/10.1177/0002716210362077>
- Solantaus, T., Leinonen, J., & Punamaki, R.-L. (2004). Children's mental health in times of economic recession: replication and extension of the family economic stress model in Finland. *Developmental Psychology*, 40(3), 412–429. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.40.3.412>
- South, S. (2001). Issues in the analysis of neighbourhoods, families and children. I: A. Booth & A. Crouter (Red.), *Does it take a village? Community effects on children, adolescents and families*. London: Lawrence Erlbaum Publishers.
- Spencer, N., Thanh, T. M., & Louise, S. (2013). Low Income/Socio-Economic Status in Early Childhood and Physical Health in Later Childhood/Adolescence: A Systematic Review. *Maternal and Child Health Journal*, 17(3), 424–431. <https://doi.org/10.1007/s10995-012-1010-2>
- Stith, S. M., Liu, T., Davies, L. C., Boykin, E. L., Alder, M. C., Harris, J. M., ... Dees, J. E. M. E. G. (2009). Risk factors in child maltreatment: A meta-analytic review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*, 14(1), 13–29. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2006.03.006>
- Storms, B., Goedemé, T., Van den Bosch, K., & Devuyst. K. (2013). *Toward a common framework for developing cross-nationally comparable reference budgets in Europe* (ImProvE Methodological Paper No 13/2). Antwerpen.
- St. meld. nr. 31 (2002-03) *Storbymeldingen. Om utvikling av storbypolitikk*.
- Strandbu, Å., & Skogen, K. (2000). Environmentalism among Norwegian Youth: Different Paths to Attitudes and Action? *Journal of Youth Studies*, 3(2), 189–209. <https://doi.org/10.1080/713684371>
- Streiner, D. L. (2005). Finding Our Way: An Introduction to Path Analysis. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 50(2), 115–122. <https://doi.org/10.1177/070674370505000207>
- Syse, A., Lyngstad, T. H., & Kravdal, O. (2012). Is mortality after childhood cancer dependent on social or economic resources of parents? A population-based study. *International Journal of Cancer*, 130(8), 1870–1878. <https://doi.org/10.1002/ijc.26186>
- Søholt, S. og Wessel, T. (2010) Contextualising ethnic residential segregation in Norway: welfare, housing and integration policies, in Andersson et al (2010) *Immigration, housing and segregation in the Nordic welfare states*, Department of Geosciences and Geography C2, University of Helsinki.
- Søndergaard, G., Biering-Sørensen, S., Ishøy Michelsen, S., Schnor, O., & Nybo Andersen, A.-M. (2008). Non-participation in preventive child health examinations at the general practitioner in Denmark: A register-based study. *Scandinavian Journal of Primary Health Care*, 26(1), 5–11. <https://doi.org/10.1080/02813430801940877>

Sørvoll, Jardar & Aarset, Monica Five (2015). Vanskeligstilte på det norske boligmarkedet. En kunnskapsoversikt. ISBN: 978-82-7894-568-1. 179 s. NOVA. <http://www.hioa.no/content/download/121410/2808166/file/Vanskeligstilte%20p%C3%A5%20det%20norske%20boligmarkedet-NOVA-R13-15-ny.pdf>

Tamayo, T., Herder, C., & Rathmann, W. (2010). Impact of early psychosocial factors (childhood socioeconomic factors and adversities) on future risk of type 2 diabetes, metabolic disturbances and obesity: a systematic review. *BMC Public Health*, 10, 525. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-10-525>

Temple, V. A., & Crane, J. R. (2016). A systematic review of drop-out from organized soccer among children and adolescents. *Soccer & Society*, 17(6), 856–881. <https://doi.org/10.1080/14660970.2015.1100901>

Thomsen, M. K. (2015). Parental time investments in children: Evidence from Denmark. *Acta Sociologica*, 58(3), 249–263. <https://doi.org/10.1177/0001699315572159>

Thorød, A. B. (2012). *Er det for dyrt?: om barns deltakelse og valg av organiserte fritidsaktiviteter når familiens økonomi er svak.*

Thrane, N., Søndergaard, C., Schönheyder, H. C., & Sørensen, H. T. (2005). Socioeconomic factors and risk of hospitalization with infectious diseases in 0- to 2-year-old Danish children. *European Journal of Epidemiology*, 20(5), 467–474.

Tippett, N., & Wolke, D. (2014). Socioeconomic Status and Bullying: A Meta-Analysis. *American Journal of Public Health*, 104(6), e48–e59. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2014.301960>

Tittle, C. R., & Meier, R. F. (1990). Specifying the SES/ Delinquency relationship. *Criminology*, 28(2), 271–300. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1990.tb01326.x>

Tolkkinen, A., Madanat-Harjuoja, L., Taskinen, M., Rantanen, M., Malila, N., & Pitkäniemi, J. (2018). Impact of parental socioeconomic factors on childhood cancer mortality: a population-based registry study. *Acta Oncologica*, 1–9. <https://doi.org/10.1080/0284186X.2018.1478125>

Tominey, E. (2010). *The Timing of Parental Income and Child Outcomes: The Role of Permanent and Transitory Shocks* (SSRN Scholarly Paper No. ID 1690063). Rochester, NY: Social Science Research Network. Hentet fra <https://papers.ssrn.com/abstract=1690063>

Torsheim, T., Nygren, J. M., Rasmussen, M., Arnarsson, A. M., Bendtsen, P., Schnohr, C. W., ... Nyholm, M. (2018). Social inequalities in self-rated health: A comparative cross-national study among 32,560 Nordic adolescents. *Scandinavian Journal of Public Health*, 46(1), 150–156. <https://doi.org/10.1177/1403494817734733>

Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. London: Penguin.

Tronstad, N., Kristian, Marit Owren, & Bask, M. (2018). *Accumulation of welfare problems among immigrants in Norway* (No. 8) (s. 77). Oslo: By- og regionforskningsinstituttet NIBR, OsloMet – storbyuniversitetet.

- Uddin, M., Jansen, S., & Telzer, E. H. (2017). Adolescent depression linked to socioeconomic status? Molecular approaches for revealing premorbid risk factors. *BioEssays*, 39(3), 1600194. <https://doi.org/10.1002/bies.201600194>
- Ursache, A., & Noble, K. G. (2016). Neurocognitive development in socioeconomic context: Multiple mechanisms and implications for measuring socioeconomic status: SES and neurocognitive function. *Psychophysiology*, 53(1), 71–82. <https://doi.org/10.1111/psyp.12547>
- Valdimarsdóttir, M., & Bernburg, J. G. (2015). Community Disadvantage, Parental Network, and Commitment to Social Norms: Multilevel Study of Self-reported Delinquency in Iceland. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 52(2), 213–244. <https://doi.org/10.1177/0022427814548685>
- Vassenden, A. (2014) Homeownership and Symbolic Boundaries: Exclusion of Disadvantaged Non-homeowners in the Homeowner Nation of Norway, *Housing Studies*, 29:6, 760-780, DOI: 10.1080/02673037.2014.898249
- Vassenden, A. & Lie, T. (2013) Telling Others How You Live—Refining Goffman’s Stigma Theory Through an Analysis of Housing Strugglers in a Homeowner Nation, *Symbolic Interaction*, Vol. 36, Issue 1, pp. 78–98, ISSN: 0195-6086 print/1533-8665 online. DOI: 10.1002/SYMB.48
- Veland, J., Midthassel, U. V., & Idsoe, T. (2009). Perceived Socio-Economic Status and Social Inclusion in School: Interactions of Disadvantages. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 53(6), 515–531. <https://doi.org/10.1080/00313830903301994>
- Vidje, G., Persson Göransson, E., & Nordens Velfærdscenter. (2013). *Fokus på barnfattigdom*. Stockholm; Dronninglund: Nordens Velfærdscenter.
- Violato, M., Petrou, S., Gray, R., & Redshaw, M. (2011). Family income and child cognitive and behavioural development in the United Kingdom: does money matter? *Health Economics*, 20(10), 1201–1225. <https://doi.org/10.1002/hec.1665>
- Vizard, Polly, Obolenskaya, Polina, Shutes, Isabel, & Battaglini, Mario. (2018). *Child poverty and multidimensional disadvantage: Tackling data exclusion and extending the evidence base on missing and invisible children*. London School of Economics and Political Science.
- von Soest, T., Bramness, J. G., Pedersen, W., & Wichstrøm, L. (2012). The relationship between socio-economic status and antidepressant prescription: a longitudinal survey and register study of young adults. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 21(01), 87–95. <https://doi.org/10.1017/S2045796011000722>
- Wadsworth, M. E., & Compas, B. E. (2002). Coping with Family Conflict and Economic Strain: The Adolescent Perspective. *Journal of Research on Adolescence*, 12(2), 243–274. <https://doi.org/10.1111/1532-7795.00033>
- Wadsworth, M. E., Raviv, T., Compas, B. E., & Connor-Smith, J. K. (2005). Parent and Adolescent Responses to Poverty-Related Stress: Tests of Mediated

- and Moderated Coping Models. *Journal of Child and Family Studies*, 14(2), 283–298. <https://doi.org/10.1007/s10826-005-5056-2>
- Watkins, C. S., & Howard, M. O. (2015). Educational success among elementary school children from low socioeconomic status families: A systematic review of research assessing parenting factors. *Journal of Children and Poverty*, 21(1), 17–46. <https://doi.org/10.1080/10796126.2015.1031728>
- Weaver, I. C. G. (2009). Shaping adult phenotypes through early life environments. *Birth Defects Research Part C: Embryo Today: Reviews*, 87(4), 314–326. <https://doi.org/10.1002/bdrc.20164>
- Weaver, J. M., & Schofield, T. J. (2015). Mediation and moderation of divorce effects on children’s behavior problems. *Journal of Family Psychology: JFP: Journal of the Division of Family Psychology of the American Psychological Association (Division 43)*, 29(1), 39–48. <https://doi.org/10.1037/fam0000043>
- Weitoft, G. R., Hjern, A., Batljan, I., & Vinnerljung, B. (2008). Health and social outcomes among children in low-income families and families receiving social assistance—A Swedish national cohort study. *Social Science & Medicine*, 66(1), 14–30. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2007.07.031>
- Wessel, T. (1997). *Boligsegregasjon. En drøfting av underliggende prosesser*. Norges Byggforskningsinstitutt. Prosjektrapport 220.
- Wessel, Terje (1999) *Levekår og ulikheter i norske storbyer*. Norges Byggforskningsinstitutt. Prosjektrapport 258.
- Wessel, T. (2015). Economic segregation in Oslo: polarisation as a contingent outcome. In T. Tammaru, S. Marcińczak, M. van Ham, & S. Musterd (Eds.), *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities: East meets West*. London: Routledge.
- Wessel, T. (2013) Hvilken betydning har nabolaget for barns utvikling og livssjanser?, Artikkel 13, side 246-255, i *Oppvekstrapporten 2013*. Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (BUFDIR): Oslo.
- West, P., & Sweeting, H. (2004). Evidence on equalisation in health in youth from the West of Scotland. *Social Science & Medicine*, 59(1), 13–27. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2003.12.004>
- White, R. M. B., Liu, Y., Nair, R. L., & Tein, J.-Y. (2015). Longitudinal and integrative tests of family stress model effects on Mexican origin adolescents. *Developmental Psychology*, 51(5), 649–662. <https://doi.org/10.1037/a0038993>
- Wiborg, O. N., & Hansen, M. N. (2009). Change over Time in the Intergenerational Transmission of Social Disadvantage. *European Sociological Review*, 25(3), 379–394. <https://doi.org/10.1093/esr/jcn055>
- Wickham, S., Whitehead, M., Taylor-Robinson, D., & Barr, B. (2017). The effect of a transition into poverty on child and maternal mental health: a longitudinal analysis of the UK Millennium Cohort Study. *The Lancet Public Health*, 2(3), e141–e148. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(17\)30011-7](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(17)30011-7)

- Widom, C. S., & Nikulina, V. (2012). Long-Term Consequences of Child Neglect in Low-Income Families. *The Oxford Handbook of Poverty and Child Development*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199769100.013.0004>
- Wigen, T. I., Espelid, I., Skaare, A. B., & Wang, N. J. (2011). Family characteristics and caries experience in preschool children. A longitudinal study from pregnancy to 5 years of age: Family characteristics and caries in 5-year-olds. *Community Dentistry and Oral Epidemiology*, *39*(4), 311–317. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0528.2010.00596.x>
- Wiik, K. A. (2008). 'You'd Better Wait!'--Socio-economic Background and Timing of First Marriage versus First Cohabitation. *European Sociological Review*, *25*(2), 139–153. <https://doi.org/10.1093/esr/jcn045>
- Wildeman, C., & Fallesen, P. (2017). The effect of lowering welfare payment ceilings on children's risk of out-of-home placement. *Children and Youth Services Review*, *72*, 82–90. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2016.10.017>
- Wiles, N. J., Lingford-Hughes, A., Daniel, J., Hickman, M., Farrell, M., Macleod, J., Lewis, G. (2007). Socio-economic status in childhood and later alcohol use: a systematic review*. *Addiction*, *102*(10), 1546–1563. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2007.01930.x>
- Winding, T. N., & Andersen, J. H. (2015). Socioeconomic differences in school dropout among young adults: the role of social relations. *BMC Public Health*, *15*(1). <https://doi.org/10.1186/s12889-015-2391-0>
- Wise, P. H. (2016). Child Poverty and the Promise of Human Capacity: Childhood as a Foundation for Healthy Aging. *Academic Pediatrics*, *16*(3), S37–S45. <https://doi.org/10.1016/j.acap.2016.01.014>
- With, M., & Thorsen, L. (2018). *Materielle og sosial mangler i den norske befolkningen. Resultater fra Levekårsundersøkelsen EU-SILC* (No. Rapport 2018/7). Oslo - Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Zachrisson, H. D., & Dearing, E. (2015). Family income dynamics, early childhood education and care, and early child behavior problems in Norway. *Child Development*, *86*(2), 425–440. <https://doi.org/10.1111/cdev.12306>
- Ødegård, G. (2006). *Ungdom og frivillig organisering i Norge*. (NOU No. 13). Barne- og likestillingsdepartementet.
- Ødegård, G., & Fladmoe, A. (2017). *Samfunnsengasjert ungdom. Deltagelse i politikk og organisasjonsliv blant unge i Oslo*. (No. 2). Bergen/ Oslo: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor. Hentet fra https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2442826/VR_2017_2_V6_nettpdf?sequence=2&isAllowed=y
- Ødegård, Guro, Bakken, Anders, & Strandbu, Åse. (2016). *Idrettsdeltakelse og trening blant ungdom i Oslo. Barrierer, frafall og endringer over tid*. (No. 7). Oslo/ Bergen: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.

- Aaberge, R., & Peluso, E. (2012). *A counting approach for measuring multidimensional deprivation* (No. Discussion Papers no. 700). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Aaberge, R., Peluso, E., & Sigstad, H. (2015). *The dual approach for measuring multidimensional deprivation and poverty* (No. No. 820). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Aarland, K. & Reid, C. K. (2018): Homeownership and residential stability: does tenure really make a difference?, *International Journal of Housing Policy*, DOI: 10.1080/19491247.2017.1397927
- Aarland, Kristin & Nordvik, Viggo (2008). *Boligeie blant husholdninger med lave inntekter*. ISBN: 978-82-7894-291-8. 86 s. NOVA.
- Aase, A. og Dale, B. (1978) *Levekår i storby*. NOU: 5.
- Åslund, C., Leppert, J., Starrin, B., & Nilsson, K. W. (2009). Subjective Social Status and Shaming Experiences in Relation to Adolescent Depression. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 163(1), 55.
<https://doi.org/10.1001/archpedi.163.1.55>